

ΛΙΟΤΣΟΣ ΦΩΤΗΣ
ΜΑΛΑΝΟΣ ΓΙΩΡΓΟΣ

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗΣ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟ ΕΚΑΣΤΟΤΕ
ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΑΘΗΝΑ 2006

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Πρόλογος</i>	5
-----------------------	---

ΜΕΡΟΣ Ι

Εννοιολογικά ζητήματα και θεωρητική προσέγγιση όρων

Κεφάλαιο 1: Ο φόρος

1. Έννοια όρου και γενικά τα χαρακτηριστικά του φόρου	8
2. Σύγχρονες απόψεις περί φόρου	9
3. Είδη φόρων και κατατάξεις	9
3.1. Ταξινομήσεις βάσει παλαιωτέρων αντιλήψεων	10
3.2. Άμεσοι και έμμεσοι φόροι	11
3.3. Διάκριση των φόρων ανάλογα με το αντικείμενο της φορολογίας	12
3.3.1. Η φορολογία εισοδήματος ..	12
3.3.2. Οι φόροι επί των δαπανών	13
3.3.3. Οι φόροι επί της περιουσίας	13

Κεφάλαιο 2: Το εισόδημα

1. Η έννοια του εισοδήματος	14
1.1. Φορολογικά	14
1.2. Οικονομικά	14
2. Θεωρίες του εισοδήματος	14
2.1. Η λογιστική θεωρία	14
2.2. Η τριμερής θεωρία	15
3. Διάκριση εννοιών: έσοδο – πρόσδοδος - εισόδημα	15
4. Πηγές προέλευσης του εισοδήματος	16
4.1. Εισόδημα από ακίνητα	16
4.2. Καθαρό εισόδημα από ακίνητα	16
4.3. Εισόδημα από κινητές αξίες	17
4.4. Εισόδημα από εμπορικές επιχειρήσεις	17

4.4.1. Γενικά.....	17
4.4.2. Προσδιορισμός καθαρού και ακαθάριστου εισοδήματος	18
4.5. Εισόδημα από τεχνικές επιχειρήσεις.....	18
4.6. Εισόδημα από γεωργικές επιχειρήσεις.....	19
4.7. Εισόδημα από μισθωτές επιχειρήσεις	19
4.7.1. Γενικά.....	19
4.7.2. Καθαρό εισόδημα.....	19
4.7.3. Αυτοτελείς φορολογίες	19
4.7.4. Τι δε θεωρείται εισόδημα.....	20
4.8. Εισόδημα από υπηρεσίες ελευθερίου επαγγέλματος και από κάθε άλλη πηγή	21
4.8.1. Γενικά.....	21
4.8.2. Άλλα επαγγέλματα που ανήκουν στη Ζ κατηγορία	21
4.8.3. Ακαθάριστο και καθαρό εισόδημα από ελευθέρια επαγγέλματα.....	21
4.9. Εξεύρεση του συνολικού καθαρού εισοδήματος	22
4.10. Υπολογισμός του φόρου εισοδήματος	22
4.10.1. Υπολογισμός φόρου εισοδήματος των φυσικών προσώπων	23
4.10.2. Φορολογία εταιρειών κοινωνιών, κοινοπραξιών	23

Κεφάλαιο 3: ΦΠΑ

1. Γενικά.....	25
2. Το αντικείμενο του ΦΠΑ	25
3. Χαρακτηριστικά του ΦΠΑ.....	26
4. Πρόσωπα υποκείμενα στο ΦΠΑ	26
5. Απαλλαγή από το ΦΠΑ.....	27
5.1. Γενικά περί απαλλαγών.....	27
5.2. Περιπτώσεις απαλλαγών	27
6. Συντελεστές του ΦΠΑ που ισχύουν στην Ελλάδα.....	28
7. Πότε γίνεται η έκπτωση του φόρου	28

Κεφάλαιο 4: Φοροδιαφυγή – φοροαποφυγή – παραοικονομία - εισφοροδιαφυγή

1. Γενικά.....	30
2. Η έννοια της φοροδιαφυγής.....	30
2.1. Οι συνέπειες της φοροδιαφυγής.....	31
2.2. Προσδιοριστικοί παράγοντες της φοροδιαφυγής.....	34
3. Η έννοια της φοροαποφυγής.....	36
4. Η έννοια της παραοικονομίας	38
4.1. Οι συνέπειες της παραοικονομίας	39
4.1.1. Αρνητικές συνέπειες της παραοικονομίας	40
4.1.2. Θετικές συνέπειες της παραοικονομίας	43
5. Η διάκριση μεταξύ παραοικονομίας και φοροδιαφυγής.....	44
6. Αδήλωτη απασχόληση – Εισφοροδιαφυγή	46

Κεφάλαιο 5: Τα χαρακτηριστικά των παραοικονομούντων

1. Έννοιες και μεθοδολογία	47
2. Τα χαρακτηριστικά των παραοικονομούντων.. ..	51

17.1. Ιατροί.....	99
17.2. Φακελάκια	99
17.3. Ιδιωτικές κλινικές.....	100
18. Τοπικοί φόροι και τέλη	101

Κεφάλαιο 8: Το φορολογικό σύστημα

1. Το μέγεθος και η διάρθρωση του φορολογικού τομέα	102
2. Η διάρθρωση του φορολογικού συστήματος	103
3. Το θεσμικό πλαίσιο	105
4. Η κατανομή των βαρών.....	107
5. Το επίπεδο της φορολογικής επιβάρυνσης ..	109

Κεφάλαιο 9: Συμπεράσματα

1. Γενικά	111
2. Τα χαρακτηριστικά των παραοικονομούντων	112
3. Παράνομη απασχόληση - Εισφοροδιαφυγή.....	114
4. Μέθοδοι φοροδιαφυγής.....	119
5. Σύνοψη και τελικά συμπεράσματα	120

Συντομογραφίες.....	124
Βιβλιογραφία.....	125

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το φαινόμενο της φοροδιαφυγής δεν είναι νέο και δεν παρατηρείται μόνο στην Ελλάδα. Το μέγεθός της όμως στην Ελλάδα, οι δυσμενείς επιδράσεις της στην οικονομία και στην κατανομή των βαρών και η αντοχή που επιδεικνύει διαχρονικά την έχει θέσει τα τελευταία χρόνια στο επίκεντρο, των πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών προβληματισμών.

Αν και η φοροδιαφυγή δεν ταυτίζεται με την παραοικονομία, στην παρούσα εργασία τα δύο αυτά φαινόμενα εξετάζονται από κοινού, γιατί οι παράγοντες που επηρεάζουν το μέγεθος του ενός είναι κατά κανόνα είναι οι ίδιοι που επηρεάζουν το μέγεθος του άλλου. Και η παρούσα εργασία έχει ως στόχο να δώσει μια εικόνα του φαινομένου της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα καθώς και των παραγόντων που την επηρεάζουν.

Το ενδιαφέρον της εργασίας ωστόσο στρέφεται περισσότερο στην εξέλιξη της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα εντός της περιόδου 1960-1997 περίπου. Αφού μιλάμε για ένα φαινόμενο το οποίο υπάρχει σε όλο τον κόσμο και η λέξη εξέλιξη την χαρακτηρίζει. Καθώς όσο διαχρονικό είναι το θέμα του φόρου, καθώς και της φορολογίας, άλλο τόσο είναι και το η υπόθεση της διαφυγής – αποφυγής του. Επίσης υπάρχει και μια προσέγγιση όσον αφορά το θέμα του νομοθετικού πλαισίου και κατά πόσο αυτό επιδρά στην άνοδο της φοροδιαφυγής.

Η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη από τα οποία το πρώτο αποτελεί το θεωρητικό κομμάτι και έχει ως σκοπό να αποσαφηνιστούν κάποιοι όροι αλλά και για να δοθεί κάποιος εννοιολογικός προσδιορισμός κάποιων ζητημάτων. Ενώ το δεύτερο μέρος αποτελεί την όλη ουσία καθώς παρουσιάζονται στοιχεία για την υπάρχουσα κατάσταση στην Ελλάδα όσον αφορά την φοροδιαφυγή και την εξέλιξή της καθώς και η σχετική ανάλυση των θεμάτων αυτών. Να σημειωθεί βέβαια ότι και τα δύο αυτά μέρη, τόσο το θεωρητικό όσο και το περισσότερο πρακτικό, λειτουργούν εξίσου σημαντικά για την εργασία αλλά και για την εξαγωγή των συμπερασμάτων της και δεν υπάρχει άσκοπη χρήση κάποιας εννοιολογικής ανάλυσης χωρίς λόγο ή κάποιας παρατεταμένης αναφοράς σε άσχετους ορισμούς. Και έτσι κάθε κεφάλαιο αποτελεί και ένα ξεχωριστό κρίκο της συγκεκριμένης "αλυσίδας". Και έτσι δεν υπάρχει η έννοια του εισοδήματος χωρίς να υπάρχει η έννοια του φόρου, χωρίς φόρο δεν δύναται να υπάρχει παραοικονομία και κατ' επέκταση φοροδιαφυγή, χωρίς τον προσδιορισμό του τι είναι παραοικονομία δεν υπάρχει πλήρης κατανόηση της εξέλιξής της και χωρίς θεωρητικό υπόβαθρο δεν υπάρχει πάντα ορθή αντίληψη της αντίστοιχης πράξης και το αντίθετο.

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια εισαγωγή στο τι είναι φόρος καθώς και ποια είναι τα χαρακτηριστικά του. Τι είδη φόρων υπάρχουν αλλά και πως διακρίνονται ανάλογα με το αντικείμενο της φορολογίας καθώς και το τι είναι αυτό που τους διαχωρίζει σε άμεσους και έμμεσους. Ενώ στο κεφάλαιο 2 υπάρχει η έννοια του εισοδήματος αλλά και οι πηγές από όπου απορρέει αυτό. Επίσης υπάρχει και μια διάκριση των εννοιών έσοδο-πρόσοδος-εισόδημα αλλά δίνεται και μια γεύση για το πως υπολογίζεται ο φόρος εισοδήματος φυσικών προσώπων και μη.

Το κεφάλαιο 3 ασχολείται αποκλειστικά με το ΦΠΑ καθώς είναι ένας από τους πιο πολύπλοκους φόρους όσον αφορά την εφαρμογή του. Πιο συγκεκριμένα γίνεται αναφορά στο αντικείμενο και τα χαρακτηριστικά καθώς και στο ποια πρόσωπα είναι υποκείμενα σε αυτόν αλλά και στις περιπτώσεις των απαλλαγών.

Τι είναι φοροδιαφυγή; Ποιες οι συνέπειές της; Ποιοι είναι οι προσδιοριστικοί της παράγοντες; Είναι κάποια από τα ερωτήματα τα οποία βρίσκουν απαντήσεις στο κεφάλαιο 4. Επίσης το συγκεκριμένο κεφάλαιο αναλύει την έννοια και άλλων σχετικών όρων όπως είναι η φοροαποφυγή, η παραοικονομία, η εισφοροδιαφυγή. Και όπως αναφέρθηκε παραπάνω γίνεται και η διάκριση μεταξύ του φαινομένου της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας, δύο τόσο διαφορετικών εννοιών με τόσα κοινούς παράγοντες επηρεασμού. Ενώ στο κεφάλαιο 5 αναλύονται κατά κάποιο τρόπο τα χαρακτηριστικά των παραοικονομούντων στην Ελλάδα.

Προχωρώντας όπως αναφέρθηκε στο δεύτερο μέρος της εργασίας και στο κεφάλαιο 6 περνάμε στο πεδίο της Ελληνικής πραγματικότητας όσον αφορά την φοροδιαφυγή – παραοικονομία, καθώς και την εξέλιξή τους διαχρονικά. Να σημειωθεί βέβαια ότι η υπάρχουσα εργασία έχει στηριχθεί σε έρευνες που έχουν γίνει κατά καιρούς από διαφορούς επιστήμονες και ομάδες μελετών και καλύπτουν το χρονικό διάστημα 1960 – 2001 κατά προσέγγιση. Έτσι μιλάμε για ένα διάστημα 40 χρόνων περίπου όπου το φαινόμενο φοροδιαφυγής όλο εξελίσσεται και όλο μεγαλώνει, απλώνεται και αναπτύσσεται σε όλα τα είδη φόρων με διαφορετικούς τρόπους. Έτσι το κεφάλαιο 7 αναφέρεται στις μεθόδους φοροδιαφυγής που υλοποιούνται στην Ελλάδα ανά κατηγορία φόρων και δασμών συγκεκριμένα. Να αναφερθεί βεβαίως ότι ενδεχομένως να υπάρχουν και αρκετοί άλλοι τρόποι για την ελλείτωση ή την αποφυγή της φορολογίας, ωστόσο αυτοί είναι οι πιο διαδεδομένοι καθώς και καταγεγραμμένοι.

Έτσι φτάνουμε στο κεφάλαιο 8 και το φορολογικό σύστημα στην Ελλάδα και πιο συγκεκριμένα στη διάρθρωση και το μέγεθός του αλλά και το νομοθετικό πλαίσιο. Επίσης δίνεται μια γεύση για την κατανομή των βαρών όσον αφορά τη φορολογία αλλά και για το επίπεδο της φορολογικής επιβάρυνσης. Δεν γίνεται μια λεπτομερή αναφορά σε κάθε νόμο και κάθε νομοσχέδιο γιατί κάτι τέτοιο θα αποδεικνυότανε τρομερά χρονοβόρο αλλά και κουραστικό για κάποιον αναγνώστη και αυτό γιατί μιλάμε για την Ελλάδα. Την χώρα των άπειρων νομοσχεδίων όπου ο ένας νόμος διευκολύνει-εμποδίζει-αποδυναμώνει-ενισχύει κάποιον άλλο νόμο. Η πολυνομία σε όλο το μεγαλείο της.

Το κεφάλαιο 9 ασχολείται με κάποια γενικά από τα συμπεράσματα τα οποία εξήχθησαν. Ωστόσο ο αναγνώστης καλείται να βγάλει τα δικά του συμπεράσματα. Και το σίγουρο είναι ότι η ποσότητα των συμπερασμάτων αποδεικνύει το μέγεθος του φαινομένου της φοροδιαφυγής.

Τέλος να αναφερθεί ότι ο τίτλος της εργασίας ίσως παρερμηνευθεί καθώς δίνεται η εντύπωση ότι εξετάζεται διεξοδικά κάθε έτος το ποσοστό της φοροδιαφυγής σε σχέση με το αντίστοιχο νομοθετικό πλαίσιο του ίδιου έτους. Αυτό δεν συμβαίνει. Σκοπός της εργασίας είναι η παρουσίαση του φαινομένου της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα το οποίο συνεχώς εξελίσσεται και γιγαντώνεται μπροστα σε κάθε νομοθετικό πλαίσιο που αναπτύσσεται και ότι δεν μετράει τόσο η ποσότητα των νόμων όσο η ποιότητά τους.

ΜΕΡΟΣ Ι**ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΟΡΩΝ**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Ο ΦΟΡΟΣ

1. Έννοια του φόρου και γενικά χαρακτηριστικά του

Κατά καιρούς έχουν δοθεί πολλοί ορισμοί σχευικά με το τι είναι φόρος. Ένας από τους πιο εύστοχους ορισμούς, είναι αυτός που διατυπώθηκε από τον δημοσιονόμο Gaston Jeze ο οποίος χαρακτηριστικά λέει πως : «Ο φόρος είναι χρηματική παροχή που επιβάλλεται αναγκαστικά από το κράτος, σε βάρος των ιδιωτών, χωρίς αντιπαροχή, με σκοπό την κάλυψη δημοσίων βαρών». Πρόκειται για έναν ορισμό που μπορούμε να πούμε πως ισχύει και σήμερα, έστω και με ορισμένες παραλλαγές. Ενδιαφέρον έχει και η άποψη του καθηγητή Maurice Duverger πως «ο φόρος είναι άμεση χρηματική παροχή προς τον σκοπόν της καλύψεως δημοσίων δαπανών ή της παρεμβάσεως του κράτους».

Επομένως, ως θεμελιώδη χαρακτηριστικά του φόρου μπορούμε να ορίσουμε :

- Τον αναγκαστικό χαρακτήρα του φόρου
- Τον άνευ αντιπαροχής χαρακτήρα του
- Το οριστικό του χαρακτήρα του με την έννοια ότι ο φόρος δεν επιστρέφεται εφόσον επιβληθεί

Για τους σύγχρονους οικονομολόγους ο φόρος αποτελεί μία μέθοδο του κράτους ώστε αυτό να παρεμβαίνει στην οικονομική ζωή του τόπου με μια σειρά από παρεμβάσεις όπως :

- Τη μορφή της φοροπίεσης ή εξασθενήσεώς της
- Τη μορφή διάκρισης, επιλέγοντας έναν φόρο ο οποίος απευθύνεται σε ένα κομμάτι της κοινωνίας και μεταβάλλοντάς τον
- Τη μορφή της υψηλής φορολογίας για σκοπούς κοινωνικούς (όπως για παράδειγμα την εξίσωση της ζωής των πολιτών)
- Τη μορφή της αναδιανομής (θεωρία του φίλτρου)

Το κράτος με τη φορολογία πλήττει τα υψηλά εισοδήματα και αυξάνει τις ειδικές παροχές και τις επιχορηγήσεις για τα κοινωνικά στρώματα με χαμηλότερο εισόδημα..Δηλαδή, μέσω του φόρου η εκάστοτε κυβέρνηση αντλεί εισοδήματα για την άσκηση κοινωνικής πολιτικής.

Σε αυτό το σημείο κρίνεται σκόπιμο να παραθέσουμε τους κανόνες ως προς τους φόρους όπως διατυπώθηκαν από τον Adam Smith και οι οποίοι θεωρούνταν ως απαραβάτες αρχές για πολλά χρόνια. Οι αρχές αυτές διατυπώθηκαν στο μνημειώδες έργο του “Ο πλούτος των εθνών”. Οι κανόνες αυτοί είναι :

- Ο κανόνας της φορολογικής δικαιοσύνης, σύμφωνα με τον οποίο κάθε φορολογούμενος πρέπει να εισφέρει στα κοινά βάρη ανάλογα με την οικονομική του αντοχή και τα εισοδήματά του
- Ο κανόνας της βεβαιότητας του φόρου, η εφαρμογή του οποίου συμβάλλει αποτελεσματικά στην ορθή εφαρμογή των φορολογικών διατάξεων. Αθτό επιτυγχάνεται όταν οι φορολογούμενοι γνωρίζουν εκ των προτέρων τις φορολογικές τους υποχρεώσεις ώστε να ανταποκρίνονται σε αυτές εμπρόθεσμα.

- Ο κανόνας της καταλληλότητας, σύμφωνα με τον οποίο οι φόροι που επιβάλλονται είναι οι πρέποντες για την εκάστοτε περίπτωση
- Ο κανόνας της οικονομικότητας, οι φόροι πρέπει να έχουν το κατάλληλο ύψος ούτως ώστε το κράτος να εξασφαλίζει έσοδα προκειμένου να ασκήσει την πολιτική του χωρίς περιορισμούς και ταυτόχρονα να μην επιβαρύνονται οι πολίτες με άδικα μέτρα και καταφεύγουν στη λύση της φοροδιαφυγής.

2. Σύγχρονες απόψεις περί φόρου

Οι σύγχρονοι οικονομολόγοι διατυπώνουν πως οι κανόνες του Adam Smith μπορούν να ισχύσουν και σήμερα αρκεί να μην συγκρούονται με τις πλέον σημαντικές αρχές του φόρου, δηλαδή την **αποδοτικότητα** του φόρου και την **φορολογική ισότητα**.

Ο αποδιδόμενος προς το κράτος φόρος πρέπει να είναι όσο το δυνατόν υψηλότερος, ταυτόχρονα όμως το κράτος πρέπει να εξασφαλίζει πως η κατανομή των δημοσίων βαρών είναι ισοδίκαιη. Είναι αυτονόητο πως ο φόρος αποτελεί το καταλληλότερο μέσο διασφάλισης της ισότητας κατά την κατανομή των δημοσίων βαρών.

Ο φόρος χωρίς να είναι υπερβολικός ή άδικος πρέπει να **καταβάλλεται από όλους τους πολίτες ανεξαιρέτως**, γιατί όπως διατύπωσε ο Joseph Caillaux : “οι υψηλοί φόροι καταβροχθίζουν τη φορολογητέα ύλη”. Επί πλέον δεν πρέπει να ξεχνάμε τη θεωρία της αντίθεσης που συνοψίζεται στην φράση : “οι παραγωγικοί φόροι δεν είναι δίκαιοι, οι δίκαιοι φόροι δεν είναι παραγωγικοί”.

Γενικά στις μέρες μας ισχύει ότι τα φορολογικά βάρη πρέπει να κατανέμονται στους πολίτες ανάλογα με τις δυνατότητές τους, δηλαδή με βάση τη φορολογική τους ικανότητα όπως εξ'άλλου έχει θεσμοθετηθεί και από το Ελληνικό σύνταγμα του 1975 όπου στο άρθρο 4 παρ. 5 αναφέρεται χαρακτηριστικά : οι Έλληνες πολίτες συνεισφέρουν αδιακρίτως στα δημόσια βάρη, ανάλογα με τις δυνάμεις τους.

Είναι επίσης γενικά παραδεκτό ότι η φοροδοτική ικανότητα εκφράζεται καλύτερα με την προοδευτική φορολογία που εφαρμόζεται και στην Ελλάδα στο φόρο εισοδήματος και της περιουσίας.

3. Είδη φόρων και κατατάξεις

Έχουν γίνει κατά καιρούς πολλές συζητήσεις σχετικά με το εάν τα φορολογικά έσοδα του κράτους πρέπει να στηρίζονται σε ένα ενιαίο φόρο ή σε πολλούς φόρους. Για το θέμα αυτό, αναπτύχθηκαν επιχειρήματα και αντεπιχειρήματα, οι δε οπαδοί του ενιαίου φόρου υποστήριξαν ότι πρέπει να καταργηθούν οι πολλοί φόροι και να αντικατασταθούν με ένα φόρο, αρχικά επί της εγγείου προσόδου και έπειτα επί του εισοδήματος. . Αυτές οι συζητήσεις όμως παρουσιάζουν ελάχιστο ενδιαφέρον καθώς τα δοάφορα φορολογικά συστήματα και η φορολογική πολιτική που ακολουθεί το κάθε κράτος εξουδετερώνουν τα μειονεκτήματα που παρουσιάζει ο κάθε φόρος. Αξίζει πάντως να σημειωθεί πως οι θεωρίες περί ενιαίου φόρου επηρεάστηκαν και διαμορφώθηκαν κάτω από την επίδραση των αντιλήψεων περί φυσικού δικαίου.

Σε συνέχεια του καθορισμού της έννοιας του φόρου, θα πρέπει να καθορίσουμε τις διακρίσεις των φόρων, στο πλαίσιο των σημερινών πολύπλοκων φορολογικών συστημάτων. Δεν πρέπει να μας διαφύγει το γεγονός ότι οι φόροι συνδυάζονται και αλληλοδιασταυρώνονται. Έτσι ο φόρος μπορεί να πλήξει μόνο τα εισοδήματα του φορολογούμενου ή τα εισοδήματα και το κεφάλαιο, πιο σύνηθες είναι όμως ο φόρος να πλήττει μόνο ή κυρίως το εισόδημα. Είχε άλλωστε επικρατήσει η άποψη ότι ο φόρος επί του κεφαλαίου θα έχει ως αποτέλεσμα την καταστροφή του πλούτου και ως εκ τούτου, αν υπήρξε άμεση φορολόγηση του κεφαλαίου τότε αυτό επλήγεται άμεσα και οριστικά. Οι απόψεις αυτές, είχαν αποκτήσει υποστηρικτές με κύριο επιχειρήμα, ότι το κεφάλαιο δεν ανανεώνεται σε αντίθεση με το εισόδημα.

Οι αντιλήψεις όμως αυτές σήμερα έχουν αναθεωρηθεί επί νέων βάσεων ώστε να υπάρχει φόρος, π.χ. επί της υπεραξίας του κεφαλαίου, φόρος επί της μεταβίβασης του κεφαλαίου λόγω κληρονομίας κ.λπ. Άλλωστε, οι παλαιότερες αυτές αντιλήψεις δεν επηρεάζουν την σύγχρονη δημοσιονομική σκέψη. Έτσι, η μόνη διάκριση που παρουσιάζει σήμερα ενδιαφέρον, είναι η διάκριση σε **άμεσους** και **έμμεσους** φόρους.

Πριν από αυτή την κύρια ανάλυση θα προχωρήσουμε σε μία σύντομη ανάλυση των κυριότερων ταξινομήσεων.

3.1. Ταξινομήσεις βάσει παλαιότερων αντιλήψεων

Ο τρόπος καταβολής του φόρου αποτέλεσε στο παρελθόν και στοιχείο διάκρισής τους, καθώς ήταν συνήθες να καταβάλλονται και σε είδος. Έτσι, η καταβολή του φόρου σε **είδος** και **χρήμα**, μορφοποίησε και αυτή τη διάκριση του φόρου, η οποία σήμερα έχει εκλείψει με την επικράτηση της χρηματικής οικονομίας, η δε γνωστή μας δεκάτη ως μορφή του φόρου σε είδος έχει μόνο ιστορική αξία.

Επίσης η κατάταξη του φόρου από πλευράς τρόπου υπολογισμού του φόρου και καθορισμού του φορολογικού συντελεστή δεν εμφανίζει κάποιο ενδιαφέρον. Δηλαδή η διάκριση με βάση τα κριτήρια κατάταξης σε **ποσοτικούς** και **διανεμητικούς** φόρους. Πιο συγκεκριμένα, π.χ. επί φόρου εισοδήματος από οικοδομές καθορίζεται εκ των προτέρων ο φορολογικός συντελεστής σε 10%, είναι, όμως, άγνωστη η ακριβής απόδοση του φόρου η οποία υπολογίζεται κατ'εκτίμηση. Αντίθετα, επί διανεμητού φόρου, καθορίζεται εκ των προτέρων το ολικό ποσό απόδοσης, αλλά είναι άγνωστος ο φορολογικός συντελεστής. Ο φόρος αυτός συναντάται σε παλαιότερες εποχές, όπου καθοριζόταν εκ των προτέρων το ολικό ποσό απόδοσης.

Μία άλλη διάκριση γίνεται σε **τακτικούς** και **έκτακτους** με βάση το στοιχείο της **πειοδικότητας**. Επομένως, τακτικοί είναι οι φόροι που επαναλαμβάνονται στον ετήσιο προϋπολογισμό, ενώ έκτακτοι είναι εκείνοι που επιβάλλονται σε έκτακτες περιόδους. Πέραν τούτων, γίνεται και μία άλλη διάκριση σε **προσωπικούς** και **πραγματικούς** φόρους ή με άλλη διατύπωση σε **υποκειμενικούς** και **αντικειμενικούς**. Οι πραγματικοί φόροι χρησιμοποιούν κυρίως ως βάση υπολογισμού το αντικείμενο και δε λαμβάνεται υπ' όψιν η προσωπική κατάσταση του φορολογούμενου. Αντίθετα στους προσωπικούς φόρους, εξετάζεται το πρόσωπο, όπου και αναζητάται ο βαθμός της φοροδοτικής του ικανότητας. Άλλωστε, στα σύγχρονα φορολογικά συστήματα συναντώνται διασταυρώσεις και διαφορισμοί στις μεθόδους εκτίμησης της φορολογητέας ύλης, καθώς και αμιγείς πραγματικοί φόροι που ακολουθούν το αντικείμενο υπάρχουν μόνο στην έμμεση φορολογία.

3.2. Άμεσοι και έμμεσοι φόροι

Η διάκριση των φόρων σε άμεσους και έμμεσους είναι η πλέον ενδιαφέρουσα. Η διάκριση αυτή αναμειγνύει τους νομικούς κανόνες και τη διοικητική πρακτική στη φορολογική διαδικασία. Έτσι, η διάκριση σε άμεσους και έμμεσους φόρους γίνεται με βάση τα νομοδιοικητικά κριτήρια, καθόσον οι άμεσοι φόροι προβάλλουν το στοιχείο της βεβαιότητας αυτών, γιατί πρέπει να γίνει η βεβαίωσή τους. Μία άλλη άποψη στηρίζει τη διάκριση σε ουσιαστικά κριτήρια, όπου άμεσοι φόροι είναι οι επιβαλλόμενοι απ'ευθείας, επί στοιχείων τα οποία προσδιορίζουν άμεσα τη φοροδοτική ικανότητα, όπως είναι το εισόδημα και η περιουσία. Αντίθετα, έμμεσοι φόροι είναι οι επιβαλλόμενοι με αφορμή γεγονότα, με τα οποία εξωτερικεύεται η φοροδοτική ικανότητα, όπως είναι η κατανάλωση και η εν γένει δαπάνη.

Οι επιστημονικές διακρίσεις, μεταξύ άμεσου και έμμεσου φόρου, μπορεί να έχουν διαφορετικές βάσεις. Ειδικότερα, η διάκριση μπορεί να γίνει επίσης και με κριτήριο την επίπτωση ή τη μετακύλιση του φόρου, δηλαδή άμεσος φόρος είναι εκείνος, όπου έχουμε την άμεση επίπτωσή του, καθόσον ο βαρυνόμενος και ο καταβάλλων είναι ένα και το αυτό πρόσωπο. Αντίθετα, έμμεσος φόρος είναι ο φόρος έμμεσης επίπτωσης, όπου ο φορολογούμενος φορολογείται έμμεσα με βάση τη δαπάνη την οποία πραγματοποιεί. Σε περίπτωση που ορισμένοι φόροι στην εκδήλωσή τους παρουσιάζουν κοινά γνωρίσματα τόσο των άμεσων όσο και των έμμεσων, αυτοί καλούνται μικτοί.

Με βάση τη γενική αυτή οριοθέτηση διαγράφεται η παρακάτω ειδικότερη ταξινόμηση

- i) Φόροι : α) επί του εισοδήματος, β) επί της περιουσίας (άμεσοι φόροι)
- ii) Φόροι επί των δαπανών (έμμεσοι φόροι)
- iii) Φόροι επί των συναλλαγών (μικτοί φόροι)

Ειδικότερα, πρέπει να σημειώσουμε, ότι οι άμεσοι φόροι λόγω του γεγονότος της σύνδεσής τους με τη φοροδοτική ικανότητα των προσώπων, οργανώνονται και ως προοδευτικοί φόροι, δηλαδή αυξάνουν προοδευτικά και παρακολουθούν την αύξηση της φορολογητέας ύλης, η οποία διαιρείται από το νομοθέτη σε κλιμάκια.

Η ανάλυση θα μπορούσε να είναι εκτενέστερη, καθόσον διάφορες κατατάξεις θα μπορούσαν να γίνουν με βάση την πολυπλοκότητα των φόρων. Θα σημειώσουμε έτσι ορισμένες ακόμη διακρίσεις, ήτοι: α) **Πάγιοι φόροι**. Οι φόροι αυτοί είναι εκείνοι οι οποίοι εκφράζονται σε κάποια ορισμένη χρηματική αξία, π.χ. πάγια τέλη χαρτοσήμου. β) **Ειδικοί φόροι**. Οι εν λόγω φόροι είναι εκείνοι, των οποίων η βάση προσδιορίζεται ποσοτικά κατ' αριθμό μονάδων ή κατά μονάδα όγκου, π.χ. κατά κυβικό εκατοστό του κινητήρα του αυτοκινήτου κ.λπ. γ) **Φόροι κατ' αξία** (ad valorem) είναι οι φόροι των οποίων η αξία υπολογίζεται πραγματικά σε χρήμα.

Με βάση τα παραπάνω, θα σημειώσουμε τόσο τα πλεονεκτήματα όσο και τα μειονεκτήματα των άμεσων και έμμεσων φόρων. Οι άμεσοι φόροι παρουσιάζουν σταθερότητα απόδοσης, γιατί γνωρίζουν οι πολίτες τις φορολογικές τους υποχρεώσεις, είναι δε λιγότερο ευαίσθητοι στις διακυμάνσεις του οικονομικού κύκλου. Επίσης, ικανοποιούν καλύτερα την αρχή της φοροδοτικής ικανότητας, γιατί ως βάση αυτών είναι το εισόδημα και η περιουσία των φορολογούμενων. Άρα, πλήττουν περισσότερο τους πολίτες που έχουν μεγάλη φοροδοτική ικανότητα. Από πλευράς μειονεκτημάτων σημειώνουμε, ότι δεν εκπληρούν την αρχή του πανδήμου του φόρου, γιατί απαλλάσσονται του φόρου τα μικρά εισοδήματα. Εμφανίζουν επίσης, δυσχέρειες στη διακρίβωση της φορολογητέας ύλης, γιατί απαιτείται λεπτομερής διαδικασία βεβαίωσης και είσπραξης αυτών. Πέραν τούτων, εμφανίζουν

αυξημένο κόστος, γιατί απαιτούν τήρηση βιβλίων με παρεπόμενο στοιχείο τη γραφειοκρατική τυπικότητα. Τέλος έχει παρατηρηθεί, ότι ο φορολογούμενος δυσανασχετεί περισσότερο στην περίπτωση της καταβολής του άμεσου φόρου, παρά του έμμεσου..

Αναφορικά δε, με τα πλεονεκτήματα των έμμεσων φόρων σημειώνουμε, ότι αυτοί έχουν το προσόν της αποδοτικότητας, γιατί κατά κανόνα πλήττουν ολόκληρο τον πληθυσμό όπου επιβάλλονται, αφετέρου δε διαφεύγουν αυτών τα μικρά εισοδήματα. Έχουν, επίσης, μικρότερο κόστος βεβαίωσης και εισπρακτική ευκολία, σε αντίθεση με τους άμρσους φόρους. Εισπράττονται επίσης, αδιάκριτα από όλους, ανεξάρτητα εάν αυτοί είναι ημεδαποί ή αλλοδαποί. Από πλευράς δε μειονεκτημάτων σημειώνουμε, ότι είναι άδικοι, γιατί είναι αντιστρόφως ανάλογοι προς τη φοροδοτική ικανότητα των φορολογούμενων. Έτσι, είναι βάσιμο το επιχείρημα, ότι εμφανίζεται ως αντιλαϊκή η έμμεση φορολογία και ιδιαίτερα επί των ειδών πρώτης ανάγκης.

Πριν κλείσουμε την ενότητα αυτή, θα δούμε εν συντομία : α) Τους φόρους εισοδήματος β) Τους φόρους περιουσίας γ) Τους φόρους επί της δαπάνης δ) Τις λοιπές δημοσιονομικές επιβαρύνσεις φορολογικού χαρακτήρα.

3.3. Διάκριση των φόρων ανάλογα με το αντικείμενο της φορολογίας

3.3.1. Η φορολογία εισοδήματος

Η φορολογία εισοδήματος έχει κύριο χαρακτηριστικό ότι επαναλαμβάνεται κατά σταθερή χρονική περίοδο σε ετήσια πάντα βάση στο πρόσωπο του ίδιου φορολογούμενου και επιβάλλεται επί της δημιουργίας ή απόκτησης εισοδήματος. Άλλωστε, η επιβολή αυτού του φόρου με βάση τη φοροδοτική ικανότητα των ατόμων, διαγράφει το κυριότερο μέλημα των σύγχρονων κρατών και η φορολογία αυτή του εισοδήματος, αποτελεί τη θεμελίωση της άμεσης φορολογίας σε όλες τις χώρες.

Όσον αφορά την Ελλάδα πρόκειται για τον κυριότερο από τους άμεσους φόρους. Καθιερώθηκε για πρώτη φορά στη χώρα μας επί κυβερνήσεως Ελευθερίου Βενιζέλου (και υπουργό οικονομικών τον Μιλτιάδη Νεγρεπόντη) με το Ν. 1640/1919 “περί φορολογίας καθαρών προσόδων”. Ο νόμος αυτός προέβλεπε την επιβολή, αφ’ ενός μεν ενός αναλογικού φόρου σε κάθε πηγή εισοδήματος, αφ’ ετέρου δε ενός συμπληρωματικού φόρου πάνω στο συνολικό εισόδημα με προοδευτικό συντελεστή. Στη μεταπολεμική Ελλάδα η φορολογία εισοδήματος φυσικών προσώπων βρήκε αρχικά την έκφρασή της στο Ν.Δ. 3323/55 με το οποίο επιβλήθηκε ο “φόρος εισοδήματος φυσικών προσώπων”, σύμφωνα με τον οποίο όλα τα εισοδήματα των φυσικών προσώπων φορολογούνται κατά ενιαίο τρόπο με προοδευτικό συντελεστή. Η δε φορολογία εισοδήματος νομικών προσώπων στο Ν.Δ. 3843/58 το οποίο συμπλήρωσε το προαναφερόμενο Ν.Δ. Και τα δύο τροποποιήθηκαν και σήμερα διέπονται από το ενιαίο Ν.2238/94 και με τίτλο “κώδικας φορολογίας εισοδήματος”. Πρέπει να σημειωθεί πως στους φόρους εισοδήματος πρέπει να τοποθετηθεί και το Ν.27/1975 περί φορολογίας πλοίων.

3.3.2. Οι φόροι επί των δαπανών

Οι φόροι επί των δαπανών δεν στηρίζονται σε κάποια ιδιαίτερη πηγή φορολογίας και αποτελούν εκδήλωση της εισοδηματικής και φορολογικής δυναμικότητας των ατόμων. Είναι έμμεσοι φόροι και επιβάλλονται με την ευκαιρία της χρησιμοποίησης του εισοδήματος ή του κεφαλαίου. Στους φόρους αυτούς συμπεριλαμβάνονται ο Φ.Π.Α., ο Ε.Φ.Κ. και άλλοι.

3.3.3. Οι φόροι επί της περιουσίας

Οι φόροι επί της περιουσίας είναι εκείνοι που έχουν την πηγή τους στην περιουσία του φορολογούμενου. Οι φόροι αυτοί εκδηλώνονται υπό διάφορες μορφές. Άλλοτε ο φόρος είναι γενικός, άλλοτε μερικός και άλλοτε επιβάλλεται είτε στη στατική είτε στη δυναμική μορφή της περιουσίας. Λέγοντας δυναμική μορφή διευκρινίζουμε ότι επιβάλλεται με αφορμή διάφορα γεγονότα, π.χ. φορολογία της αυτόματης υπερτίμησης των διαφόρων περιουσιακών στοιχείων, φορολογία της μεταβολής της κυριότητας λόγω μεταβίβασης, κληρονομίας, δωρεάς κ.λπ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΤΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ

1. Η έννοια του εισοδήματος

1.1. Φορολογικά

Κατ' αρχήν ως εισόδημα φορολογικά θεωρείται το έσοδο που προέρχεται από κάθε πηγή και επαναλαμβάνεται σε κανονικά διαστήματα.. Κατ' εξαίρεση όμως υπόκεινται στον φόρο εισοδήματος ορισμένα στοιχεία του Κεφαλαίου που ενώ δεν είναι κανονικά εισοδήματα (π.χ. τα έκτακτα έσοδα) επαυξάνουν όμως τη φοροδοτική ικανότητα του φορολογουμένου.

1.2. Οικονομικά

Η οικονομική έννοια είναι του εισοδήματος στασιάζεται επιστημονικά. Γι' αυτό θα αναφερθούμε μόνο σε δύο βασικούς ορισμένων γάλλων οικονομολόγων.

Ο J.R. Hicks στο έργο του «Value and Capital» αναφέρει ότι ως εισόδημα ενός προσώπου μπορεί να οριστεί «η μέγιστη αξία που μπορεί να καταναλώσει αυτό μέσα σε μια εβδομάδα με την προϋπόθεση ότι θα αναμένει να ευρεθεί στο τέλος αυτής σε μια όμοια κατάσταση μ' εκείνη που βρισκόταν στην αρχή».

2. Θεωρίες του εισοδήματος

Έχουν διατυπωθεί διάφορες θεωρίες, οι κυριότερες όμως είναι:

- α) η θεωρία της ανάλωσης
- β) η υποκειμενική θεωρία
- γ) η λογιστική θεωρία
- δ) η θεωρία της περιοδικότητας
- ε) η θεωρία των πηγών εισοδήματος και
- στ) η τριμερής θεωρία του εισοδήματος

Θα αναφερθούμε εδώ σε δύο μόνο θεωρίες που μας ενδιαφέρουν από λογιστική, ελεγκτική και φορολογική άποψη.

2.1. Η Λογιστική Θεωρία

Η θεωρία αυτή αναφέρεται και ως δημοσιονομική θεωρία και ως θεωρία της περιουσιακής αύξησης. Η θεωρία αυτή υιοθετεί την έννοια του εισοδήματος που

επικρατεί στη Λογιστική θεωρία. Αναφέρεται και ως θεωρία της περιουσιακής επαύξησης ή ως δημοσιονομική θεωρία.

Σύμφωνα μ' αυτήν: εισόδημα είναι ότι αυξάνει την καθαρή περιουσία της επιχείρησης.

Κατά τον αμερικανό οικονομολόγο Haig, εισόδημα θεωρείται: κάθε **αύξηση** της καθαρής περιουσίας ενός προσώπου που επέρχεται μέσα σε μια ορισμένη χρονική περίοδο (συνήθως χρόνο), αλλά και γενικά εισόδημα είναι: η σε χρήμα καθαρή αύξηση της οικονομικής δύναμης (περιουσίας) που δημιουργείται μεταξύ δύο χρονικών στιγμών (μεταξύ δύο απογραφών ή ισολογισμών).

Ιδρυτής της θεωρίας αυτής είναι ο Γερμανός οικονομολόγος G. Schanz που καθόρισε το εισόδημα, ως αύξηση της καθαρής περιουσίας, που επέρχεται μέσα σε ορισμένη χρονική περίοδο και περιλαμβάνει όμως και: ωφελήματα, δωρεές, κληρονομίες, καθαρά κέρδη κα έσοδα, που προκύπτουν, έστω και συμπτωματικά από διάφορες αιτίες.

2.2. Η τριμερής θεωρία

Η θεωρία αυτή που είναι και η επικρατέστερη σήμερα συνδυάζει: τη θεωρία της περιοδικότητας και τη θεωρία των πηγών εισοδήματος κι έτσι τα εννοιολογικά χαρακτηριστικά του εισοδήματος είναι τρία (γι' αυτό λέγεται και τριμερής):

- α) η περιοδικότητα
- β) η ύπαρξη μόνιμης πηγής
- γ) η εκμετάλλευση της πηγής.

Κατά τη θεωρία αυτή, απαιτείται για τη δημιουργία του εισοδήματος οικονομική προσπάθεια' εκμετάλλευση της πηγής, γιατί, το εισόδημα δεν παράγεται αυτόματα. Επίσης απαιτείται η πηγή να έχει διαρκή χαρακτήρα, γι' αυτό δεν νοούνται εισοδήματα τα **έκτακτα έσοδα**, γιατί αυτά δεν προέρχονται από διαρκή πηγή.

Η φορολογική νομοθεσία δέχεται τη θεωρία αυτή, αλλά επί πλέον φορολογεί ως εισόδημα και τα **έκτακτα έσοδα**.

3. Διάκριση εννοιών: έσοδο - πρόσοδος - εισόδημα

Πρέπει να διευκρινίσουμε ότι γίνεται σύγχυση των εννοιών αυτών.

Έχουμε γράψει ήδη ότι: **πρόσοδος** είναι το **περιοδικοποιημένο έσοδο**. Είναι δηλαδή πρόσοδος, το έσοδο μιας περιόδου, μιας χρήσης. **Εισόδημα**, είναι η πρόσοδος που ανήκει σ' ένα πρόσωπο (φυσικό ή νομικό). Γι' αυτό και λέμε εισόδημα το Α και όχι εισόδημα από την εκμετάλλευση της Α πηγής. **Έσοδο**, είναι ότι αυξάνει την καθαρή περιουσία το κεφάλαιο μιας οικονομικής μονάδας. Έτσι, η πρόσοδος είναι υποπερίπτωση του εσόδου. Ως έσοδα εννοούμε τα ακαθάριστα έσοδα. Ενώ ως εισόδημα εννοούμε το καθαρό εισόδημα, αυτό δηλαδή που προκύπτει μετά την αφαίρεση των δαπανών που καταβλήθηκαν για την απόκτηση του.

Τη Λογιστική ενδιαφέρουν τα έσοδα και ειδικά ο κύκλος εργασιών (chiffre d'affaires) που είναι τα έσοδα που προκύπτουν τόσο από τον κύριο όσο κι από τους παρεπόμενους σκοπούς μιας οικονομικής μονάδας (επιχείρησης).

4. Πηγές προέλευσης του εισοδήματος

Πηγές του εισοδήματος είναι η εργασία και η περιουσία (Κεφάλαιο) που αξιοποιούνται από την επιχείρηση. Κι έτσι η επιχείρηση από τη μια μεριά: ως κέντρο διαδικασίας της **παραγωγής**, χρησιμοποιεί γι' αυτήν τις υπηρεσίες του Κεφαλαίου και της εργασίας και από την άλλη ως κέντρο διαδικασίας της **διανομής**, διανέμει την αξία της παραγωγής σε: μισθούς, τόκους, κέρδη, το οποίο παρακρατεί ως δική της αμοιβής (Moison). Ειδικότερα το εισόδημα ανάλογα με την πηγή προέλευσης του διακρίνεται στις εξής κατηγορίες κι αυτές είναι:

A-B εισόδημα από ακίνητα

Γ εισόδημα από κινητές αξίες

Δ εισόδημα από εμπορικές επιχειρήσεις

Ε εισόδημα από γεωργικές επιχειρήσεις

ΣΤ εισόδημα από μισθωτές υπηρεσίες

Ζ εισόδημα από υπηρεσίες ελεύθεριων επαγγελματιών και από κάθε άλλη πηγή.

Θα αναφερθούμε πολύ περιληπτικά γι' αυτά

4.1. Εισόδημα από ακίνητα (A+B). (άρθρα 20-23 ν. 2238/1994).

Είναι κάθε έσοδο που προκύπτει κάθε χρόνο από την εκμετάλλευση ακινήτων: Οπότε διακρίνουμε: εισόδημα από «οικοδομές» (Α' πηγή) και εισόδημα από «εκμίσθωση γαιών» (Β' πηγή). Ως ακαθάριστο εισόδημα από οικοδομές εκμισθούμενες θεωρείται το μίσθωμα που συμφωνήθηκε' πράγμα που αποδεικνύεται από το σχετικό μισθωτήριο ή από άλλο αποδεικτικό στοιχείο. Όταν η οικοδομή ιδιοκατοικείται ή ιδιοχρησιμοποιείται το ακαθάριστο εισόδημα προσδιορίζεται: με σύγκριση της οικοδομής αυτής με άλλες οικοδομές που εκμισθώνονται στην ίδια περιοχή. Πάντως στην περίπτωση αυτήν το ακαθάριστο εισόδημα δεν μπορεί να υπερβαίνει το 5%' ούτε να είναι μικρότερο του 3,50% της αξίας του ακινήτου, όπως αυτή προσδιορίζεται με το σύστημα των αντικειμενικών αξιών. Όπου όμως δεν ισχύει αυτό τότε το ετήσιο ακαθάριστο εισόδημα από οικοδομές, δεν μπορεί να υπερβαίνει το 4% της πραγματικής αξίας (αγοραίας) της οικοδομής κατά τον χρόνο της φορολογίας της (άρθρο 41 ν. 1249/82). Σημειώνουμε ότι για **ιδιοκατοικούμενες** οικοδομές, ο προσδότησμός του εισοδήματος αυτού γίνεται κάθε τρία χρόνια (το Οικ. έ:χ 92 είναι το έτος βάσης για την πρώτη τριετία) . Για τις **εξοχικές** κατοικίες το τεκμαρτό μίσθωμα για κάθε μία από αυτές υπολογίζεται για **3 μήνες** το έτος.

4.2. Καθαρό εισόδημα από ακίνητα

Αυτό προκύπτει, όταν από το ακαθάριστο εισόδημα **αφαιρεθούν** τα κατωτέρω ποσοστά (ανάλογα με τη χρήση της οικοδομής)

α) 10% για αποσβέσεις

β) Μέχρι 15% για δαπάνες: επισκευής, συντήρησης, ασφάλιστρα.συμβάσεων για ασφάλεια από κινδύνους (πυρκαγιάς ή άλλους) καθώς και οι αμοιβές δικηγόρου που καταβάλλονται σε δίκες απόδοσης του ακινήτου ή δίκες καθορισμού του μισθώματος όταν οι οικοδομές χρησιμοποιούνται: ως κατοικίες, σχολεία, κλινικές, φροντιστήρια, ξενοδοχεία, αίθουσες θεάτρων και κινηματογράφων.

γ) τα ανωτέρω ποσοστά περιορίζονται σε 5% και 5% αντίστοιχα όταν οι οικοδομές χρησιμοποιούνται για άλλες χρήσεις Π.χ. για γραφεία, αποθήκες, βιομηχανοστάσια Κ.ά.

δ) Θα διευκρινήσουμε εδώ τη φορολογία του «αέρα» (good-will) που καταβάλλεται στον εκμισθωτή ακινήτου (πέρα από τα μισθώματα) για τη μίσθωση ακινήτου. Αυτή φορολογείται αυτοτελώς με 25% στο καθαρό ποσό που καταβάλλεται στο δικαιούχο (ισχύει από 21.3.96).

Επίσης έχουμε αυτοτελή φορολογία με 20% στο ακαθάριστο εισόδημα από την εκμίσθωση κοινοχρήστων χώρων οικοδομής.

4.3. Εισόδημα από κινητές αξίες (άρθρα 24-27 ν. 2238/94)

Εισόδημα από κινητές αξίες χαρακτηρίζεται αυτό που προκύπτει κάθε χρόνο από την εκμετάλλευση κεφαλαιουχικών αγαθών (κινητών κεφαλαίων) και ειδικότερα:

α) από μερίσματα και τόκους ιδρυτικών τίτλων και μετοχών ελληνικών Α.Ε.' από τόκους ομολογιών και χρεογράφων: Δημοσίου, Ν.Π.Δ.Δ. ή ελληνικών επιχειρήσεων.

β) από μερίσματα κλπ. αλλοδαπών Α.Ε., αλλοδαπών κρατών, Ν.Π. ή αλλοδαπών επιχειρήσεων.

γ) από αμοιβές και ποσοστά των διοικητικών συμβούλων και των εκτός μισθού, αμοιβών και ποσοστών των διευθυντών και διαχειριστών των Α.Ε.

δ) από κέρδη Α.Ε. που διανέμονται με τη μορφή μετρητών στο εργατοϋπαλληλικό προσωπικό τους.

ε) από τόκους κάθε τίτλου εντόκου τοις μετρητοίς κατάθεση Κ.ά. (βλ. άρθρα 24-27 ν. 2238/94).

4.4. Εισόδημα από εμπορικές επιχειρήσεις (άρθρα 28 - 39 ν. 2238/94)

4.4.1. Γενικά

Χαρακτηρίζεται κάθε κέρδος που προκύπτει κάθε χρόνο από την άσκηση: (ατομικά ή εταιρικά) εμπορικών - βιομηχανικών - βιοτεχνικών επιχειρήσεων ή βιοποριστικών επαγγελμάτων (εκτός των ελευθεριών του άρθρου 48 του ν. 2238/94).

Θεωρείται επίσης εισόδημα από εμπορικές επιχειρήσεις:

α) ο μισθός που καταβάλλεται στα μέλη του Δ.Σ. των Α.Ε βάσει ειδικής σύμβασης, μίσθωσης εργασίας ή εντολής, εφόσον είναι ασφαλισμένα σε ασφαλιστικό φορέα, εκτός ΙΚΑ.

β) Η επιχειρηματική αμοιβή του ομορρυθμού εταίρου, των εταίρων διαχειριστών της ΕΠΕ.

γ) τα κέρδη από παρεπόμενες εργασίες της επιχείρησης που ενεργούνται παράλληλα με την κύρια δραστηριότητά της .

δ) τα κέρδη από άσκηση επιχείρησης αγοραπωλησίας οικοπέδων ε) το κέρδος του δικαιούχου, έστω και από μεμονωμένη ή συμπτωματική πράξη του, εφ' όσον όμως απέβλεψε σε κέρδος κ.α.

4.4.2. Προσδιορισμός του ακαθάριστου και καθαρού εισοδήματος.

Ως ακαθάριστο εισόδημα χαρακτηρίζεται αυτό που προκύπτει από τα συνολικά ακαθάριστα έσοδα των κάθε είδους εμπορικών συναλλαγών του επιτηδευματία.

Το καθαρό εισόδημα (κέρδος) των εμπορικών επιχειρήσεων υπολογίζεται, ανάλογα με το είδος των βιβλίων και στοιχείων που «κρατάει» η επιχείρηση βάσει του ΚΒΣ. Έτσι:

α) Για τις επιχειρήσεις που τηρούν βιβλία **επαρκή και ακριβή** (ειλικρινή) Γ' κατηγορίας του ΚΒΣ, το καθαρό κέρδος βρίσκεται, όπως προσδιορίζονται βάσει των αναγνωρισμένων διεθνώς λογιστικών αρχών, λαμβάνοντας υπόψη τα αριθμητικά δεδομένα (έσοδα - δαπάνες - έξοδα άρθρου 31 Φορολογική Εισοδήματος) όπως προκύπτουν από τα βιβλία της.

β) για τις επιχειρήσεις Β' κατηγορίας του ΚΒΣ που τηρούν βιβλία **επαρκή και ακριβή** (εσόδων - εξόδων) που παρέχουν αποκλειστικά υπηρεσίες και **στερούνται αξιολόγων αποθεμάτων** στο τέλος του έτους, το **καθαρό κέρδος** βρίσκεται: αν από τα ακαθάριστα έσοδα της, αφαιρεθούν τα έξοδα της, όπως προκύπτουν από τα βιβλία της.

γ) για τις λοιπές επιχειρήσεις που τηρούν βιβλία Α' κατηγορίας (αγορών) ή δεν τηρούν βιβλία και στοιχεία ή τηρούν βιβλία ανακριβή ή ανεπαρκή ή τηρούν βιβλία κατώτερης κατηγορίας (απ' αυτήν που υποχρεούνται από τον ΚΒΣ) **τα κέρδη τους βρίσκονται εξωλογιστικά, γιατί η υφιστάμενη ανεπάρκεια βιβλίων. Σ' αυτές τις περιπτώσεις δεν επιτρέπει τη διενέργεια ελεγκτικών επαληθεύσεων.**

4.5. Εισόδημα από τεχνικές υπηρεσίες

Φορολογείται κατ' αρχήν **εξωλογιστικά** με συντελεστή καθαρού κέρδους στα ακαθάριστα έσοδα τους, ως εξής:

2) όσες επιχειρήσεις ασχολούνται με **ανέγερση οικοδομών** φορολογούνται με συντελεστή 15% στην **αξία των ακινήτων**, όπως αυτή προσδιορίζεται σύμφωνα με το νόμο (άρθρο 41 ν. 1249/1982).

Χρόνος απόκτησης των ακαθαρίστων εσόδων τους είναι **η ημέρα σύνταξης των οριστικών συμβολαίων**. Εάν προηγήθηκε **προσύμφωνο** και το οριστικό συμβόλαιο έγινε μέσα σε δύο χρόνια, ως χρόνος απόκτησης των ακαθαρίστων εσόδων θεωρείται η ημέρα, που συμπληρώθηκε η διετία από τη σύνταξη του προσυμφώνου.

Αν η επιχείρηση **δεν τηρεί βιβλία** και στοιχεία ή τηρεί **κατώτερης** κατηγορίας, ο συντελεστής **διπλασιάζεται** γίνεται δηλ. 30%.

Προκειμένου για εργολάβους:

α) που εκτελούν **δημόσια** έργα ο συντελεστής τους είναι 10% **στα ακαθάριστα έσοδα**, ανεξάρτητα από το εάν τα υλικά του έργου δόθηκαν ή όχι από τον εργοδότη.

β) που ασχολούνται με ιδιωτικά έργα ή οικοδομές ο συντελεστής στα ακαθάριστα είναι 12%

γ) που εκτελούν **ιδιωτικά έργα χωρίς** τη χρησιμοποίηση υλικών του εργολάβου ο συντελεστής στα **ακαθάριστα** έσοδα είναι 25%.

4.6. Εισόδημα από γεωργικές επιχειρήσεις (άρθρα 40 - 44 ν. 2238/94)

Ως εισόδημα από γεωργικές επιχειρήσεις θεωρείται το κέρδος που προκύπτει κάθε χρόνο από την άσκηση γεωργικών επιχειρήσεων κάθε είδους.

Για τον καθορισμό των ακαθαρίστων και καθαρών κερδών τους ισχύουν ανάλογα όσα γράψαμε για το εισόδημα των εμπορικών επιχειρήσεων.

4.7. Εισόδημα από μισθωτές υπηρεσίες (άρθρα 14, 45-47, 5759 ν. 2238/94)

4.7.1. Γενικά

Ως εισόδημα από μισθωτές υπηρεσίες θεωρείται αυτό που αποκτούν κάθε χρόνο οι εργαζόμενοι από: μισθούς, ημερομίσθια, συντάξεις, επιδόματα και γενικά από κάθε παροχή σε χρήμα ή σε είδος που δίδεται σ' αυτούς, ως αντάλλαγμα για την παροχή εξαρτημένης εργασίας.

Χρόνος κτήσης του εισοδήματος αυτού θεωρείται ο χρόνος που ο δικαιούχος απέκτησε το δικαίωμα εισπραξης του και όχι ο χρόνος εισπραξης τους. Ενώ για τις πρόσθετες αμοιβές και τις αποζημιώσεις που καταβάλλονται από το Δημόσιο ή τα ΝΠΙΔΔ, χρόνος κτήσης του είναι ο **χρόνος εισπραξης τους**. Ειδικά, για αποδοχές ή συντάξεις που καταβάλλονται **αναδρομικά** σε μισθωτούς ή συνταξιούχους: με βάση νόμο, δικαστική απόφαση, συλλογική σύμβαση, χρόνος κτήσης τους θεωρείται επίσης, ο **χρόνος εισπραξης τους**.

Το ίδιο ισχύει και στις περιπτώσεις που **καταβάλλει** ο εργοδότης **καθυστερημένα** λόγω πτώχευσης σε δικαιούχους ή στην περίπτωση που οι μισθωτοί είχαν κηρύξει **επίσχεση εργασίας**.

4.7.2. Καθαρό εισόδημα

Για την εύρεση του **καθαρού εισοδήματος** από μισθωτές υπηρεσίες **αφαιρείται** από το ακαθάριστο εισόδημα:

- α) Κάθε φόρος, τέλος ή δικαίωμα υπέρ του δημοσίου ή οποιουδήποτε τρίτου που βαρύνει αυτό το εισόδημα.
- β) Οι κρατήσεις υπέρ των ασφαλιστικών ταμείων, που επιβάλλονται με νόμο στις αποδοχές των μισθωτών.

4.7.3. Αυτοτελείς φορολογίες

Ο νόμος προβλέπει στο εισόδημα της ΣΤ κατηγορίας και περιπτώσεις **αυτοτελούς φορολόγησης** και τέτοιες είναι:

- Α) **Οι αποζημιώσεις** (άρθρο 14 παρ. 1 ν 2238/94) που καταβάλλονται στους δικαιούχους **με βάση:**

- α) το άρθρο 1 του Π.δ. 16/18 Ιουλίου 1920 β) το ν. 2112/1920
β) το άρθρο 94 του ν.δ. 3026/1954

Κάθε άλλη εφ' άπαξ αποζημίωση που παρέχεται από οιονδήποτε φορέα και για οποιαδήποτε λόγο διακοπής της σχέσης που συνδέει το φορέα με τον δικαιούχο της αποζημίωσης.

Ο φόρος υπολογίζεται βάσει της κλίμακας του άρθρου 9 του ν. 2238/94 αφού προηγουμένως αφαιρεθεί το **αφορολόγητο** ποσό του 1.000.000 δρχ.

Β) Για τις άλλες περιπτώσεις αυτοτελών φορολογήσεων βλ. άρθρο του Δ. Κουνάδη στο Φορολογική Επιθεώρηση του 97 σελ. 66-67.

Διευκρινίζεται ότι: με την **αυτοτελή φορολόγηση εξαντλείται η φορολογική υποχρέωση** του δικαιούχου. Πράγμα που σημαίνει ότι ο φορολογούμενος δεν δηλώνει πάλι το εισόδημα αυτό που φορολογήθηκε αυτοτελώς, με τη δήλωση που υποβάλλει κάθε χρόνο.

4.7.4. Τι δε θεωρείται εισόδημα

Δε θεωρείται εισόδημα και επομένως δεν υπόκεινται σε φορολογία οι κατωτέρω περιπτώσεις:

- α) το 1.000.000 δρχ. της ανωτέρω περ. αποζημίωσης
β) η αποζημίωση που καταβάλλεται σε δημοσίους υπαλλήλους ή υπαλλήλους Ν.Π.Δ.Δ. υπό μορφή εξόδων κινήσεως.
γ) η εφ' άπαξ βοήθεια που χορηγείται σύμφωνα με τους νόμους 4153/1961 (ΦΕΚ Α' Νο 45) 513/1968 (ΦΕΚ Νο 186), 103/1975 και 303/1976.
δ) Η εφάπαξ παροχή που καταβάλλεται από τα ταμεία πρόνοιας και άλλους ασφαλιστικούς οργανισμούς.
ε) Ποσοστό 20%, από τις κάθε είδους: καθαρές αποδοχές, πρόσθετες αμοιβές, αποζημιώσεις και συντάξεις που **καταβάλλονται αναδρομικά** σε μισθωτούς και συνταξιούχους βάσει: νόμου, δικαστικής απόφασης, συλλογικής σύμβασης καθώς και στις δεδουλευμένες καθαρές αποδοχές που **εισπράττονται καθυστερημένα** λόγω έκδηλης **οικονομικής αδυναμίας του εργοδότη** και εφ' όσον έγινε επίσχεση εργασίας ή ο εργοδότης κηρύχθηκε σε πτώχευση.

Διευκρινίζουμε εδώ, ότι στις περιπτώσεις αυτές γίνεται παρακράτηση φόρου 15% χωρίς να υπολογίζεται μείωση του ποσού κατά 20%. Η μείωση του ποσού κατά 20% στις ανωτέρω αναδρομικές καταβολές λαμβάνεται υπόψη κατά την υποβολή της ετήσιας δήλωσης του φόρου εισοδήματος στην αρμόδια ΔΟΥ. Στη βεβαίωση ΦΜΥ τα **αναδρομικά** αυτά γράφονται **χωριστά** κάτω από τις κύριες αποδοχές και μάλιστα συνολικά για όλες τις χρήσεις, αλλά μειωμένα κατά 20% πρέπει να γράφεται και ο φόρος που παρακρατήθηκε (εγκ. Υπ. Οικ. 1077088/2.11.90). Το υπόλοιπο 20% που δε θεωρείται εισόδημα από μισθωτές υπηρεσίες, αναγράφεται στη βεβαίωση αποδοχών στην κατηγορία «αμοιβές που απαλλάσσονται από το φόρο ή δε θεωρούνται εισόδημα».

στ) οι αποζημιώσεις που καταβάλλονται σε δημόσιους υπαλλήλους για κάλυψη **δαπανών ειδικής υπηρεσίας** που τους έχει ανατεθεί.

4.8. Εισόδημα από υπηρεσίες ελευθέριου επαγγέλματος και από κάθε άλλη πηγή (άρθρα 48-49, 58-59 του ν. 2238/94)

4.8.1. Γενικά

Εισόδημα από υπηρεσίες ελευθέριων επαγγελμάτων θεωρούνται οι αμοιβές που προκύπτουν από την άσκηση οιασδήποτε επιστημονικής ή καλλιτεχνικής δραστηριότητας.

Το άρθρο 48 του Ν. 2238/1994 κατανομάζει τις δραστηριότητες αυτές. Η διάταξη αυτή είναι περιοριστική' και επομένως πρέπει να αρκούμαστε σ' αυτά.

4.8.2. Άλλα επαγγέλματα που υπάγονται στη Ζ' κατηγορία.

Εκτός από τα επαγγέλματα που προσδιορίζονται στο άρθρο 48 θεωρείται ως εισόδημα από υπηρεσίες ελευθέριου επαγγέλματος και **κάθε αμοιβή που καταβάλλεται σε:**

- α) **συγγραφείς** και μουσουργούς, για **συγγραφικά τους δικαιώματα** β) **πραγματογνώμονες, διαιτητές, εκκαθαριστές γενικά, ελεγκτές ΑΕ, εκτελεστές διαθηκών, εκκαθάρισης κληρονομιών και κηδεμόνες σχολάζουσας κληρονομιάς**
- γ) στη ή στο σύζυγο, λόγω **διατροφής που επιδικάστηκε σ' αυτόν ή συμφωνήθηκε με συμβολαιογραφική πράξη**
- δ) **αντιπροσώπους επαγγελματικών οργανώσεων και ιδιώτες, για τη συμμετοχή τους σε κάθε είδους επιτροπές ή συμβούλια που λειτουργούν στο Δημόσιο, ΝΠΙΔ ή σωματεία, ιδρύματα, συνεταιρισμούς και οργανισμούς γενικά.**

Τέλος στο εισόδημα αυτό υπάγεται και κάθε άλλο εισόδημα που δεν μπορεί να υπαχθεί σε μια από τις κατηγορίες Α - Ζ Χρόνος κτήσεως του εισοδήματος από τα ελευθέρια επαγγέλματα θεωρείται ο **χρόνος που εισέπραξε το εισόδημα ο δικαιούχος**. Ως εισπραξη θεωρείται και η πίστωση του δικαιούχου στα βιβλία του εργοδότη με **έγγραφο όμως αναγγελία** και μάλιστα επί αποδείξει στον δικαιούχο.

Εάν ο φορολογούμενος δεν τηρεί βιβλία και στοιχεία του ΚΒΣ ή εάν αυτά είναι **ανειλικρινή**, τότε τα ακαθάριστα και τα καθαρά έσοδα του ελεύθερου επαγγελματία προσδιορίζονται **τεκμαρτά** βάσει του άρθρου 50 του ν. 2238/1994 (βλ. το άρθρο).

4.8.3. Ακαθάριστο και καθαρό εισόδημα από ελευθέρια επαγγέλματα.

Ως **ακαθάριστο** εισόδημα θεωρείται το συνολικό ποσό των αμοιβών που εισπράττει ο δικαιούχος από την άσκηση του ελεύθερου επαγγέλματός του, όπως αυτό προκύπτει από τα **ειλικρινή** βιβλία και στοιχεία που τηρεί. Ως **καθαρό** εισόδημα είναι αυτό που προκύπτει, όταν από τα ακαθάριστα έσοδα αφαιρεθεί κάθε επαγγελματική δαπάνη που βαρύνει το εισόδημα, καθώς και οι **αποσβέσεις** των παγίων στοιχείων, **εφ' όσον** αυτές έχουν καταχωρηθεί στο βιβλίο (εσόδων - εξόδων) που τηρεί ο ελεύθερος επαγγελματίας.

Κατ' εξαίρεση για τους **συγγραφείς** οι επαγγελματικές δαπάνες τους (ανεξάρτητα από το πότε πραγματοποιήθηκαν) **κατανέμονται κατ' ισομοιρία: στο**

πρώτο έτος απόκτησης του εισοδήματος από το έργο τους και τα επόμενα τρία έτη, εφ' όσον συνοδεύονται από τα νόμιμα δικαιολογητικά.

Η ίδια τακτική ακολουθείται και ως προς τα **έσοδα των συγγραφέων από συγγραφικά τους δικαιώματα** που τους χορηγούν οι εκδότες για τη συγγραφή των βιβλίων τους. Δηλαδή δηλώνεται το πρώτο έτος της απόκτησης των συγγραφικών δικαιωμάτων το 25% και τα υπόλοιπα 75% κατ' ισομοιρία στα επόμενα τρία χρόνια.

Εάν έχουν μείνει υπόλοιπα, αυτά μεταφέρονται στον επόμενο χρόνο. Σημειώνουμε ότι:

- δεν (υπόκεινται σε ΦΠΑ τα συγγραφικά δικαιώματα των συγγραφέων (Εγκ. 1117842/1994 Δ/νσης ΦΠΑ)
- με την εγκ. Ε 2615/ΠΟΛ 71/1988) έχει διευκρινιστεί ότι το καθαρό εισόδημα από την άσκηση ελευθερίου επαγγέλματος, όταν δεν τηρούνται από τον υπόχρεο τα βιβλία του ΚΒΣ, εξευρίσκεται με βάση τους συντελεστές καθαρών αμοιβών (45%).

4.9. Εξεύρεση του συνολικού καθαρού εισοδήματος.

Για να βρούμε το καθαρό συνολικό εισόδημα αθροίζουμε τα επί μέρους εισοδήματα (θετικά ή αρνητικά) που προκύπτουν από τις ανωτέρω κατηγορίες Α-Ζ κι έτσι με το **αλγεβρικό άθροισμα** των επιμέρους μεγεθών ευρίσκομε το συνολικό καθαρό εισόδημα της χρήσης.

Διευκρινίζουμε εδώ ότι εάν έχουμε ζημίες από εμπορικές ή βιομηχανικές επιχειρήσεις, οι οποίες δεν καλύπτονται μερικά ή ολικά από τα κέρδη άλλων πηγών, **μεταφέρονται** για να συμψηφιστούν διαδοχικά στα **πέντε επόμενα χρόνια**, με τις εξής όμως προϋποθέσεις:

α) Η **ζημία** πρέπει να **δηλωθεί** στη δήλωση που υποβάλλει στη ΔΟΥ ο υπόχρεος στη χρήση που προέκυψε καθώς και στα έτη μεταφοράς.

Η επιχείρηση πρέπει **επί πλέον:**

β) να ασκείται στην ημεδαπή

γ) να συνεχίζει να λειτουργεί

δ) να τηρεί **βιβλία επαρκή και ειλικρινή** και σ' όλα τα χρόνια που συμψηφίζεται στη χρήση που προέκυψε. Σημειώνουμε ότι **ζημίες που προκύπτουν στην αλλοδαπή, συμψηφίζονται** μόνο με θετικά εισοδήματα (κέρδη) που προέκυψαν σ' αυτήν.

4.10. Υπολογισμός του φόρου εισοδήματος.

Με το νέο φορολογικό νόμο 2065/1992 έχουμε ριζικές αλλαγές στον τρόπο φορολογίας των κερδών που είχε θεσπιστεί με το ν 1828/89. Επίσης με το νόμο αυτό έγινε σημαντική τομή στη φορολογία τόσο των **νομικών προσώπων**, όσο και των κοινοπραξιών (άρθρου 2 του ΚΒΣ) και των κοινωνιών αστικού Δικαίου που ασκούν επιχείρηση ή επάγγελμα. Από το 1994 ψηφίστηκε ο Κώδικας Φορολογίας Εισοδήματος (ν. 2238/1994), ο οποίος κωδικοποίησε **σ' ενιαίο κείμενο** τα νομοθετήματα που αφορούσαν τη φορολογία του εισοδήματος των φυσικών προσώπων (ν.δ. 3323/1995) και των νομικών προσώπων (ν.δ 3843/1958) καθώς των συναφών διατάξεων. Γι' αυτό οφείλουμε να συγχαρούμε όλους αυτούς τους

ευσυνείδητους υπαλλήλους της Διεύθυνσης φορολογίας Εισοδήματος που με το μόχθο τους συντέλεσαν και «έγινε πραγματικότητα το όραμα» (Κουνάδης).

4.10.1. Υπολογισμός φόρου εισοδήματος των φυσικών προσώπων

Τα φυσικά πρόσωπα είναι υποκείμενα του φόρου **ανεξάρτητα**: από φύλο, ηλικία ή τη δικαιοπρακτική τους ικανότητα. Έτσι, σύμφωνα με το νόμο 2238/1994 ο φόρος επιβάλλεται:

α. Στο συνολικό **καθαρό εισόδημα** που προκύπτει στην Ελλάδα και αποκτάται μέσα στο αμέσως προηγούμενο οικονομικό έτος, από κάθε **φυσικό πρόσωπο**, ανεξάρτητα από την **ιθαγένεια** του και τον **τόπο κατοικίας ή διαμονής** του.

β. Στο **εισόδημα** που προκύπτει στο **εξωτερικό** και αποκτάται από φυσικά πρόσωπα που έχουν την **κατοικία τους στην Ελλάδα**, ανεξάρτητα από την **ιθαγένεια** τους.

γ. Στο συνολικό καθαρό εισόδημα που προκύπτει στην Ελλάδα και στο εξωτερικό και αποκτάται μέσα στο αμέσως προηγούμενο οικονομικό έτος, από κάθε ελληνική ομόρρυθμη και ετερόρρυθμη εταιρία, κοινωνία αστικού δικαίου, που ασκεί επιχείρηση ή επάγγελμα' από αστικές κερδοσκοπικές ή μη εταιρίες, συμμετοχικές ή αφανείς καθώς και από κοινοπραξίες του άρθρου 2 του ΚΒΣ (Π.Δ. 186/92) με τις προϋποθέσεις που αναφέρονται στα άρθρα 1 Ο, 28 και 64 του ν. 2238/94.

Επομένως, αντικείμενο του φόρου εισοδήματος των **φυσικών και των νομικών προσώπων**, που αναφέρονται πιο πάνω, είναι το **συνολικό εισόδημα** που προκύπτει στην Ελλάδα, καθώς και το εισόδημα που προκύπτει στο εξωτερικό, όταν αποκτάται από πρόσωπα (φυσικά ή νομικά) που έχουν και κατοικία τους ή την έδρα τους στην Ελλάδα. Στην περίπτωση αυτήν αφαιρείται ο φόρος που καταβλήθηκε στην αλλοδαπή, μέχρι το ποσό όμως του ελληνικού φόρου που αναλογεί στα εισοδήματα της αλλοδαπής (άρθρο 9 ν 2239/94).

Διευκρινίζουμε ότι: το ποσό του **κυρίου φόρου** υπολογίζεται: αφού **αφαιρεθούν από το καθαρό εισόδημα** του υπόχρεου (όπως προσδιορίζεται με το άρθρο 4 του Ν. 2238/94):

- τα ποσά των **μειώσεων** που ορίζονται στο άρθρο αυτό, καθώς
- και τα ποσά των **δαπανών** που αναφέρονται στο άρθρο 8 (βλ. τα άρθρα).

Αυτό το ποσοτικό μέγεθος που προκύπτει καλείται **φορολογητέο εισόδημα**, και υποβάλλεται σε φόρο με βάση την κλίμακα του άρθρου 9 του Κώδικα Φορολογίας Εισοδήματος (ΚΦΕ).

Περαιτέρω ο κύριος φόρος όπως προσδιορίστηκε με το άρθρο 9 υφίσταται και **μειώσεις φόρου (tax credit)**:

- α) για το φορολογούμενο που τον **βαρύνουν τέκνα**
- β) για τον φορολογούμενο που αποκτά εισόδημα από μισθούς, ή από συντάξεις ο οποίος παρέχει εξηρημένη εργασία ή κατοικεί για εννέα μήνες (μέσα στο έτος που απέκτησε το εισόδημα από μισθωτές υπηρεσίες) σε **παραμεθόριες περιοχές** (βλ. άρθρο 9 παρ. 1, 2 του Ν. 2238/94).

4.10.2. Φορολογία εταιριών, κοινωνιών, κοινοπραξιών.

Με τις νέες διατάξεις του ν. 2065/92 καθίστανται υποκείμενα φόρου και οι:

- ομόρρυθμες και ετερόρρυθμες εταιρίες

- οι κοινωνίες αστικού δικαίου που ασκούν επιχείρηση ή επάγγελμα
- οι αστικές κερδοσκοπικές ή μη εταιρίες
- οι συμμετοχικές ή αφανείς εταιρίες
- οι κοινοπραξίες του ΚΒΣ.

Οι εταιρίες αυτές δεν ήταν υποκείμενα φόρου με το προϊσχύσαν καθεστώς, αλλά οι εταίροι τους, ανάλογα με το ποσοστό συμμετοχής τους στα κέρδη του νομικού προσώπου. Έτσι, σήμερα, με την επελθούσα μεταβολή, τα κέρδη των ανωτέρω φορολογούνται: στο όνομα του νομικού προσώπου. Και με την επιβολή του φόρου αυτού, **εξαντλείται η φορολογική υποχρέωση των εταίρων επί των κερδών του νομικού προσώπου.**

Ειδικότερα, με τις νέες διατάξεις, τα καθαρά κέρδη των ανωτέρω υπόχρεων **φορολογούνται** με συντελεστή 35%, μετά την αφαίρεση απ' αυτά:

α) Των **κερδών** τα οποία **απαλλάσσονται** από το φόρο ή φορολογούνται **αυτοτελώς** (τόκοι εντόκων γραμματίων Δημοσίου, τόκοι καταθέσεων κ.τ.λ.)

β) Των **κερδών** τα οποία προέρχονται από **μερίσματα** ημεδαπών ανώνυμων εταιριών ή συνεταιρισμών ή κερδών αμοιβαίων κεφαλαίων ή κερδών από μερίδια εταιρίας περιορισμένης ευθύνης.

γ) Ειδικά, προκειμένου για **ομόρρυθμες και ετερόρρυθμες εταιρίες** αφαιρείται από τα καθαρά κέρδη **η επιχειρηματική αμοιβή** για μέχρι τρεις εταίρους **φυσικά πρόσωπα** με τα μεγαλύτερα ποσοστά συμμετοχής στην εταιρία. Διευκρινίζεται ότι η **αφαίρεση** από τα συνολικά κέρδη της ομορρυθμής και ετερόρρυθμής εταιρίας της **επιχειρηματικής αμοιβής είναι υποχρεωτική, ανεξάρτητα αν κάποιος από τους δικαιούχους αυτής εταιρίας δεν επιθυμεί να λάβει επιχειρηματική αμοιβή.** Σε περίπτωση περισσότερων ομορρυθμών εταίρων με ίσα ποσοστά συμμετοχής, οι δικαιούχοι επιχειρηματικής αμοιβής καθορίζονται κάθε έτος από την εταιρία και δηλώνονται με την οικεία αρχική ετήσια εμπρόθεσμη δήλωση φορολογίας εισοδήματός της.

Η **επιχειρηματική αμοιβή** προσδιορίζεται με την εφαρμογή του ποσοστού συμμετοχής κάθε δικαιούχου εταίρου στο 50% των κερδών της εταιρίας, που δηλώθηκαν με την αρχική εμπρόθεσμη δήλωση, καθώς και την αρχική δήλωση που υποβλήθηκε μέσα σ' ένα μήνα από τη λήξη της προθεσμίας υποβολής της.

Επομένως η επιχειρηματική αμοιβή υπολογίζεται και επί των δηλουμένων με την **εμπρόθεσμη αρχική δήλωση λογιστικών διαφορών.**

Σε περίπτωση **εκπρόθεσμης** και μετά την πάροδο ενός μηνός από τη λήξη της προθεσμίας **υποβολής της δήλωσης** φορολογίας εισοδήματος από την ομόρρυθμη ή ετερόρρυθμη εταιρία δεν **αναγνωρίζεται επιχειρηματική αμοιβή** στους δικαιούχους εταίρους. Συνεπώς τα **συνολικά κέρδη** των εταιριών αυτών θα φορολογούνται στο όνομα του νομικού προσώπου της εταιρίας με συντελεστή 35%. Εάν όμως η εκπρόθεσμη δήλωση υποβληθεί μέσα σε 30 ημέρες από τη λήξη της νόμιμης προθεσμίας, τότε, επιτρέπεται να αφαιρείται, η επιχειρηματική αμοιβή (άρθρο 23 ν. 2214/1994).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΦΠΑ

1. Γενικά

Ο φόρος προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) είναι ο φόρος του κύκλου εργασιών που επιβάλλεται μόνο στην προστιθέμενη αξία των αγαθών και των υπηρεσιών έτσι ώστε να αποφευχθεί η διπλή ή πολλαπλή φορολογία των ιδίων αγαθών και υπηρεσιών. Επίσης με τον ΦΠΑ αποφεύγεται η αύξηση του κόστους και της τιμής πώλησεως των αγαθών.

Ο ΦΠΑ ισχύει από 01-01-1987 με το Ν. 1642/86 από συμβατική υποχρέωση της χώρας μας προς την ΕΟΚ, όπως ισχύει και για όλες τις χώρες μέλη.

Με βάση το άρθρο 1 της παραγράφου 1 του νόμου, ο ΦΠΑ επιρρίπτεται σε βάρος του φυσικού ή νομικού αντισυμβαλλόμενου προσώπου, το οποίο επιβαρύνεται με το ποσό του ΦΠΑ όπως και ο τελευταίος καταναλωτής, έστω και αν απαλλάσσεται αυτό από τις δραστηριότητες που αναπτύσσει. Επίσης το Δημόσιο καθώς και τα ΝΠΔΔ επιβαρύνονται με ΦΠΑ κατά την αγορά αγαθών και υπηρεσιών ενώ αντίστοιχα απαλλάσσονται απ' αυτόν με βάση τις δραστηριότητες που ασκούν.

Η επιχείρηση έχει την νομική υποχρέωση να καταβάλλει το φόρο στο Δημόσιο έστω και αν δεν τον εισέπραξε από τον αντισυμβαλλόμενο. Γενικά πάντως η επιχείρηση έχει το δικαίωμα να επιρρίψει τον ΦΠΑ στον αντισυμβαλλόμενο ως και τον τελικό καταναλωτή. Αυτό γίνεται γιατί ο ΦΠΑ είναι ένας έμμεσος φόρος ο οποίος βαρύνει τον τελικό καταναλωτή και αυτό δεν σημαίνει ότι αποτελεί έσοδο για την επιχείρηση ενώ δε βαρύνει το κόστος αγαθών – υπηρεσιών. Στην ουσία ο ΦΠΑ αποτελεί ένα ποσό το οποίο εισπράττεται με σκοπό να αποδοθεί αργότερα στο Δημόσιο.

2. Το αντικείμενο του ΦΠΑ

Σύμφωνα με το άρθρο 2 του Ν. 1642/86 ο ΦΠΑ επιβάλλεται:

- i. σε κάθε πράξη που αφορά παράδοση αγαθών ή παροχή υπηρεσιών που πραγματοποιείται με αντάλλαγμα στο εσωτερικό της χώρας, από πρόσωπο που υπόκειται στο φόρο και ενεργεί με αυτή του την ιδιότητα.
- ii. σε κάθε εισαγωγή αγαθών από το εξωτερικό (εκτός βέβαια από κάποιες περιπτώσεις όπου απαλλάσσονται).

Να διευκρινιστεί ότι φορολογητέες πράξεις θεωρούνται οι συναλλαγές που γίνονται από πρόσωπο υποκείμενο στο φόρο εντός των πλαισίων της επαγγελματικής δραστηριότητας. Για παράδειγμα η πώληση ενός προσωπικού αντικειμένου (π.χ. το σπίτι του) από ένα έμπορο (ιδιώτη) δεν υπόκειται στον ΦΠΑ λόγω μη επαγγελματικής δραστηριότητας, ενώ στην περίπτωση πώλησης αγαθών ή υπηρεσιών που παράγει ή εμπορεύεται ο επιτηδευματίας απορρέει υποχρέωση για καταβολή

φόρου. Ενώ όσον αφορά τα εισαγόμενα αγαθά επιβάλλεται ο ΦΠΑ ανεξαρτήτως από την ιδιότητα του εισαγωγέα, δηλαδή υπάρχει φορολόγηση και του ιδιώτη και του επιτηδευματία.

Οι πράξεις που γίνονται στο Άγιο Όρος εξαιρούνται από τον ΦΠΑ βάση του άρθρου 1 παρ. 2 του νόμου.

Να σημειωθεί ότι εσωτερικό της χώρας νοείται η έκταση της Ελληνικής Επικράτειας, μέσα στην οποία είναι δυνατόν να ασκούνται κυριαρχικά δικαιώματα της Ελλάδας.

3. Χαρακτηριστικά του ΦΠΑ

Συνοψίζοντας το θέμα του ΦΠΑ, σημειώνουμε ότι ο φόρος αυτός έχει τα εξείς χαρακτηριστικά. Είναι φόρος:

- καταναλώσεως
- αναλογικός
- γενικός (καθολικός) έμμεσος, επιβαρύνει την εγχώρια κατανάλωση καθώς επιβάλλεται σ' όλα τα στάδια της παραγωγικής διαδικασίας, στη προστιθέμενη αξία κάθε σταδίου.
- επιρρίπτεται σε βάρος του συμβαλλόμενου
- εισπράττεται για λογαριασμό του Δημοσίου
- δε βαρύνει το κόστος ούτε αυξάνει τα έσοδα
- ουδέτερος γιατί τα αγαθά και οι υπηρεσίες επιβαρύνονται με τον ίδιο συντελεστή ανεξάρτητα από την προέλευση τους και τα στάδια παραγωγικής διαδικασίας
- είναι απλός στη διαχείριση

Ο ΦΠΑ δεν βαρύνει τις εξαγωγές και τις επενδύσεις και επομένως συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη.

Η απαλλαγή παρέχεται με την μέθοδο της έκπτωσης ή της επιστροφής του φόρου.

Ο ΦΠΑ βασίζεται στο σύστημα των εκπτώσεων. Βάσει αυτού κάθε επιτηδευματίας που υπόκειται στο φόρο, εισπράττει ΦΠΑ στα έσοδα που πραγματοποιεί από πωλήσεις αγαθών ή από παροχή υπηρεσιών και συγχρόνως εκπίπτει από το φόρο των πωλήσεών του, ΦΠΑ που έχει καταβάλλει στις αγορές των αγαθών ή τη λήψη των υπηρεσιών. Κι έτσι, επιβαλλόμενος ο ΦΠΑ μόνο στην προστιθέμενη αξία, παύει να είναι «σωρευτικός», όπως ήταν οι άλλοι φόροι που αντικατέστησε (χαρτόσημο, ΦΚΕ).

4. Πρόσωπα υποκείμενα στο ΦΠΑ

Στο ΦΠΑ υπόκειται κάθε πρόσωπο (φυσικό ή νομικό, ημεδαπό ή αλλοδαπό) ή ένωση προσώπων¹, εφ' όσον ασκεί οικονομική δραστηριότητα, ανεξάρτητα από τον

¹ Ως ενώσεις προσώπων θεωρούνται οι ενώσεις οι οποίες στερούνται νομικής προσωπικότητας και παρ' όλα αυτά υποβάλλοντα στον ΦΠΑ, γιατί υποκείμενο του φόρου είναι η επιχείρηση ως αυτοτελή οικονομική μονάδα και όχι τα επιμέρους μέλη της ένωσης. Τέτοιες είναι οι κοινοπραξίες επιτηδευματιών, οι αφανείς εταιρείες, οι άτυπες εταιρείες, οι Κοινωνίες Δικαίου.

τόπο εγκαταστάσεως, τον επιδιωκόμενο σκοπό ή αποτέλεσμα της δραστηριότητάς του (κέρδος ή ζημία).

Επομένως σύμφωνα με το νόμο (άρθρο 3) είναι δυνατό, ένα φυσικό ή νομικό πρόσωπο να μην υπάγεται στο φόρο εισοδήματος, να μην φορολογείται δηλαδή για τα εισοδήματά του και όμως να υπόκειται στο ΦΠΑ.

Εδώ πρέπει να ξεχωρίσουμε τον κατά νόμο φορολογούμενο από τον πραγματικό φορολογούμενο. Ο κατά νόμο φορολογούμενος (επιτηδευματίας) υποχρεούται να εισπράξει το ΦΠΑ από τον αντισυμβαλλόμενο για λογαριασμό του Δημοσίου και να τον αποδώσει σε αυτό σε τακτική προθεσμία κατά το νόμο, έστω κι αν δεν βαρύνεται ο ίδιος με το ΦΠΑ, γιατί ο πραγματικός φορολογούμενος είναι ο τελικός καταναλωτής.

5. Απαλλαγή από το ΦΠΑ

5.1. Γενικά περί απαλλαγών.

Οι απαλλαγές από τον ΦΠΑ προβλέπονται από τα άρθρα 18 – 22 του Ν. 1642/86. Πρόκειται για απαλλαγές που γίνονται στο εσωτερικό της χώρας (άρθρο 18), για απαλλαγές στην εισαγωγή αγαθών (άρθρο 19). Για απαλλαγές στην εξαγωγή των αγαθών και σε πράξεις εξομοιούμενες με εξαγωγές (άρθρο 20). Πρόκειται για πολυάριθμες απαλλαγές.

5.2. Περιπτώσεις απαλλαγών.

Επειδή προϋπόθεση της φορολόγησης του ΦΠΑ είναι άσκηση ανεξάρτητης επαγγελματικής δραστηριότητας δεν υπόκεινται στον ΦΠΑ:

- i. Οι αμοιβές των υπαλλήλων που συνδέονται με τον εργοδότη:
 - με εξηρητημένη εργασία,
 - με σύμβαση μισθώσεως έργου.

Οι περιπτώσεις αυτές απαλλάσσονται του ΦΠΑ, γιατί οι σχέσεις αυτές δημιουργούν δεσμούς εξαρτήσεως με τον εργοδότη και συνεπάγονται την ευθύνη του εργοδότη.

- ii. Απαλλάσσονται του ΦΠΑ τα εξαγόμενα αγαθά για ενίσχυση της εξαγωγικής ικανότητας της χώρας.
- iii. Απαλλάσσονται επίσης από το ΦΠΑ ορισμένες εισαγωγές αγαθών που προβλέπει το άρθρο 19 του Ν. 1642/86 (π.χ. επανεισαγωγή αγαθού) από πρόσωπο που το είχα εξάγει και βρίσκεται στην ίδια κατάσταση που ήταν όταν είχε εξαχθεί, δηλαδή χωρίς να έχει υποστεί καμία επεξεργασία ή βελτίωση από την οποία έχει μεταβληθεί η αξία του. Πρόκειται δηλαδή για επιστροφή αγαθών που είχαν εξαχθεί για χρήση στο εξωτερικό και επανεισάγονται στο εσωτερικό.
- iv. Επι πλέον απαλλάσσονται από τον ΦΠΑ, ορισμένα ελευθέρια επαγγέλματα:
 - 1) Γιατρού, οδοντίατρου, μαίας, νοσοκόμου, φυσιοθεραπευτή
 - 2) Δικηγόρου

- 3) Συμβολαιογράφου
- 4) Δικαστικού επιμελητή
- 5) Άμισθου υποθηκοφύλακα
- 6) Βιολόγου, βιομηχανικού, κλινικού, χημικού

Η απαλλαγή από τον ΦΠΑ υπάρχει, όταν οι ανωτέρω: ασκούν ελεύθεριο επάγγελμα ή παρέχουν εξηρημένη εργασία ως μισθωτοί.

Απαλλάσσεται ακόμη:

- Η παροχή υπηρεσιών από: συγγραφείς, καλλιτέχνες και ερμηνευτές έργων τέχνης, εκτός από αυτές που παρέχονται απευθείας στο κοινό
- Η παροχή υπηρεσιών εκπαίδευσης γενικά
- Η παράδοση ιδιαίτερων μαθημάτων όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης
- Η επαγγελματική εκπαίδευση και επιμόρφωση
- Οι καλλιτεχνικές σχολές (χορού, μουσικής κλπ.)
- Η παροχή υπηρεσιών που συνδέεται στενά με τον αθλητισμό ή τη σωματική αγωγή, από Ν.Π. μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα σε πρόσωπα που ασχολούνται με τον αθλητισμό ή τη σωματική αγωγή
- Τα νηπιαγωγεία, οι παιδικοί και βρεφονηπιακοί σταθμοί και τα σχολεία προβληματικών παιδιών.

Οι ανωτέρω δεν έχουν δικαίωμα εισπράξεως ΦΠΑ από τους πελάτες τους, όταν τους προσφέρουν υπηρεσίες.

6. Συντελεστές του ΦΠΑ που ισχύουν στην Ελλάδα από 01-04-05 (ΠΟΛ.1056/31-01-2005)

Είναι 9% για τα αγαθά και τις υπηρεσίες του παραρτήματος XXX 19% για τα υπόλοιπα αγαθά και υπηρεσίες. Για τα βιβλία, εφημερίδες, περιοδικά και θέατρα ο συντελεστής είναι 4,5%. Για τα νησιά των νομών Δωδεκανήσων, Σάμου, Χίου, Λέσβου και το νησί Σαμοθράκη του νομού Έβρου, με εξαίρεση τα καπνοβιομηχανικά οι συντελεστές του ΦΠΑ μειώνονται κατά 30% και είναι 7%, 14% και 3,5% αντίστοιχα.

7. Πότε γίνεται η έκπτωση του φόρου

Ο φόρος που επιβαρύνει τις αγορές αγαθών και τη λήψη υπηρεσιών (φόρος εισφορών) εκπίπτει από το φόρο που αναλογεί στα ακαθάριστα έσοδα της επιχείρησης, το μήνα που πραγματοποιείται η αγορά ή η εισαγωγή των αγαθών ή της λήψης της υπηρεσίας. Εκπίπτει δηλαδή άμεσα και όχι όταν πωληθούν τα αγαθά ή παρασχεθούν οι υπηρεσίες.

Απαραίτητη προϋπόθεση όμως για την έκπτωση του ΦΠΑ που βαρύνει τις επιχειρήσεις είναι:

- 1) Να υπάρχει τιμολόγιο ή άλλο παραστατικό στοιχείο που επέχει θέση τιμολογίου από το οποίο να προκύπτει ο ΦΠΑ με τον οποίο επιβαρύνθηκε η αγορά του αγαθού ή η λήψη της υπηρεσίας.
- 2) Να υπάρχει διασάφηση εισαγωγής ή άλλο τελωνειακό έγγραφο για τις εισαγωγές αγαθών.

Σημειώνεται ότι:

Εάν ο φόρος που πρόκειται να εκτεσθεί σε μια φορολογική περίοδο είναι μεγαλύτερος από τον οφειλόμενο φόρο στην ίδια περίοδο, τότε, η διαφορά (το επιπλέον ποσό) μεταφέρεται για έκπτωση στην επόμενη φορολογική περίοδο ή επιστρέφεται. Και σύμφωνα με το νόμο αυτό γίνεται:

- όταν καταβλήθηκε αχρεωστήτως
- όταν είναι αδύνατο να συμψηφισθεί στις επόμενες φορολογικές περιόδους (π.χ. λόγω της απραξίας της επιχείρησης)
- όταν πραγματοποιούνται εξαγωγές ή πράξεις που εξομοιώνονται με εξαγωγές
- όταν πρόκειται για φόρο που επιβαρύνει αγαθά επένδυσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗ – ΦΟΡΟΑΠΟΦΥΓΗ – ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑ - ΕΙΣΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗ

1. Γενικά

Οι φόροι ορίζονται ως οι αναγκαστικές παροχές των πολιτών προς το κράτος, οι οποίες δεν συνοδεύονται από άμεση αντιπαροχή. Είναι προφανές ότι ο αναγκαστικός αυτός χαρακτήρας των φόρων, ο οποίος μάλιστα δεν συνοδεύεται από κάποια άμεσα αντιληπτή αντιπαροχή και η μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος την οποία προκαλούν δεν μπορούν να γίνουν εύκολα αποδεκτά από τους φορολογούμενους και ότι προκαλούν την αντίδρασή τους. Η αντίδραση αυτή εκδηλώνεται με διάφορους τρόπους και έχει ως στόχο τη μείωση της φορολογικής τους επιβάρυνσης, κάτι που αν επιτευχθεί προκαλεί μεταβολές στην επιδιωκόμενη κατανομή του φορολογικού βάρους και λειτουργεί ανασταλτικά στην επίτευξη άλλων στόχων οικονομικής πολιτικής.

Οι αντιδράσεις αυτές των φορολογουμένων στη φορολογία και στη μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος μπορούν να διακριθούν σε δυο κατηγορίες: σε ενεργητικές και σε παθητικές.

- Οι παθητικές αντιδράσεις αφορούν την επίδραση της φορολογίας στην οικονομική συμπεριφορά των φορολογουμένων, όπως είναι στα κίνητρα για εργασία, για αποταμίευση, για επένδυση, για ανάληψη επιχειρηματικών κινδύνων κλπ
- Στις ενεργητικές αντιδράσεις περιλαμβάνονται συνήθως η φοροδιαφυγή και η φοροαποφυγή. Στις αντιδράσεις αυτές περιλαμβάνονται επίσης και η μεταφορά οικονομικών δραστηριοτήτων από τον τομέα της επίσημης οικονομίας στον τομέα της παραοικονομίας στο βαθμό που αυτές γίνονται για τη μείωση της φορολογικής επιβάρυνσης ή την πλήρη αποφυγή της καταβολής φόρου.

Είναι απαραίτητο όμως να ορισθεί τι ακριβώς νοείται ως παραοικονομία, φοροδιαφυγή, φοροαποφυγή και να αποσαφηνιστεί η σχέση που υπάρχει μεταξύ τους.

2. Η έννοια της φοροδιαφυγής

Ως φοροδιαφυγή (tax evasion) νοείται κάθε παράνομη πράξη ή παράλειψη των φορολογουμένων, που έχει σκοπό τη μείωση της νόμιμης φορολογικής υποχρέωσης και την αποφυγή καταβολής του φόρου. Ως τέτοιες παράνομες ενέργειες μπορούν να αναφερθούν η απόκρυψη από τις επιχειρήσεις των πωλήσεών τους, η απόκρυψη ή υποεκτίμηση από τους φορολογούμενους των εισοδημάτων τους, η λαθραία εισαγωγή εμπορευμάτων, η μη δήλωση περιουσιακών στοιχείων, η κατοχή των οποίων υπόκειται σε φορολογία ή δήλωση τους σε τιμή χαμηλότερη της κανονικής κλπ. Ωστόσο, αν και η φοροδιαφυγή ως έννοια σε όλους γνωστή, ο ακριβής ορισμός της δεν είναι εύκολος. Γιατί, ο μεγάλος αριθμός των φόρων, οι

ιδιαιτερότητές τους όσον αφορά τις δυνατότητες που παρέχουν και τους τρόπους φοροδιαφυγής σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι δυνατότητες και οι τρόποι αυτοί παρέχονται και εκδηλώνονται διαφορετικά σε κάθε επαγγελματική ομάδα και ανάλογα με τις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε φορολογούμενου, καθιστούν εξαιρετικά δύσκολη τη διατύπωση ενός ενιαία και γενικά αποδεκτού ορισμού. Μάλιστα τα προβλήματα αυτά γίνονται ακόμη μεγαλύτερα αν ληφθούν υπόψη οι δυσκολίες που υπάρχουν στην οριοθέτηση των εννοιών της φοροδιαφυγής και της φοροποφυγής.

Ένας ορισμός² που θεωρείται ικανοποιητικός από αρκετούς μελετητές είναι ότι η φοροδιαφυγή αποτελεί:

- ✓ Το τμήμα εκείνο του φόρου εισοδήματος, το οποίο αντιστοιχεί σε εισόδημα που θα έπρεπε, με βάση της ισχύουσα νομοθεσία, να δηλώνεται οικειοθελώς από τους φορολογούμενους στις αρμόδιες φορολογικές αρχές, αλλά για οποιοδήποτε λόγο δεν δηλώνεται, και
- ✓ Το τμήμα εκείνο των έμμεσων φόρων και λοιπών άμεσων φόρων, το οποίο με βάση την ισχύουσα φορολογική νομοθεσία θα έπρεπε να εισπράττεται και να αποδίδεται εθελοντικά στο κράτος αλλά για οποιοδήποτε λόγο αυτό δε φτάνει ποτέ στο δημόσιο ταμείο.

Ορισμένοι, ωστόσο, συγγραφείς υποστηρίζουν ότι στον ορισμό της φοροδιαφυγής πρέπει επίσης να περιληφθούν:

- ✓ Οι φόροι³ οι οποίοι δεν καταβλήθηκαν στο κράτος λόγω παροχής φορολογικών απαλλαγών και κινήτρων, χωρίς να επιτευχθεί το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, και
- ✓ Οι τόκοι⁴ (ή η τιμαριθμική προσαρμογή) που αντιστοιχούν στο τμήμα εκείνο των φόρων που καταβάλλονται με καθυστέρηση και μετά τη λήξη του οικείου δημοσιονομικού έτους, συνήθως μετά από κάποια ρύθμιση.

Από τον παραπάνω ορισμό προκύπτει ότι για να μην υπάρχει φοροδιαφυγή θα πρέπει οι φορολογούμενοι να δηλώνουν την φορολογητέα ύλη εθελοντικά. Μάλιστα, αν στον ορισμό αυτό προστεθεί και η χρονική διάσταση, θα πρέπει η δήλωση της φορολογητέας ύλης και η καταβολή του αντίστοιχου φόρου να γίνεται όχι μόνο εθελοντικά, αλλά και εγκαίρως. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι η υποχρέωση καταβολής φόρων που προκύπτει ως αποτέλεσμα φορολογικών ελέγχων, συμβιβασμών κλπ θα πρέπει να θεωρηθεί φοροδιαφυγή. Επίσης, φοροδιαφυγή υπάρχει και όταν πραγματοποιηθεί η βεβαίωση των φόρων, αλλά τελικά δεν επιτυγχάνεται η είσπραξή του. Σημειώνεται, τέλος, ότι με την ευρύτερη του όρου έννοια στη φοροδιαφυγή πρέπει να περιληφθεί και η εισφοροδιαφυγή, δηλαδή η μη καταβολή εισφορών στους ασφαλιστικούς οργανισμούς.

2.1. Οι συνέπειες της φοροδιαφυγής

Η φοροδιαφυγή έχει πολλές δυσμενείς συνέπειες στη λειτουργία της οικονομίας και στην επίτευξη των στόχων οικονομικής πολιτικής. Ειδικότερα:

² Κανελλόπουλος Κ.Α., 1995 Department of the Treasury, 1983, κλπ.

³ Παυλόπουλος, 1987

⁴ Μανεσιώτης, 1990

- I) Προκαλεί άδικη κατανομή των φορολογικών βαρών γιατί όλοι οι φορολογούμενοι δεν είναι διατεθειμένοι να παραβούν το νόμο, ούτε έχουν τις ίδιες δυνατότητες γι' αυτό. Κατά συνέπεια, η φοροδιαφυγή προκαλεί στη φορολογική επιβάρυνση ανάμεσα σε άτομα που έχουν την ίδια φοροδοτική ικανότητα. Οι αδικίες που προκαλούνται από την ύπαρξη της φοροδιαφυγής επιτείνονται από το γεγονός ότι το κράτος για να αναπληρώσει την απώλεια εσόδων που προκαλεί η φοροδιαφυγή αναγκάζεται να διατηρεί υψηλότερους φορολογικούς συντελεστές από αυτούς που ενδεχομένως επιθυμούσε, με αποτέλεσμα την επιβολή πρόσθετων βαρών στους συνεπείς φορολογούμενους.
- II) Μειώνει τη δυνατότητα άντλησης φορολογικών εσόδων από το κράτος και κατ' επέκταση περιορίζει τη δυνατότητα χρηματοδότησης των δαπανών του. Αν το κράτος δεν επιθυμεί ή δεν μπορεί να αυξήσει περισσότερο τη φορολογική επιβάρυνση αυτών που δε φοροδιαφεύγουν, θα περιορίσει τις δραστηριότητές του ή θα καλύψει τις ανάγκες του με μη ενδεδειγμένα μέσα (π.χ. έκδοση νέου χρήματος, σύναψη δανείων για κάλυψη τρεχουσών δαπανών). Η κατάσταση αυτή μπορεί επίσης να προκαλέσει χρόνιο έλλειμμα στον προϋπολογισμό, συνεχή προσφυγή σε δανεισμό, διόγκωση του εθνικού χρέους, με πιθανές δυσμενείς επιδράσεις στη σταθερότητα του εθνικού εισοδήματος.
- III) Μειώνει την αποτελεσματικότητα των φορολογικών μέτρων που λαμβάνονται για την επίτευξη των στόχων της οικονομικής πολιτικής. Γιατί, όσο μεγαλύτερη είναι η φοροδιαφυγή, τόσο μικρότερη θα είναι η δυνατότητα παρέμβασης του κράτους και η αποτελεσματικότητα των μέτρων φορολογική πολιτικής. Για παράδειγμα, αν για την αντιμετώπιση του πληθωρισμού αυξηθεί η φορολογία του εισοδήματος, η αντιπληθωριστική αυτή πολιτική μπορεί να εξουδετερωθεί από την φοροδιαφυγή. Επίσης η φοροδιαφυγή μειώνει την αποτελεσματικότητα της πολιτικής για δικαιότερη κατανομή του εισοδήματος, αλλά και την αποτελεσματικότητα των φορολογικών κινήτρων. Γιατί, όσο μεγαλύτερη είναι η φορολογική επιβάρυνση τόσο μεγαλύτερη είναι η αποτελεσματικότητα των φορολογικών κινήτρων, αφού τόσο μεγαλύτερο θα είναι το όφελος αυτών που θα προσαρμόσουν την οικονομική τους συμπεριφορά στα παρεχόμενα κίνητρα. Αντίθετα, αν με τη φοροδιαφυγή οι φορολογούμενοι πετύχουν να απαλλαγούν από ένα μέρος της φορολογικής τους επιβάρυνσης, το όφελός τους από την προσαρμογή της οικονομικής τους στα παρεχόμενα κίνητρα θα περιορισθεί και κατ' ακολουθία θα περιορισθεί η αποτελεσματικότητα της πολιτικής των φορολογικών κινήτρων.
- IV) Διαταράσσει τους όρους ανταγωνισμού μεταξύ των επιχειρήσεων. Η φορολογία αποτελεί σημαντικό μέρος του συνολικού κόστους των επιχειρήσεων και συνεπώς οι επιχειρήσεις που φοροδιαφεύγουν βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση σε σχέση με τις ανταγωνίστριες επιχειρήσεις που δεν φοροδιαφεύγουν. Αυτό τους επιτρέπει να πωλούν σε χαμηλότερη τιμή τα προϊόντα τους από τις ανταγωνίστριες επιχειρήσεις και επομένως να αποσπών από αυτές μέρος των πελατών τους.
- V) Δεδομένου ότι η φοροδιαφυγή είναι συνήθων ευκολότερη στους άμεσους φόρους, το κράτος αν δεν μπορεί να την περιορίσει θα δώσει μεγαλύτερη βαρύτητα έμμεσους φόρους από ότι θα έκανε αν δεν υπήρχε φοροδιαφυγή.

Συνέπεια της πολιτικής αυτής είναι η αύξηση της επιβάρυνσης των μεσαίων και χαμηλών εισοδηματικών τάξεων και η μείωση της προοδευτικότητας του φορολογικού συστήματος.

VI) Επηρεάζεται αρνητικά η φορολογική συνείδηση των φορολογούμενων που είναι συνεπείς με τις υποχρεώσεις τους, με αποτέλεσμα την βαθμιαία εξάπλωση της φοροδιαφυγής σε όλο και μεγαλύτερο αριθμό φορολογούμενων.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι δυσμενείς επιδράσεις της φοροδιαφυγής είναι πολλές και σημαντικές. Για αυτό ο περιορισμός της θεωρείται τόσο στην Ελλάδα, όσο και σε άλλες χώρες, ως ένας από τους πρωταρχικούς στόχους οικονομικής πολιτικής. Έχουν διατυπωθεί όμως και απόψεις σύμφωνα με τις οποίες η φοροδιαφυγή έχει επωφελείς συνέπειες στην οικονομία και στην οικονομική συμπεριφορά των ατόμων και των επιχειρήσεων. Όπως για παράδειγμα ότι η φοροδιαφυγή αυξάνει τις δυνατότητες αποταμίευσης των πολιτών και των επιχειρήσεων, με συνέπεια την επιτάχυνση του ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης, ότι η φοροδιαφυγή αποτρέπει την υπέρμετρη φορολογική επιβάρυνση και τις προκαλούμενες από αυτήν δυσμενείς συνέπειες.

Αρκετά ριζοσπαστική είναι στο θέμα αυτό η άποψη του Myddelton⁵, ο οποίος υποστηρίζει ότι το υψηλό επίπεδο της φοροδιαφυγής/φοροαποφυγής είναι προς όφελος ακόμη και αυτού του ίδιου του προϋπολογισμού. Ο Myddelton υποστηρίζει επίσης ότι το ύψος των δημοσίων δαπανών προσδιορίζεται από το ύψος των φορολογικών εσόδων και συνεπώς η ύπαρξη φοροδιαφυγής/φοροαποφυγής δεν συνεπάγεται μεταφορά φορολογικού βάρους από αυτούς που αποφεύγουν την πληρωμή του φόρου προς τους άλλους φορολογούμενους. Τέλος, υποστηρίζει ότι οι δημόσιες δαπάνες ωφελούν τους πολίτες λιγότερο από τις ιδιωτικές δαπάνες και συνεπώς η μεταφορά δαπανών από το δημόσιο τομέα στον ιδιωτικό που προκαλεί η φοροδιαφυγή/φοροαποφυγή έχει ως αποτέλεσμα αύξηση του κοινωνικού οφέλους.

Όπως και ο Myddelton, έτσι και ο Bracewell-Milnes⁶, υποστηρίζει ότι από την ύπαρξη της φοροδιαφυγής/φοροαποφυγής ωφελείται και ο κρατικός προϋπολογισμός, γιατί το υψηλό επίπεδο φοροδιαφυγής/φοροαποφυγής έχει ως αποτέλεσμα να διατηρούνται τα κίνητρα για την ανάληψη δραστηριοτήτων οι οποίες διαφορετικά λόγω της φορολογίας, θα ματαιώνονταν. Τα οφέλη αυτά δεν εμφανίζονται μόνο μακροχρονίως και δεν είναι απαραίτητο για την εμφάνισή τους το επίπεδο της φορολογικής επιβάρυνσης να είναι υψηλό. Πιο συγκεκριμένα ο Bracewell-Milnes στηρίζει την άποψή του στο γεγονός ότι το δημόσιο με τη φορολογία απορροφά ένα μεγάλο ποσοστό του Εθνικού Εισοδήματος και κατά συνέπεια η κυβέρνηση έχει όφελος να διατηρήσει στο ίδιο ή και σε ανώτερο επίπεδο την επικερδή δραστηριότητα από την απόδοση των φορολογικών εσόδων. Συνεπώς, ενδιαφέρεται να διατηρήσει και το επίπεδο της φοροδιαφυγής/φοροαποφυγής στο επίπεδο που απαιτείται, ώστε να διατηρηθεί η δραστηριότητα αυτή στα σημερινά ή και ανώτερα επίπεδα. Για το λόγο αυτό καταλήγει, ενώ το δημόσιο φαίνεται ότι μπορεί μερικές φορές να ωφελείται από την μείωση της φοροδιαφυγής και της φοροαποφυγής δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι το ενδιαφέρον της κυβέρνησης βρίσκεται στην μείωσή τους. Γιατί, αν κάποιες αποθαρρυνθούν λόγω ενεργειών που αποσκοπούν στον περιορισμό της φοροδιαφυγής και της φοροαποφυγής το δημόσιο θα χάσει όλα τα

⁵ Institute of Economic Affairs, 1979

⁶ Institute of Economic Affairs, 1979

φορολογικά έσοδα που θα προέκυπταν άμεσα ή έμμεσα από τις δραστηριότητες αυτές.

Με βάση τα παραπάνω καταλήγει ότι αυτοί που φοροδιαφεύγουν και φοροαποφεύγουν είναι περισσότερο πιθανό με τη συμπεριφορά τους να επηρεάσουν θετικά τα φορολογικά έσοδα παρά αρνητικά. Επειδή λοιπόν δεν υπάρχει ούτε μείωση εσόδων, αλλά ούτε και αύξηση της φορολογικής επιβάρυνσης των υπόλοιπων φορολογούμενων λόγω της φοροδιαφυγής/φοροαποφυγής τα ηθικά και πολιτικά επιχειρήματα που προβάλλονται εναντίον τους χάνουν το νόημά τους.

2.2. Προσδιοριστικοί παράγοντες της φοροδιαφυγής

Το μέγεθος της φοροδιαφυγής δεν είναι το ίδιο σε όλες τις χώρες, αλλά και όλοι οι φορολογούμενοι δεν έχουν την ίδια τάση για φοροδιαφυγή. Η διαπίστωση αυτή οδήγησε τους οικονομολόγους, αλλά και άλλους κοινωνικούς επιστήμονες, να μελετήσουν τι είναι αυτό που κάνει τους πολίτες να φοροδιαφεύγουν και ποιοι είναι οι παράγοντες που προσδιορίζουν το μέγεθος και την έκταση της φοροδιαφυγής. Οι σχετικές έδειξαν ότι τα αίτια της φοροδιαφυγής είναι πολλά και αποδίδονται τόσο σε φορολογικούς, όσο και σε μη φορολογικούς λόγους.

Οι σημαντικότεροι προσδιοριστικοί παράγοντες από τους οποίους εξαρτάται η τάση των φορολογούμενων για φοροδιαφυγή και η επιτυχία της προσπάθειάς τους να φοροδιαφύγουν θεωρούνται οι εξής:

1) Το μορφωτικό και πολιτιστικό επίπεδο του πληθυσμού.

Έχει διαπιστωθεί ότι όσο χαμηλότερο είναι το μορφωτικό και το πολιτιστικό επίπεδο του πληθυσμού, τόσο μεγαλύτερη είναι η τάση για φοροδιαφυγή. Αυτό συμβαίνει γιατί στις χώρες που χαμηλό μορφωτικό και πολιτιστικό επίπεδο, οι φορολογούμενοι δεν μπορούν να συνειδητοποιήσουν ότι τα έσοδα από τους φόρους χρησιμοποιούνται για να καλυφθεί το κόστος αγαθών και υπηρεσιών που ικανοποιούν συλλογικές ανάγκες. Επιπλέον, στις χώρες αυτές οι πολίτες έχουν μικρή συναίσθηση των υποχρεώσεών τους προς το κοινωνικό σύνολο. Συνέπεια της αντίληψης αυτής είναι να υπερισχύουν κατά πολύ οι ατομικές ανάγκες έναντι των συλλογικών.

2) Ο τρόπος κατανομής του φορολογικού βάρους.

Η τάση για φοροδιαφυγή είναι μεγαλύτερη όταν η κατανομή των φορολογικών βαρών δεν είναι σύμφωνη με την επικρατούσα στο κοινωνικό σύνολο αντίληψη περί κοινωνικής δικαιοσύνης. Έτσι, για παράδειγμα, όταν παρέχονται αδικαιολόγητες φορολογικές απαλλαγές και προνόμια ή όταν ορισμένες επαγγελματικές ομάδες ή επιχειρήσεις είναι ευρύτατα γνωστό ότι φοροδιαφεύγουν, η τάση για φοροδιαφυγή αναμένεται να είναι μεγαλύτερη, γιατί:

- διαταράσσονται οι όροι ανταγωνισμού ανάμεσα στις επιχειρήσεις που κάνουν φοροδιαφυγή και σε αυτές που θέλουν να είναι συνεπείς στις φορολογικές τους υποχρεώσεις, κάτι που αναγκάζει και τις δεύτερες να φοροδιαφύγουν για λόγους άμυνας.
- οι φορολογούμενοι που είναι συνεπείς στις φορολογικές τους υποχρεώσεις αγανακτούν, με αποτέλεσμα τη μείωση σταδιακά της φορολογικής τους ηθικής και την επιθυμία τους να εξισωθούν φορολογικά με αυτούς που απαλλάσσονται

από τη φορολογία και τους φοροφυγάδες. Ιδιαίτερα, αυτό θα συμβεί αν λόγω των φορολογικών προνομίων και της φοροδιαφυγής και με δεδομένες τις ανάγκες του κρατικού προϋπολογισμού, αυξηθεί ή διατηρηθεί σε υψηλά επίπεδα η φορολογική επιβάρυνση αυτών που είναι συνεπείς στις φορολογικές τους υποχρεώσεις. Γιατί, στη συγκεκριμένη περίπτωση οι συνεπείς φορολογούμενοι καλούνται να καλύψουν την απώλεια εσόδων που προκαλούν η παροχή φορολογικών προνομίων και η φοροδιαφυγή.

3) Το επίπεδο της φορολογικής επιβάρυνσης.

Όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο της φορολογικής επιβάρυνσης, τόσο μεγαλύτερη είναι η τάση για φοροδιαφυγή. Αυτό συμβαίνει γιατί όσο υψηλότερη είναι η φορολογική επιβάρυνση τόσο μειώνεται το διαθέσιμο εισόδημα των φορολογούμενων και κατ' επέκταση οι δυνατότητες ικανοποίησης των αναγκών. Επίσης, όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο τη φορολογικής επιβάρυνσης, τόσο μεγαλύτερο είναι το όφελος από την απόκρυψη φορολογητέας ύλης και κατά συνέπεια, τόσο μεγαλύτερο το κίνητρο για φοροδιαφυγή. Αυτό πρακτικά σημαίνει τα εξής:

- Η τάση για φοροδιαφυγή είναι μεγαλύτερη στα υψηλά εισοδηματικά κλιμάκια, τα οποία επιβαρύνονται με υψηλούς φορολογικούς συντελεστές.
- Η φοροδιαφυγή μπορεί κατά κάποιο τρόπο να λειτουργήσει ως μια μορφή ασφαλιστική δικλείδας, η οποία λειτουργεί αυτόματα όταν αυξηθεί υπέρμετρα η φορολογική επιβάρυνση.

4) Ο τρόπος δαπάνης των εσόδων.

Όσο περισσότερο συνετή και ορθολογική είναι η διαχείριση του δημόσιου χρήματος, τόσο μικρότερη είναι η τάση των φορολογούμενων για φοροδιαφυγή. Αντίθετα, αν υπάρχει η εντύπωση ότι γίνονται σπατάλες, ή αν οι δαπάνες που γίνονται έχουν μικρό κοινωνικό όφελος οι φορολογούμενοι θα σχηματίσουν την άποψη ότι το όφελος από τις δημόσιες δαπάνες δεν αντισταθμίζει την προσωπική τους θυσία, με αποτέλεσμα τη μείωση της φορολογικής τους συνειδήσης και την ενίσχυση της τάσης για φοροδιαφυγή.

5) Η διάρθρωση του φορολογικού συστήματος.

Η έκταση της φοροδιαφυγής εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη διάρθρωση, τη λειτουργία και την εσωτερική συνοχή του φορολογικού συστήματος. Όλοι οι φόροι δεν παρουσιάζουν τις ίδιες δυνατότητες για φοροδιαφυγή και επομένως η διάρθρωση του φορολογικού συστήματος είναι σημαντική. Σημαντική επίσης είναι και η συνοχή του συστήματος καθώς και ο τρόπος με τον οποίο επιβάλλεται ο κάθε φόρος. Για παράδειγμα, αν ένας φόρος επιβληθεί στο στάδιο της βιομηχανοποίησης οι δυνατότητες για φοροδιαφυγή θα είναι μικρότερες από ότι αν επιβληθεί στο στάδιο λιανικού εμπορίου, γιατί οι επιχειρήσεις στο στάδιο της βιομηχανοποίησης είναι λιγότερες και τηρούν κατά κανόνα καλύτερα λογιστικά στοιχεία. Κατά συνέπεια, μπορούν να ελεγχθούν καλύτερα. Επίσης, οι δυνατότητες για φοροδιαφυγή περιορίζονται αν το φορολογικό σύστημα λειτουργεί στην πράξη κατά τέτοιο τρόπο ώστε ο ένας φόρος να διευκολύνει την είσπραξη των εσόδων από τους άλλους (π.χ. ο φόρος μεταβίβασης ακινήτων, ο οποίος μπορεί με τη λειτουργία του να διευκολύνει τη σύλληψη της φορολογητέας ύλης στη φορολογία εισοδήματος και στη φορολογία ακίνητης περιουσίας).

6) Η οργάνωση και το επίπεδο των φοροτεχνικών υπηρεσιών.

Η σωστή οργάνωση των φοροτεχνικών υπηρεσιών και ο εξοπλισμός τους με σύγχρονα μέσα (π.χ. ηλεκτρονικοί υπολογιστές) περιορίζουν σημαντικά τις δυνατότητες φοροδιαφυγής και διευκολύνουν τον εντοπισμό των φοροφυγάδων. Επίσης, το επίπεδο εξειδίκευσης των φορολογικών ελεγκτών και το επίπεδο της ηθικής τους είναι καθοριστικής σημασίας για το σωστό σχεδιασμό και λειτουργία του φορολογικού συστήματος, την οργάνωση των υπηρεσιών και την αποφυγή ανεπιθύμητων φαινομένων.

7) Ο βαθμός ανάπτυξης και οργάνωσης της οικονομίας.

Σε άρτια οργανωμένες οικονομίες οι συναλλαγές μεταξύ των φορολογούμενων μονάδων καταγράφονται εύκολα και φορολογικά όργανα έχουν στη διάθεσή τους περισσότερο αξιόπιστο υλικό (π.χ. παραστατικά στοιχεία συναλλαγών κλπ) για να επιτελέσουν το έργο τους. Επομένως, μπορούν συγκριτικά ευκολότερα να περιορίσουν των φορολογούμενων για φοροδιαφυγή.

8) Ο βαθμός οργάνωσης της αγοράς.

Αν οι επιχειρήσεις που λειτουργούν σε μια χώρα είναι πολλές σε αριθμό, αλλά μικρού μεγέθους, οι δυνατότητες φοροδιαφυγής θα είναι μεγάλες, γιατί η λογιστική οργάνωση των επιχειρήσεων αυτών είναι χαμηλή και παρακολούθησή τους από τις φορολογικές αρχές δύσκολη έως αδύνατη. Αντίθετα, στις χώρες που οι επιχειρήσεις είναι λιγότερες και μεγαλύτερες η παρακολούθησή τους από τις φορολογικές αρχές είναι ευκολότερη.

9) Η διάρθρωση του εθνικού εισοδήματος της χώρας.

Η διάρθρωση του εθνικού εισοδήματος είναι σημαντική για την έκταση της φοροδιαφυγής. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τη φοροδιαφυγή στο φόρο εισοδήματος, γιατί υπάρχουν εισοδήματα όπου η φοροδιαφυγή είναι εκ των πραγμάτων περιορισμένη αν όχι αδύνατη, ενώ σε άλλες περιπτώσεις η παρεμπόδισή της είναι δύσκολη. Στην πρώτη περίπτωση ανήκουν τα εισοδήματα από μισθούς και συντάξεις. Στη δεύτερη τα εισοδήματα από την άσκηση ελεύθερου επαγγέλματος, από αγροτικές δραστηριότητες και από επιχειρήσεις.

3. Η έννοια της φοροαποφυγής

Συγγενής με την έννοια της φοροδιαφυγής είναι και η έννοια της φοροαποφυγής. Όπως και η φοροδιαφυγή, η φοροαποφυγή είναι πλήρης ή μερική αποφυγή του φόρου. Επομένως, ως προς τις οικονομικές τους συνέπειες η φοροδιαφυγή και η φοροαποφυγή δεν διαφέρουν καθόλου μεταξύ τους. Διαφέρουν όμως σημαντικά από πολιτική και ηθική άποψη. Γιατί, ενώ στην περίπτωση της φοροδιαφυγής υπάρχει καταστρατήγηση τόσο του γράμματος, όσο και του πνεύματος του νόμου, στην περίπτωση της φοροαποφυγής υπάρχει καταστρατήγηση μόνο του πνεύματος του νόμου. Με άλλα λόγια, στην περίπτωση της φοροαποφυγής οι φορολογούμενοι αποφεύγουν την καταβολή του φόρου με μέσα και διαδικασίες, οι οποίες δεν συνεπάγονται ποινές γι' αυτούς και δεν επιφέρουν νομικές συνέπειες. Για το λόγο αυτό ορισμένοι προτιμούν αντί για τον όρο «φοροαποφυγή» τον όρο «νόμιμη φοροδιαφυγή».

Αν και όσα αναφέρθηκαν παραπάνω φαίνεται ότι η διάκριση μεταξύ φοροδιαφυγής και φοροαποφυγής είναι σαφής, σε ορισμένες χώρες η διάκρισή τους στην πράξη είναι δύσκολη, γιατί στις χώρες αυτές η καταστρατήγηση του πνεύματος του νόμου ισοδυναμεί με καταστρατήγηση του γράμματος. Το πρόβλημα όμως που φαίνεται ότι δημιουργείται στην πράξη δεν είναι τόσο η διάκριση μεταξύ φοροδιαφυγής και φοροαποφυγής, όσο η αποσαφήνιση του τι ακριβώς καλύπτεται κάτω από τον όρο «φοροαποφυγή». Γιατί, σύμφωνα με τον ορισμό που δόθηκε παραπάνω, κάτω από τον όρο «φοροαποφυγή» καλύπτεται ένα ευρύτατο φάσμα μέσων και ενεργειών, όπου στο ένα άκρο βρίσκεται ο «φορολογικός σχεδιασμός», ο οποίος είναι φυσιολογικός και καθ' όλα αποδεκτός, και στο άλλο η σκληρή φοροαποφυγή, η οποία είναι ανειλικρινής μεθόδευση ενεργειών με στόχο να δωθεί στις φορολογικές αρχές πλαστή εικόνα της πραγματικότητας και η οποία δεν μπορεί φυσικά να είναι αποδεκτή. Πρέπει κατά συνέπεια να γίνει διάκριση μεταξύ φοροαποφυγής και φορολογικού σχεδιασμού.

Μια διάκριση μεταξύ των δύο αυτών εννοιών είναι ότι ο φορολογικός σχεδιασμός είναι η μείωση της φορολογικής οφειλής με μέσα που η πολιτεία δεν είχε πρόθεση να καλύψει, ενώ φοροαποφυγή είναι η εκμετάλλευση περιοχών που ο νομοθέτης είχε πρόθεση να καλύψει αλλά για κάποιον λόγο δεν το έπραξε. Ειδικότερα, με τον όρο φορολογικός σχεδιασμός νοούνται όλες αυτές οι ενέργειες μέσα στα πλαίσια της κανονικής λειτουργίας του φορολογικού συστήματος, όπως είναι η εκμετάλλευση των παρεχόμενων από τη νομοθεσία φορολογικών ελαφρύνσεων, τα φορολογικά κίνητρα, η αποφυγή της κατανάλωσης προϊόντων που υπόκεινται σε φορολογία, η μείωση της προσφοράς εργασίας λόγω της ύπαρξης φόρων κλπ. Αν και από οικονομική άποψη οι ενέργειες αυτές πρέπει να απασχολούν και να ενδιαφέρουν τους ασκούντες την οικονομική πολιτική, σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι περιλαμβάνονται σε αυτό που πρέπει να αποδοθεί με τον όρο «φοροαποφυγή». Γιατί οι ενέργειες αυτές βρίσκονται έξω από αυτό που ήθελε να καλύψει ο νομοθέτης. Αντίθετα, στην περίπτωση της φοροαποφυγής οι φορολογούμενοι συμπεριφέρονται έτσι ώστε να εμπίπτουν στις περιπτώσεις που ήθελε να καλύψει ο νομοθέτης, αλλά δεν το πέτυχε λόγω αδυναμιών στη διατύπωση των νόμων, ύπαρξης νομοθετικών κενών κλπ. Κατά συνέπεια, στην έννοια της φοροαποφυγής πρέπει να περιληφθούν μόνο οι ενέργειες που αποσκοπούν στη μείωση της φορολογικής επιβάρυνσης σε επίπεδο χαμηλότερο από αυτό που έχει πρόθεση να επιβάλει ο νομοθέτης. Το κριτήριο διάκριση όμως αυτό έχει το μειονέκτημα ότι δεν είναι πάντα εύκολο να διαπιστωθεί ποια ήταν πράγματι η πρόθεση του νομοθέτη.

Ένα άλλο κριτήριο διάκρισης των ενεργειών που πρέπει να περιληφθούν στον όρο «φοροαποφυγή» είναι να υπάρχει από τον ενδιαφερόμενο πρόθεση για φοροδιαφυγή. Συγκεκριμένα, ένας άλλος ορισμός της φοροαποφυγής είναι ότι φοροαποφυγή αποτελεί κάθε συναλλαγή ή ενέργεια που γίνεται αποκλειστικά ή κατά κύριο λόγο με σκοπό την αποφυγή φόρου. Αλλά από πρακτικής πλευράς και ο ορισμός αυτός δεν είναι ιδιαίτερα χρήσιμος, γιατί στην πράξη οι περισσότερες οικονομικές ενέργειες προκύπτουν ως αποτέλεσμα ενός πλέγματος κινήτρων και είναι εξαιρετικά δύσκολο να φανεί αν το βασικό κίνητρο κάθε συναλλαγής είναι η αποφυγή του φόρου. Έτσι, ενώ από θεωρητική άποψη ο ορισμός αυτός φαίνεται χρήσιμος, βασίζεται σε υποκειμενικές εκτιμήσεις, αφήνει μεγάλα περιθώρια αμφισβητήσεων και κατά συνέπεια δεν μπορεί να είναι ιδιαίτερα χρήσιμος στην πράξη. Αλλά και οι υπόλοιπες προσπάθειες ορισμού της φοροαποφυγής με μεγαλύτερη ακρίβεια παρουσιάζουν λίγο-πολύ παρόμοια μειονεκτήματα. Γιατί είτε

επιχειρούν να είναι πλήρεις με αποτέλεσμα να είναι πολύ ευρείς ή αντίθετα επιδιώκουν να είναι ακριβείς με αποτέλεσμα να γίνονται πολύ στενοί.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι ο ακριβής ορισμός της φοροαποφυγής είναι δύσκολος και ότι το τι ακριβώς νοείται ότι καλύπτεται κάτω από τον όρο «φοροαποφυγή» μπορεί να αλλάζει διαχρονικά και ποικίλλει από χώρα σε χώρα. Θα μπορούσε ωστόσο κανείς να δεχτεί ότι, παρά τις δυσκολίες που υπάρχουν στον ακριβή ορισμό της έννοιας και του περιεχομένου της φοροαποφυγής, μια ενέργεια για να θεωρηθεί ως ενέργεια φοροαποφυγής θα πρέπει τυπικά να έχει τρία χαρακτηριστικά:

- **Πρώτον**, σχεδόν πάντοτε υπάρχει ένα στοιχείο ανειλικρίνειας, εικονικότητας ή πλαστότητας. Δηλαδή, κατά κανόνα οι σχετικές ενέργειες και διευθετήσεις δεν έχουν πρωταρχικό κίνητρο την επίτευξη κάποιου οικονομικού ή επιχειρηματικού στόχου, αλλά την αποφυγή φόρου.
- **Δεύτερον**, συχνά οι ενέργειες που έχουν στόχο την φοροαποφυγή εκμεταλλεύονται τις αδυναμίες (κενά, ασάφειες, κακή διατύπωση κλπ) της φορολογικής νομοθεσίας ή εκμεταλλεύονται δυνατότητες που παρέχει η φορολογική νομοθεσία, οι οποίες δεν ήταν στην πρόθεση του νομοθέτη (π.χ. η απαλλαγή στην Ελλάδα από τα τεκμήρια των επαγγελματιών σκαφών αναψυχής, κάτι που έχει ως αποτέλεσμα να δηλώνονται από τους ιδιοκτήτες τους ως επαγγελματικά και σκάφη που δεν έχουν στην πραγματικότητα αυτή την ιδιότητα).
- **Τρίτον**, χαρακτηριστικό της φοροαποφυγής είναι η μυστικότητα που τη διακρίνει. Γιατί, αυτοί που φοροαποφεύγουν έχουν κάθε λόγο οι φορολογικές αρχές, αλλά και γενικά η κοινή γνώμη να μην γνωρίζουν ή να πληροφορηθούν όσο το δυνατό αργότερα τα νέα μέσα φοροαποφυγής, αφού η γνωστοποίηση των μέσων αυτών θα οδηγήσει αργά ή γρήγορα στη λήψη σχετικών μέτρων.

Λόγω των χαρακτηριστικών της αυτών ο περιορισμός της φοροαποφυγής, όπως και ο περιορισμός της φοροδιαφυγής, αποτελεί σχεδόν σε όλες τις χώρες βασική επιδίωξη της κυβερνητικής πολιτικής. Οι ομοιότητες δε που έχει όσον αφορά τις οικονομικές και άλλες επιπτώσεις της με τη φοροδιαφυγή κάνουν πολλούς επιστήμονες να μην διαφοροποιούν στις αναλύσεις τους τα δύο αυτά φαινόμενα, αλλά να εξετάζουν γενικά τη «φορολογική απάτη» ή να αναφέρονται και στα δύο φαινόμενα υπό τον ίδιο όρο.

4. Η έννοια της παραοικονομίας.

Όπως και με τις περιπτώσεις της φοροδιαφυγής και της φοροαποφυγής, δεν υπάρχει ένας γενικά αποδεκτός ορισμός για την παραοικονομία. Μάλιστα, στην περίπτωση της παραοικονομίας η σύγχυση που υπάρχει ως προς τον εννοιολογικό προσδιορισμό της είναι πολύ μεγαλύτερη, κάτι που σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στο γεγονός ότι στη διεθνή βιβλιογραφία η παραοικονομία ως όρος έχει αποδοθεί με τρόπους, οι οποίοι αν και είναι συγγενείς μεταξύ τους δεν καλύπτουν πάντοτε τις ίδιες ακριβώς δραστηριότητες. Έτσι, το φαινόμενο της παραοικονομίας έχει αναφερθεί ως άτυπη οικονομία, ανεπίσημη, κρυφή, μαύρη, μη καταγεγραμμένη, σκιώδης,

υπόγεια, γκρίζα, παράλληλη, δυαδική, οικονομία του λυκόφωτος, μη παρατηρήσιμη κλπ. Συνήθως ωστόσο, υπό τον όρο παραοικονομία περιλαμβάνονται «εκείνες οι οικονομικές δραστηριότητες οι οποίες δε δηλώνονται ή δε μετρίονται από τις υφιστάμενες τεχνικές μετρήσεις της οικονομικής δραστηριότητας μιας οικονομίας»⁷. Παρόμοιος είναι περίπου ο ορισμός που δίνει ο Schneider, σύμφωνα με τον οποίο την παραοικονομία συνθέτουν «όλες οι οικονομικές δραστηριότητες οι οποίες συμβάλουν στη δημιουργία προστιθέμενης αξίας και οι οποίες θα έπρεπε να περιλαμβάνονται στο εθνικό εισόδημα, βάσει των υφιστάμενων εθνικολογιστικών συμβατικοτήτων, αλλά επί του παρόντος δεν καταγράφονται από τις αρμόδιες εθνικές υπηρεσίες μέτρησης»⁸. Ενώ κατά τον Π. Παυλόπουλο ως παραοικονομία μπορεί να ορισθεί «το τμήμα εκείνο της οικονομικής δραστηριότητας το οποίο θα έπρεπε να περιλαμβάνεται στο εθνικό προϊόν, αφού δημιουργεί προστιθέμενη αξία, βάσει της εθνικολογιστικής πρακτικής (ορισμών συμβατικοτήτων που έχουν υιοθετηθεί), πλην όμως για διάφορους λόγους δεν καθίσταται δυνατό να καταγραφεί από τις αρμόδιες υπηρεσίες μετρήσεως»⁹. Από τον ορισμό αυτό συνάγεται ότι μια δραστηριότητα για να θεωρηθεί παραοικονομική θα πρέπει να δημιουργεί προστιθέμενη αξία (εκτός από τις δραστηριότητες αυτές που ενώ δημιουργούν προστιθέμενη αξία δεν καταγράφονται στους Εθνικούς Λογαριασμούς, όπως είναι για παράδειγμα οι δραστηριότητες της νοικοκυράς). Επιπλέον, από τον ορισμό συνάγεται ότι στην παραοικονομία δεν περιλαμβάνονται μόνο οι δραστηριότητες που έχουν αποκρύψει για διάφορους λόγους οι οικονομικές μονάδες, αλλά και αυτές που δεν έχουν καταγραφεί στους Εθνικούς Λογαριασμούς λόγω ανεπάρκειας των αρμόδιων υπηρεσιών.

Σε διαφορετικό πνεύμα βρίσκονται οι ορισμοί της παραοικονομίας που έχουν δηλώσει άλλοι μελετητές, όπως ο Tanzi, ο Blades, ο Gutmann και άλλοι. Έτσι, κατά τον Tanzi η παραοικονομία «είναι το ΑΕΠ, το οποίο επειδή δεν δηλώνεται καθόλου ή δηλώνεται μερικώς, δεν μετρίεται από τις επίσημες στατιστικές»¹⁰. Ο Blades θεωρεί ότι με τον όρο παραοικονομία καλύπτονται «δραστηριότητες, οι οποίες καταρχήν θα έπρεπε να καλύπτονται από το ΑΕΠ, αλλά οι οποίες είναι δυνατόν να παραλείπονται μερικές φορές, γιατί ένα ή περισσότερα από τα ενδιαφερόμενα μέρη προσπαθεί να τις αποκρύψει από τις δημόσιες αρχές»¹¹. Ενώ κατά τον Gutmann το μέγεθός της παραοικονομίας δίνεται από το άθροισμα των αποκρυπτόμενων εισοδημάτων τα οποία διαφεύγουν της φορολογίας¹².

4.1. Οι συνέπειες της παραοικονομίας

Το φαινόμενο της παραοικονομίας ασκεί πολλές και σημαντικές επιδράσεις στην επίσημη οικονομία. Οι επιδράσεις αυτές θεωρούνται κατά τεκμήριο αρνητικές. Υπάρχουν όμως και μελετητές¹³, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι η ύπαρξη της παραοικονομίας έχει και θετικές επιδράσεις, οι οποίες δεν πρέπει να παραγνωρίζονται ή να υποτιμούνται. Στις αρνητικές επιδράσεις της παραοικονομίας περιλαμβάνεται γενικά η επίδραση της παραοικονομίας, και ιδιαίτερα της αύξησης του μεγέθους της,

⁷ Feige, 1979

⁸ Schneider, 1986

⁹ Παυλόπουλος, 1987

¹⁰ Tanzi, 1980, σελ. 2

¹¹ Blades, 1982, σελ. 30

¹² Gutmann, 1979

¹³ Carter, 1984

στο σχεδιασμό και την αποτελεσματικότητα της οικονομικής πολιτικής. Στις θετικές επιδράσεις της θα μπορούσε να συμπεριλάβει κανείς την εξυπηρέτηση βραχυπρόθεσμων στόχων κυβερνητικής πολιτικής. Πιο συγκεκριμένα οι θετικές και οι αρνητικές συνέπειες της παραοικονομίας αναλύονται παρακάτω.

4.1.1. Αρνητικές συνέπειες της παραοικονομίας

Οι αρνητικές συνέπειες της παραοικονομίας είναι πολλές, όπως η επίδρασή της στην αξιοπιστία των επίσημων στατιστικών στοιχείων με βάση τα οποία σχεδιάζεται και ασκείται σε μια χώρα η οικονομική πολιτική, στην αποτελεσματικότητα της δημοσιονομικής και της νομισματικής πολιτικής κλπ. Ειδικότερα, η παραοικονομία επηρεάζει αρνητικά την:

1) Αξιοπιστία των επίσημων στατιστικών σειρών.

Είναι προφανές ότι όσο μεγαλύτερο είναι το μέγεθος της παραοικονομίας σε μια χώρα, τόσο πιο αναξιόπιστα γίνονται τα επίσημα στατιστικά στοιχεία για το ύψος των διάφορων οικονομικών μεγεθών, αφού τα στοιχεία αυτά καλύπτουν πλέον τμήμα μόνο της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας. Έτσι, σημαντικά μακροοικονομικά μεγέθη το ύψος των οποίων είναι κρίσιμο για το σχεδιασμό της κατάλληλης οικονομικής πολιτικής, όπως είναι το ΑΕΠ, οι αποταμιεύσεις, το επίπεδο των τιμών, η απασχόληση, οι επενδύσεις κλπ, εμφανίζονται στις επίσημες στατιστικές σειρές σε επίπεδα διαφορετικά από αυτά στα οποία βρίσκονται στην πραγματικότητα με αποτέλεσμα να επηρεάζεται η επιλογή των μέσων και η αποτελεσματικότητα της οικονομικής πολιτικής. Μάλιστα, αν ληφθεί υπόψη ότι σε πολλές χώρες η παραοικονομία φαίνεται να αυξάνει με ρυθμούς ταχύτερους από την επίσημη οικονομία, η αναξιπιστία των στοιχείων δεν περιορίζεται μόνο στα απόλυτα μεγέθη, αλλά και στην εκτίμηση του ρυθμού μεταβολής αυτών.

Για παράδειγμα, οι δραστηριοποιούμενοι στον τομέα της παραοικονομίας έχουν την δυνατότητα, λόγω της με μεταβολής φόρων και ασφαλιστικών εισφορών, αλλά και της αποφυγής άλλων κρατικών ρυθμίσεων που επιδρούν θετικά στο κόστος των παραγόμενων προϊόντων, να προσφέρουν τα προϊόντα τους σε τιμές χαμηλότερες αυτών στις οποίες πωλούνται τα αντίστοιχα προϊόντα στην επίσημη οικονομία. Στο βαθμό λοιπόν που συμβαίνει αυτό και αν το μέγεθος της παραοικονομίας δεν αμελητέο στη χώρα, είναι λογικό να υποθέσει κανείς ότι τα επίσημα στοιχεία θα εμφανίζουν υπερεκτιμημένη την πραγματική πορεία του γενικού επιπέδου των τιμών. Για τον ίδιο λόγο, το πραγματικό ποσοστό ανεργίας θα είναι χαμηλότερο αυτού των επίσημων στατιστικών σειρών, ο πραγματικός ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης υψηλότερος από αυτόν που δείχνουν τα επίσημα στατιστικά στοιχεία κλπ. Μια οικονομική πολιτική όμως που βασίζεται σε στοιχεία όπως αυτά μπορεί να έχει αποτελέσματα αντίθετα από τα επιδιωκόμενα και σε κάθε περίπτωση δεν μπορεί να είναι επιτυχής.

Επομένως η αναξιπιστία στοιχείων παραπλανεί του αρμοδίου για την άσκηση της οικονομικής πολιτικής με αποτέλεσμα την επιλογή μέσων οικονομικής πολιτικής που δεν ανταποκρίνονται στις πραγματικές ανάγκες της οικονομίας. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο ορισμένοι υποστηρίζουν ότι οι παρατηρούμενες αποτυχίες ή ανακρίβειες των μακροοικονομικών προβλέψεων δεν οφείλονται στις αδυναμίες της οικονομικής θεωρίας αλλά στη χειροτέρευση της ποιότητας των

επίσημων στατιστικών σειρών¹⁴ λόγω κυρίως της παραοικονομίας. Έτσι η αναποτελεσματικότητα που έχουν τα οικονομικά προγράμματα που βασίζονται σε λανθασμένα στοιχεία μπορεί να ενθαρρύνουν ακόμη περισσότερο την ανάπτυξη της παραοικονομίας, με συνέπεια τον ακόμη μεγαλύτερο περιορισμό της αξιοπιστίας των στατιστικών στοιχείων και τη δημιουργία ενός φαύλου κύκλου.

2) Αποτελεσματικότητα της δημοσιονομικής πολιτικής.

Η παραοικονομία επηρεάζει την αποτελεσματικότητα της δημοσιονομικής πολιτικής γιατί επιδρά στα έσοδα και δια μέσου αυτών στις δημόσιες δαπάνες. Συγκεκριμένα, η ύπαρξη παραοικονομίας προκαλεί μείωση των φορολογικών εσόδων, η οποία με τη σειρά της περιορίζει τις δυνατότητες του κράτους για την πραγματοποίηση δημοσίων δαπανών. Έτσι όμως περιορίζονται και οι δυνατότητες του κράτους για την άσκηση δημοσιονομικής πολιτικής, αφού όσο μικρότερα είναι τα έσοδα και δαπάνες ως ποσοστό του ΑΕΠ, τόσο μικρότερη είναι και η δυνατότητα επηρεασμού του ΑΕΠ καθώς και των άλλων μακροοικονομικών μεγεθών με τη χρήση μέσων δημοσιονομικής πολιτικής. Ταυτόχρονα, η μείωση των φορολογικών εσόδων που προκαλείται από την αύξηση της παραοικονομίας προκαλεί αύξηση του σχετικού φορολογικού βάρους της επίσημης οικονομίας, γεγονός που προκαλεί αύξηση της ροπής των φορολογουμένων για φοροδιαφυγή και περαιτέρω αύξηση της παραοικονομίας. Αποτέλεσμα της κατάστασης αυτής είναι και πάλι οι φορείς άσκησης οικονομικής πολιτικής να εμπλακούν σε ένα φαύλο κύκλο.

3) Αποτελεσματικότητα της νομισματοπιστωτικής πολιτικής.

Όπως και στην περίπτωση της δημοσιονομικής πολιτικής, η αποτελεσματικότητα της νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής επηρεάζεται από την επίδραση που ασκεί οι παραοικονομία στην ακρίβεια των επίσημων στατιστικών στοιχείων. Επιπλέον, η ύπαρξη της παραοικονομίας και ιδιαίτερα η αύξησή της σε σχέση με την επίσημη οικονομία επηρεάζει την αποτελεσματικότητα της νομισματικής πολιτικής, γιατί στο βαθμό που πραγματοποιούνται οι συναλλαγές στον τομέα της παραοικονομίας κυρίως σε μετρητά, προκαλείται μείωση της ελαστικότητας ζήτησης του χρήματος σε σχέση με το επιτόκιο. Η μείωση όμως της ελαστικότητας αυτής έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση της αποτελεσματικότητας της νομισματικής πολιτικής για τη σταθεροποίηση της οικονομίας.

Ταυτόχρονα, η ύπαρξη και η ανάπτυξη της παραοικονομίας επηρεάζει το νομισματοπιστωτικό σύστημα, γιατί παράλληλα με την παρα-αγορά προϊόντων και υπηρεσιών αναπτύσσεται και παρα-αγορά χρήματος όπου ευδοκιμούν φαινόμενα όπως η τοκογλυφία, οι παράνομες πωλήσεις συναλλάγματος, το «σπάσιμο» μεταχρονολογημένων επιταγών, η κυκλοφορία πλαστών χαρτονομισμάτων κλπ. Είναι προφανές ότι η λειτουργία της ανεπίσημης αυτής αγοράς χρήματος περιορίζει την αποτελεσματικότητα της νομισματοπιστωτικής πολιτικής. Αυτό όμως που είναι ίσως χειρότερο είναι ότι η λειτουργία της ανεπίσημης αυτής αγοράς χρήματος συντηρεί και αναπαράγει την ανεπίσημη αγορά προϊόντων, δεδομένου ότι αυτοί που δραστηριοποιούνται κυρίως στο χώρο της παραοικονομίας δεν έχουν συνήθως εύκολη πρόσβαση στο επίσημο πιστωτικό σύστημα.

4) Πολιτική διανομής του εισοδήματος.

Από όσα αναφέρθηκαν παραπάνω προκύπτει ότι όταν υπάρχει παραοικονομία η κατανομή του εισοδήματος που εμφανίζουν τα επίσημα στατιστικά στοιχεία απέχει

¹⁴ Carter, 1984, Feiga, 1981, Reuter, 1882, Smith, 1981

πολύ από την πραγματικότητα. Και αυτό συμβαίνει, όχι μόνο γιατί η παραοικονομία επιδρά με διαφορετικό τρόπο στους μισθωτούς, στους εργοδότες και στους αυτοαπασχολούμενους, αλλά γιατί δίνει στρεβλή εικόνα της κατανομής του εισοδήματος και μέσα στην ίδια επαγγελματική τάξη, χωρίς να μπορεί να με βεβαιότητα να προβλέψει κανείς τον ακριβή τρόπο με τον οποίο επενεργεί. Για παράδειγμα, ενώ λογικά θα περίμενε πως η παραοικονομία και η ανάπτυξη της ανεπίσημης αγοράς διευκολύνουν την απόκτηση εργασίας και κατ' επέκταση βελτιώνουν την εισοδηματική κατάσταση αυτών που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση, όσον αφορά τα δυνατότητες απασχόλησης στην επίσημη αγορά εργασίας, κάτι τέτοιο δεν πρέπει να θεωρείται βέβαιο. Συγκεκριμένα, μελέτες έχουν δείξει ότι μεγαλύτερες δυνατότητες απασχόλησης στην ανεπίσημη αγορά εργασίας έχουν αυτοί που έχουν την δυνατότητα να πραγματοποιούν εισοδήματα και στην επίσημη αγορά εργασίας¹⁵. Ειδικότερα, οι μελέτες αυτές υποστηρίζουν ότι οι άνεργοι, και ιδιαίτερα οι μακροχρόνια άνεργοι, έχουν σχετικά χαμηλά επίπεδα δεξιοτήτων, εξειδίκευσης, αλλά και κοινωνικών σχέσεων, παράγοντες που περιορίζουν σημαντικά τις δυνατότητες απασχόλησης στην ανεπίσημη αγορά εργασίας. Έτσι, οι ανισότητες στην επίσημη απασχόληση αναπαράγονται στην ανεπίσημη απασχόληση και η επιτυχία στην επίσημη αγορά εργασίας δημιουργεί ευκαιρίες απασχόλησης και στην παραοικονομία. Ανεξάρτητα, όμως, το ποιος ευνοείται ή δεν ευνοείται από την παραοικονομία, αυτό που είναι βέβαιο είναι ότι η παραοικονομία μειώνει και εδώ την αξιοπιστία των επίσημων στατιστικών στοιχείων. Έτσι, οι φορείς της οικονομικής πολιτικής βασίζονται σε παραποιημένα στοιχεία, τα οποία δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα και κατ' επέκταση, οι πολιτικές βελτίωσης της διανομής του εισοδήματος που ακολουθούν είναι διαφορετικές από αυτές που πραγματικά χρειάζεται η κοινωνία.

5) Πολιτική της απασχόλησης.

Με την ύπαρξη της παραοικονομίας η ανεργία υπερεκτιμάται. Αυτό συμβαίνει γιατί ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων που εμφανίζονται και καταγράφονται ως άνεργοι, στην πραγματικότητα απασχολούνται στον τομέα της παραοικονομίας. Το ίδιο συμβαίνει και με άτομα, τα οποία εκτός από την επίσημη απασχόλησή τους, «διπλοαπασχολούνται» και στον τομέα της παραοικονομίας. Τα δύο αυτά φαινόμενα συμβάλουν στο να εμφανίζεται η ανεργία διογκωμένη, οδηγώντας κατ' αυτό τον τρόπο τους φορείς της οικονομικής πολιτικής στην επιλογή στρατηγικών απασχόλησης που δεν ανταποκρίνονται στις ανάγκες τις πραγματικότητας.

6) Κλαδική πολιτική.

Η παραοικονομία δεν εκδηλώνεται στον ίδιο βαθμό σε όλους τους τομείς της οικονομίας. Επιπλέον, οι κλάδοι της οικονομίας στους οποίους αναπτύσσεται κυρίως η παραοικονομία σε μια χώρα δεν παραμένουν διαχρονικά οι ίδιοι και μπορεί να διαφέρουν σημαντικά μεταξύ των διαφόρων χωρών. Έτσι, η ύπαρξη της παραοικονομίας επηρεάζει μεταξύ άλλων τις εκτιμήσεις του όγκου και της διάρθρωσης της παραγωγής και κατ' επέκταση τους κλαδικούς δείκτες παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας και δίνουν λανθασμένη εικόνα της πραγματικότητας, είναι δυνατόν λοιπόν να οδηγήσουν σε επιλογές κλαδικής πολιτικής που δεν ανταποκρίνονται στις ανάγκες.

¹⁵ OECD, 1986, van Eck and Kazemier, 1988

4.1.2. Θετικές συνέπειες της παραοικονομίας

Στην προηγούμενη ενότητα παρουσιάστηκαν συνοπτικά οι αρνητικές επιπτώσεις της παραοικονομίας, οι οποίες είναι πολλές και σημαντικές. Ωστόσο, πολλές φορές η παραοικονομία γίνεται ανεκτή ή ακόμα μπορεί και να ενθαρρύνεται από την κρατική πολιτική, είτε γιατί εξυπηρετεί τα συμφέροντα συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, είτε γιατί θεωρείται ότι συμβάλλει, βραχυχρόνια τουλάχιστον, στην εξυπηρέτηση στόχων της κυβερνητικής πολιτικής. Συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι:

1) Η παραοικονομία δημιουργεί πρόσθετη ευημερία.

Όπως αναφέρθηκε, λόγω της παραοικονομίας τα πραγματικά οικονομικά μεγέθη είναι μεγαλύτερα από αυτά που καταγράφονται στις επίσημες στατιστικές σειρές. Μάλιστα, όσο μεγαλύτερο είναι το φαινόμενο της παραοικονομίας, τόσο μεγαλύτερη είναι η διαφορά μεταξύ της ανεπίσημης οικονομίας. Οι θετική συμβολή της παραοικονομίας εντοπίζεται εδώ στο γεγονός ότι δημιουργείται μια πρόσθετη ευημερία, η οποία δεν θα υπήρχε στην επίσημη οικονομία και η οποία μπορεί να δημιουργηθεί μόνο στα πλαίσια της παραοικονομίας.

2) Η παραοικονομία απορροφά εργατικό δυναμικό.

Η εκτεταμένη παραοικονομία απορροφά ένα σημαντικό ποσοστό του εργατικού δυναμικού. Οι παραοικονομικές δραστηριότητες δημιουργούν νέες θέσεις απασχόλησης, συνήθως μερικής. Έτσι η παραοικονομία συντελεί στο να απασχοληθεί ένας πρόσθετος αριθμός ατόμων, που διαφορετικά θα ήταν άνεργοι.

3) Η παραοικονομία ενισχύει την ανταγωνιστικότητα.

Η παραοικονομία πολλές φορές λειτουργεί ως "σωσίβιο" για τις επιχειρήσεις. Στα πλαίσια της επίσημης οικονομίας, η αύξηση του κόστους της εργασίας και η αύξηση του φορολογικού βάρους δημιουργούν πολύ συχνά προβλήματα ανταγωνιστικότητας τόσο στη διεθνή, όσο και στην εσωτερική αγορά και ωθούν τις επιχειρήσεις στην παραοικονομική δραστηριότητα, για να αποφύγουν τα κρατικά εμπόδια και να αποκτήσουν κάποιο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα. Με αυτό τον τρόπο αυξάνεται η ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων και ενισχύονται οι εξαγωγές τους.

4) Αποκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας.

Κάτω από ορισμένες συνθήκες, η παραοικονομία διευκολύνει την αποκέντρωση των οικονομικών δραστηριοτήτων. Το φαινόμενο αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι στην παραοικονομία ευδοκούν κυρίως μικρομεσαίες επιχειρήσεις, οι οποίες μπορούν να αναπτυχθούν εκτός των μεγάλων μητροπολιτικών κέντρων.

5) Οι παραοικονομία ως "βαλβίδα ασφαλείας".

Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι η παραοικονομία λειτουργεί ως "βαλβίδα ασφαλείας" στις οικονομικές διαταραχές που δημιουργεί η επέκταση του δημόσιου φορέα¹⁶. Μάλιστα, υποστηρίζεται ότι όσο περισσότερο δύσκαμπτες είναι οι δομές της επίσημης οικονομίας, τόσο περισσότερο σημαντικός είναι ο ρόλος της παραοικονομίας. Έτσι, ιδιαίτερα σε περιόδους προσαρμογών και λόγω μεταβολών που επιτελούνται στις συνθήκες της οικονομίας, δεν μπορεί να αγνοηθεί η ρυθμιστική λειτουργία της παραοικονομίας.

¹⁶ Carter, 1984

Όλα τα παραπάνω, δίνουν μια θετική εικόνα της παραοικονομίας, που ίσως οδηγήσει ορισμένους στο συμπέρασμα ότι δεν πρέπει να γίνεται μεγάλη προσπάθεια της πάταξης της, ιδιαίτερα σε περιόδους ύφεσης και αυξανόμενης ανεργίας. Όμως, τα όποια οφέλη της παραοικονομίας είναι αμφίβολα και πάντα εξαιρετικά βραχυχρόνια. Επιπλέον, υπονομεύουν το μακροχρόνιο σχεδιασμό και την εφαρμογή στρατηγικών που αποσκοπούν στην, πάνω σε υγιείς βάσεις, ανάπτυξη της οικονομίας. Για αυτό το λόγο κυρίως είναι απαραίτητη η ύπαρξη και η εφαρμογή μιας μακροχρόνιας και αυστηρής πολιτικής για την καταπολέμηση της παραοικονομίας.

5. Η διάκριση μεταξύ παραοικονομίας και φοροδιαφυγής

Πολλοί έχουν την τάση να ταυτίζουν την παραοικονομία με τη φοροδιαφυγή. Η ταύτιση αυτή άλλοτε προκύπτει εξ ορισμού και άλλοτε εξυπακούεται. Όμως, τα δύο αυτά φαινόμενα είναι διαφορετικά και είναι δυνατόν να υπάρχει το ένα χωρίς να υπάρχει το άλλο¹⁷. Πρέπει, λοιπόν, να γίνει εννοιολογική οριοθέτηση των δύο αυτών φαινομένων και να διερευνηθεί η σχέση μεταξύ τους. Γιατί η οριοθέτηση αυτή και ο προσδιορισμός της σχέσης που υπάρχει μεταξύ τους είναι απαραίτητος για την επιλογή των κατάλληλων μέσων αντιμετώπισης τους και για την αποτελεσματικότητα της οικονομικής πολιτικής.

Όπως φάνηκε παραπάνω οι ειδικοί δεν έχουν καταλήξει σε ένα γενικά αποδεκτό ορισμό της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας και οι ορισμοί που έχουν χρησιμοποιηθεί παρουσιάζουν αδυναμίες και ασάφειες. Συχνά οι ερευνητές επιλέγουν ένα ορισμό που ταιριάζει καλύτερα στο ακριβές αντικείμενο της μελέτης τους. Γι' αυτό παρατηρείται το φαινόμενο έρευνες που έχουν γίνει σε διάφορες χώρες για τη μέτρηση της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας να δίνουν εντελώς διαφορετικά αποτελέσματα όχι μόνο λόγω διαφορετικών τεχνικών μέτρησης, αλλά κυρίως λόγω διαφορετικού ορισμού του φαινομένου που μελετούν. Η διάκριση όμως μεταξύ παραοικονομίας και φοροδιαφυγής δεν εξαρτάται τόσο από το πώς ορίζονται τα δύο αυτά φαινόμενα.

Ουσιαστικά, η σύνδεση που υπάρχει μεταξύ παραοικονομίας και φοροδιαφυγής είναι ότι ένας από τους σημαντικότερους λόγους ύπαρξης της παραοικονομίας είναι η αποφυγή της πληρωμής φόρων. Από την άλλη πλευρά, η δραστηριοποίηση στο χώρο της παραοικονομίας που οφείλεται σε άλλους λόγους (π.χ. αποφυγή κρατικών περιορισμών και ρυθμίσεων κλπ) οδηγεί σχεδόν αυτόματα σε φοροδιαφυγή, ώστε να μην αποκαλυφθούν οι κρυφές δραστηριότητες. Έτσι, σε μεγάλο βαθμό όταν υπάρχει όταν υπάρχει το ένα από τα δύο φαινόμενα υπάρχει και το άλλο. Σε καμία περίπτωση όμως δεν ταυτίζονται. Γιατί, η παραοικονομία έχει σχέση με την παραγωγή προϊόντος και τη δημιουργία αντίστοιχων εισοδημάτων στους συντελεστές παραγωγής, κάτι το οποίο είναι εντελώς διαφορετικό από την φοροδιαφυγή. Έτσι, για παράδειγμα, είναι γνωστό ότι οι μεταβιβαστικές πληρωμές δεν περιλαμβάνονται στο Εθνικό Εισόδημα. Αν ο αποδέκτης τους παραλείψει να τις περιλάβει στη φορολογική του δήλωση θα υπάρχει φοροδιαφυγή, ενώ τα εισοδήματα αυτά δεν είναι προϊόν κάποιας παραοικονομικής δραστηριότητας. Φοροδιαφυγή επίσης μπορεί να υπάρχει σε πολλούς φόρους, οι οποίοι δεν έχουν σχέση με την

¹⁷ Μανεσιώτης, 1990, Tanzi, 1982

τρέχουσα οικονομική δραστηριότητα που απεικονίζεται στο Εθνικό Εισόδημα, όπως είναι η φορολογία κληρονομιών, τα τέλη κυκλοφορίας αυτοκινήτων, η φορολογία της ακίνητης περιουσίας κλπ. Αλλά και στην περίπτωση των φόρων που έχουν σχέση με την τρέχουσα οικονομική δραστηριότητα (π.χ. φόροι εισοδήματος, φόροι κατανάλωσης) οι δύο έννοιες δεν ταυτίζονται. Έτσι, υπάρχουν οι εξής συνδυασμοί:

- α. φοροδιαφυγή με παραοικονομία,*
- β. φοροδιαφυγή χωρίς παραοικονομία,*
- γ. παραοικονομία χωρίς φοροδιαφυγή και*
- δ. ούτε παραοικονομία ούτε φοροδιαφυγή.*

Στην πρώτη περίπτωση υπάρχει άμεση σχέση φοροδιαφυγής με παραοικονομία. Γιατί υπάρχει οικονομική δραστηριότητα (προστιθέμενη αξία) η οποία έχει αναπτυχθεί στην παραοικονομία, η οποία προφανώς δεν καταγράφεται στους Εθνικούς Λογαριασμούς και τα εισοδήματα που δημιουργούνται ή οι συναλλαγές που γίνονται δεν δηλώνονται στην Εφορία. Πολλά παραδείγματα θα μπορούσαν να αναφερθούν στην κατηγορία αυτή. Παράδειγμα, η απογευματινή απασχόληση ενός δημοσίου υπαλλήλου η οποία κρατείται κρυφή ή η απασχόληση ενός ατόμου που δηλώνει ότι είναι άνεργος για να εισπράττει το επίδομα ανεργίας.

Στη δεύτερη περίπτωση υπάρχει φοροδιαφυγή χωρίς να υπάρχει παραοικονομία. Έτσι, ενώ έχει καταγραφεί η οικονομική δραστηριότητα, δεν πληρώνονται οι αναλογούντες φόροι. Κλασικό παράδειγμα αποτελεί η κατάτμηση των κερδών μιας επιχείρησης σε περισσότερους (εικονικούς) μετόχους με συνέπεια, λόγω διάσπασης του εισοδήματος, υπαγωγή του σε χαμηλότερους οριακούς φορολογικούς συντελεστές ή ακόμα την πλήρη απαλλαγή τους λόγω ύπαρξης αφορολόγητου ορίου. Άλλο γνωστό παράδειγμα αποτελούν στην Ελλάδα οι αγρότες, η παραγωγή των οποίων καταγράφεται στους Εθνικούς Λογαριασμούς και οι οποίοι στην συντριπτική τους πλειοψηφία δεν υποβάλουν φορολογική δήλωση.

Στην τρίτη περίπτωση δεν υπάρχει φοροδιαφυγή, αλλά υπάρχει παραοικονομία. Η εκ πρώτης όψης παράδοξη αυτή περίπτωση δεν έχει μόνο θεωρητικό χαρακτήρα, αλλά συμβαίνει συχνά στην πράξη και οφείλεται σε αδυναμίες και ατέλειες κατάρτισης των εθνικών λογαριασμών. Σε πολλές χώρες, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, οι εθνικοί λογαριασμοί δεν καταρτίζονται με βάση τις φορολογικές δηλώσεις και έτσι είναι επόμενο να υπάρχει απόκλιση μεταξύ των δύο σειρών. Για παράδειγμα, μπορεί κάποιος φορολογούμενος καθ' όλα συνεπείς προς τις φορολογικές τους υποχρεώσεις και να μην κάνουν καθόλου φοροδιαφυγή, αλλά λόγω ατελειών, καθυστερήσεων στην ενημέρωση κλπ οι δραστηριότητες τους να μην καταγράφονται στους εθνικούς λογαριασμούς. Αυτό συμβαίνει συνήθως σε κάποιες νέες δραστηριότητες για τις οποίες απαιτείται συχνά χρόνος προκειμένου να περιληφθούν στους εθνικούς λογαριασμούς.

Τέλος, υπάρχει η περίπτωση που δεν υπάρχει ούτε φοροδιαφυγή, ούτε παραοικονομία.

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι παρόλο που η φοροδιαφυγή θεωρείται ως ένα από τα κυριότερα αίτια της παραοικονομίας δεν υπάρχει ανάμεσα στις δύο αυτές έννοιες ταύτιση. Σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει πως ότι δεν καταγράφεται στους εθνικούς λογαριασμούς δεν δηλώνεται και στην Εφορία ή το αντίστροφο, αλλά είναι δυνατό να υπάρχει φοροδιαφυγή χωρίς παραοικονομία, όπως και παραοικονομία χωρίς φοροδιαφυγή.

6. Αδήλωτη απασχόληση – Εισφοροδιαφυγή

Η διεθνής βιβλιογραφία συγκλίνει στη διαπίστωση ότι ο σημαντικότερος ίσως από τους προσδιοριστικούς παράγοντες ύπαρξης και μεγένθυσης της παραοικονομίας είναι το θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται και λειτουργεί κάθε νόμιμη οικονομική δραστηριότητα. Μια σημαντική παράμετρος της παραοικονομικής παραγωγής με έντονες κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις προκύπτει από την καταστρατήγηση των θεσμικών περιορισμών στην αγορά εργασίας. Αποτέλεσμα αυτής της πρακτικής είναι η ανάπτυξη μιας δευτερεύουσας αγοράς εργασίας που εμφανίζει χαρακτηριστικά ανάλογα αυτών της επίσημης και λειτουργεί κατά τρόπο παράλληλο και συμπληρωματικό με αυτή. Η ανεπίσημη, αυτή οικονομία λειτουργεί βάσει των νόμων προσφοράς και ζήτησης (μη δηλωμένης) εργασίας και περιλαμβάνει εργοδότες και εργαζομένους που κατέχουν θέσεις αδήλωτης απασχόλησης. Οι θέσεις αυτές μπορούν να αφορούν είτε τη δεύτερη που ασκείται μετά (ή ακόμα και κατά τη διάρκεια) της κύριας και και νόμιμης απασχόλησης.

Η διερεύνηση του μεγέθους και της φύσης της δευτερεύουσας εργασίας ενέχει δυσκολίες ανάλογες με αυτές της εκτίμησης της φοροδιαφυγής. Αποτελεί, όμως, μια συμπληρωματική και εξαιρετικά ενδιαφέρουσα διάσταση του φαινομένου της παραοικονομίας. Τα άτομα που απασχολούνται, πλήρως ή μερικώς, σε αυτό που καλείται δευτερεύουσα αγορά εργασίας, εξ' ορισμού φοροδιαφεύγουν (αφού το προϊόν της εργασίας τους δεν καταγράφεται και κατά συνέπεια δεν φορολογείται), εισφοροδιαφεύγουν (αφού δεν καταβάλλουν στην κοινωνική ασφάλιση τις εισφορές που τους αναλογούν) και παραοικονομούν επιδιδόμενοι σε ενασχολήσεις που παραβιάζουν νομικές (π.χ. αυθαίρετη δόμηση, παράνομο εμπόριο) ή/και θεσμικές (όπως απασχόληση αλλοδαπών χωρίς άδεια εργασίας, συνταξιούχων ή επιδοτούμενων ανέργων κ.λπ.) ρυθμίσεις.

Αδήλωτη ορίζεται η απασχόληση (κύρια ή δευτερεύουσα) η οποία, αν και δεν είναι κατ' ανάγκη παράνομη, δεν έχει δηλωθεί σε μια ή περισσότερες κρατικές υπηρεσίες (αρμόδιες διοικητικές αρχές) στις οποίες θα έπρεπε να καταστεί γνωστή, οδηγώντας στην παραβίαση των θεσμικών ρυθμίσεων, τη φοροδιαφυγή και την αποφυγή των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης. Αυτή ακριβώς η τελευταία παράμετρος, η εισφοροδιαφυγή, αντιμετωπίζεται ως μια σημαντική διάσταση της παράνομης απασχόλησης και κατ' επέκταση της παραοικονομίας, με επιπτώσεις ανάλογες αυτών της φοροδιαφυγής¹⁸.

¹⁸ Η εισφοροδιαφυγή αποτελεί μια από τις σημαντικότερες, αν όχι τη γενεσιουργό αιτία του οικονομικού αδιεξόδου στο οποίο έχει περιέλθει το κοινωνικό ασφαλιστικό σύστημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΟΥΝΤΩΝ

1. Έννοιες και μεθοδολογία

Ένα ενδιαφέρον ζήτημα είναι ο εντοπισμός των χαρακτηριστικών και της οικονομικής συμπεριφοράς αυτών που φοροδιαφεύγουν καθώς και κατά πόσον αυτά διαφέρουν από τα αντίστοιχα του συνόλου του πληθυσμού.

Η κατανόηση του πώς λειτουργεί η φοροδιαφυγή και πώς αυτή επηρεάζει την εθνική οικονομία θα πρέπει να επικεντρωθεί και στα χαρακτηριστικά των ατόμων τα οποία προφανώς φοροδιαφεύγουν. Άλλη πολιτική για την φοροδιαφυγή πρέπει να σχεδιαστεί, εάν οι εμπλεκόμενοι εντοπίζονται σε συγκεκριμένες κοινωνικοοικονομικές ομάδες και άλλη εάν οι φοροδιαφεύγοντες δεν διαφέρουν ουσιαδώς από τους μη και εντοπίζονται σε ευρείες ομάδες του πληθυσμού. Παραπέρα, άλλες είναι οι οικονομικές επιπτώσεις της φοροδιαφυγής εάν τα από αυτήν απορρέοντα εισοδήματα διαφεύγουν στο εξωτερικό ή σε εισαγόμενα προϊόντα, άλλες εάν καταναλώνονται σε εγχώρια παραγωγή και τέλος άλλες εάν αποταμιεύονται και επενδύονται εγχωρίως.

Ως φοροδιαφεύγοντα προφανώς μπορούν να οριστούν τα νοικοκυριά τα οποία δεν δηλώνουν επακριβώς το εισόδημά τους όταν ερωτώνται, αντίθετα δηλώνουν μικρότερο, επειδή, τουλάχιστον τμήμα εισοδήματός τους, το έχουν αποκτήσει παραβιάζοντας κάποια λογική ή διοικητική νομική ρύθμιση. Αποτέλεσμα αυτής της εσκεμμένης απόκρυψης είναι συνήθως η ασυνέπεια μεταξύ δηλούμενης δαπάνης και εισοδήματος, υπό την έννοια ότι οι δαπάνες του νοικοκυριού προφανώς δεν μπορούν να στηριχθούν στο καταγραφόμενο εισόδημά του. Έτσι, για τον εντοπισμό των νοικοκυριών τα οποία φοροδιαφεύγουν, μπορεί να εξεταστεί σε επίπεδο νοικοκυριού η ασυνέπεια δηλούμενου εισοδήματος και δαπάνης. Αυτό επιτυγχάνεται εδώ με την αξιοποίηση των στοιχείων της Έρευνας Οικογενειακών Προϋπολογισμών του 1988, η οποία πέρα από το εισόδημα και τη δαπάνη των νοικοκυριών καταγράφει και πλήθος κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών των ερευνηθέντων νοικοκυριών.

Βεβαίως ο εντοπισμός και η καταμέτρηση των παραοικονομούντων δεν είναι εύκολο θέμα, διότι συνήθως υπάρχει ουσιαστική επιφύλαξη από τους παραοικονομούντες να αποκαλύψουν τα εισοδήματά τους επακριβώς. Αυτό που έχει γίνει σε άλλες χώρες, λ.χ. Νορβηγία, Ηνωμένες Πολιτείες, είναι η διενέργεια ειδικών δειγματοληπτικών ερευνών που αποβλέπουν στην άμεση μέτρηση της παραοικονομίας και στον εντοπισμό των χαρακτηριστικών των παραοικονομούντων (Smith, 1987). Με ειδικά ερωτηματολόγια ερωτώνται τα νοικοκυριά εάν έχουν αγοράσει αγαθά ή υπηρεσίες ενταγμένες στη σφαίρα της παραοικονομίας, ή εάν έχουν αποκτήσει εισόδημα από παραοικονομική δραστηριότητα. Πλεονέκτημα αυτών των ειδικών ερευνών είναι ότι συνδυάζουν τη μέτρηση της παραοικονομίας με τα χαρακτηριστικά των παραοικονομούντων. Ως μειονεκτήματα καταγράφονται η δυσκολία αξιολόγησης της αξιοπιστίας των αποτελεσμάτων, ο χρόνος και η δαπάνη που απαιτούνται για τη διεξαγωγή τους, καθώς και ότι συνήθως τέτοιες έρευνες

αναφέρονται μόνο σε κάποια χρονική περίοδο και μόνο σε δείγμα και δεν παρέχουν ενδείξεις για τη διαχρονική εξέλιξη της παραοικονομίας.

Η προσέγγιση που ακολουθείται σε αυτό το μέρος της μελέτης είναι παρόμοια με αυτή του προηγούμενου, και υπάγεται στην κατηγορία των αποκλίσεων εισοδήματος και δαπάνης των νοικοκυριών. Παρόμοια προσέγγιση έχει εφαρμοστεί για τη Βρετανία από τους Dilton και Morris (1981) ΟΙ οποίοι, αφού κάνουν διάφορες αναγκαίες προσαρμογές στα ατομικά στοιχεία εισοδήματος και δαπάνης, εντοπίζουν τα νοικοκυριά των οποίων οι δαπάνες υπερβαίνουν το δηλούμενο εισόδημα κατά κάποιο καθορισμένο ποσό. Στη συνέχεια οι Dilton και Morris υπολογίζουν ελάχιστο και μέγιστο ποσοστό μη δηλούμενου εισοδήματος (παραοικονομίας) καθώς και χαρακτηριστικά των παραοικονομούντων. Εδώ, επειδή ήδη έχει υπολογιστεί προηγουμένως το μέγεθός της παραοικονομίας, σκοπός της ανάλυσης είναι απλώς η απεικόνιση των χαρακτηριστικών και της συμπεριφοράς των παραοικονομούντων.

Για να γίνει αυτό, απαιτείται να υιοθετηθεί κάποιο λογικό κριτήριο ως προς το ποια νοικοκυριά παραοικονομούν και ποια όχι. Η προσέγγιση που υιοθετείται εδώ, για τον εντοπισμό των νοικοκυριών που πολύ πιθανό παραοικονομούν, στηρίζεται στη σύγκριση του εισοδήματος και της δαπάνης του κάθε ερευνώμενου νοικοκυριού με τη χρησιμοποίηση των πρωτογενών στοιχείων της ΕΟΠ 1988. Εάν η δαπάνη κάποιου νοικοκυριού είναι ασυνεπής (μεγαλύτερη) από το εισόδημά του, υποτίθεται, αφού αποκλεισθούν οι προφανώς δικαιολογημένες περιπτώσεις, ότι αυτό παραοικονομεί. Αυτή η προσέγγιση στηρίζεται στην υπόθεση ότι τα νοικοκυριά, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, δεν έχουν ιδιαίτερους λόγους να αποκρύβουν την πραγματοποιούμενη δαπάνη, όπως έχουν για εισοδήματα τα οποία δεν είναι καθ'όλα νόμιμα.

Πριν ωστόσο γίνει η σύγκριση μεταξύ εισοδήματος και δαπάνης του κάθε νοικοκυριού, είναι αναγκαίο να γίνουν οι κατάλληλες προσαρμογές αυτών των μεταβλητών για να είναι πιο ρεαλιστικές οι εκτιμήσεις. Έτσι το εισόδημα προσαρμόστηκε για να αναφέρεται στην περίοδο της έρευνας, ενώ εκείνες οι δαπάνες οι οποίες παρουσιάζουν χαρακτηριστικά υψηλή απόκλιση μειώθηκαν κάπως, για να μη χαρακτηρισθούν ως παραοικονομούντα εκείνα τα νοικοκυριά, που έτυχε πράγματι την ερευνώμενη περίοδο να έχουν, λόγω έκτακτων αγορών, μεγαλύτερες δαπάνες από εισόδημα.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η ΕΟΠ 1988 διήρκεσε 12 μήνες, Νοέμβριο 1987-Οκτώβριο 1988, κατά τη διάρκεια των οποίων υπήρχε υπολογίσιμος πληθωρισμός και τιμαριθμική αναπροσαρμογή των μισθών. Έτσι κάποιες από τις διαφορές στα ονομαστικά εισοδήματα δεν αντανακλούν παρά διαφορές μεταβολών του γενικού επιπέδου των τιμών και μισθών. Ειδικότερα, κάποιος που ρωτήθηκε για το εισόδημά του τον Οκτώβριο του 1988 και δήλωσε το εισόδημα που απέκτησε εκείνο το μήνα, θα εμφανίσει υψηλότερο εισόδημα, κατά το ρυθμό μεταβολής των εισοδημάτων, από ένα παρόμοιο άτομο που ρωτήθηκε το Νοέμβριο του 1987. Για να εξουδετερωθούν τέτοιες ονομαστικές διαφορές, έγινε αναγωγή των εισοδημάτων στο μέσο της περιόδου έρευνας (Απρίλιος 1988) χρησιμοποιώντας ως αποπληθωριστή το δείκτη τιμών καταναλωτή

Παραπέρα η ερώτηση για το εισόδημα των εργοδοτών και αυτοαπασχολουμένων ήταν "πόσο ήταν το καθαρό σας εισόδημα τη τελευταία φορά που έχετε στοιχεία". Σε αυτή την ερώτηση πολλοί δήλωσαν εισόδημα για περίοδο

αναφοράς το έτος. Έτσι κάποιος αυτοαπασχολούμενος, που ρωτήθηκε το Νοέμβριο του 1987, δήλωσε το εισόδημα των 12 προηγούμενων μηνών, ή και παλαιότερα, εάν δεν είχε τα πιο πρόσφατα στοιχεία. Αντίθετα οι δαπάνες αναφέρονται κατά κανόνα στο μήνα της έρευνας. Για να περιοριστεί αυτός ο ετεροχρονισμός, έγινε αναγωγή των αρχικών εισοδημάτων, όσες φορές είχαν ως περίοδο αναφοράς το έτος, στο μήνα της έρευνας, με τη χρησιμοποίηση και πάλι, των μεταβολών του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή.

Αυτές οι προσαρμογές των επιμέρους ατομικών εισοδημάτων είχαν ως αποτέλεσμα, το μέσο κατά νοικοκυριό μηνιαίο εισόδημα να αυξηθεί κατά περίπου 1,0% και από 139,6 χιλ. να ανέλθει στις 143,4 χιλ. δραχμές. Ας σημειωθεί ότι από την εδώ ανάλυση αποκλείστηκαν 16 νοικοκυριά, τα οποία δεν είχαν δώσει απαντήσεις σχετικά με το εισόδημά τους και έτσι η ανάλυση περιορίζεται σε 6.473 νοικοκυριά.

Η δαπάνη, ως γνωστόν, ενός νοικοκυριού λογικά πρέπει να είναι ίση με το διαθέσιμο εισόδημα, εάν ολόκληρο διατίθεται για αγορές, μικρότερη από αυτό εάν κάνει και αποταμίευση, και μεγαλύτερη, εάν υπάρχει δανεισμός ή εκταμίευση συσσωρευμένων πόρων. Πολύ πιθανόν λοιπόν μερικά νοικοκυριά την περίοδο της έρευνας να είχαν πράγματι υψηλές δαπάνες, δηλαδή υψηλότερες από το πραγματικό τους εισόδημα, επειδή είχαν έκτακτες αγορές διαρκών αγαθών ή υπηρεσιών. Για να μη θεωρηθούν νοικοκυριά με έκτακτες αγορές ως παραοικονομούντα, έγινε έλεγχος και σύγκριση της επιμέρους δαπάνης του κάθε νοικοκυριού με την αντίστοιχη μέση δαπάνη της κατηγορίας στην οποία ανήκει αυτό. Διακρίναμε 6 τέτοιες κατηγορίες νοικοκυριών ανάλογα με τη θέση τοιαρχηγού του στην αγορά εργασίας: εργάτες, υπάλληλοι, αυτοαπασχολούμενοι, αγρότες, εργοδότες και οι εκτός εργατικού δυναμικού (συνταξιούχοι).

Εάν η συγκεκριμένη δαπάνη του κάθε νοικοκυριού ήταν ασυνήθιστα υψηλή, δηλαδή μεγαλύτερη από το άθροισμα της αντίστοιχης μέσης της κατηγορίας του νοικοκυριού συν την τυπική της απόκλιση, εξισώθηκε με το τελευταίο άθροισμα. Προκειμένου λ.χ. περί υπαλλήλων, προκύπτει ότι η μέση δαπάνη τους για μεταφορές-επικοινωνίες είναι 25.160 δρχ. με τυπική απόκλιση 34.226 δρχ. Εάν λοιπόν η δαπάνη για μεταφορές-επικοινωνίες κάποιου νοικοκυριού με αρχηγό υπάλληλο υπερβαίνει τις 59.386 δρχ. (= 25.160 + 34.226), τότε αυτή εξισώνεται με 59.386 δραχμές. Αυτή η διαδικασία και προσαρμογή έγινε για τις ακόλουθες κατηγορίες δαπανών του κάθε νοικοκυριού:

- Δαπάνες για ένδυση και υπόδηση,
- στέγαση και κατοικία,
- διαρκή αγαθά οικιακής χρήσεως,
- υγείας και ατομικού ευπρεπισμού,
- εκπαίδευσης και αναψυχής,
- μεταφορές και επικοινωνίες και
- διάφορα διαρκή αγαθά και υπηρεσίες.

Αντίθετα δεν έγινε προσαρμογή των δαπανών για τρόφιμα, ποτά και καπνό, επειδή φαίνεται ότι αυτές είναι σχετικά σταθερές διαχρονικά και μάλλον δεν

εμφανίζουν προσωρινές αυξομειώσεις. Κατόπιν αθροίστηκαν οι επιμέρους προσαρμοσμένες δαπάνες του κάθε νοικοκυριού και στη συνέχεια έγινε σύγκριση του αθροίσματος με το συνολικό προσαρμοσμένο εισόδημα του νοικοκυριού. Αποτέλεσμα αυτών των προσαρμογών ήταν η μέση μηνιαία προσαρμοσμένη κατά νοικοκυριό δαπάνη να εκτιμηθεί στις 121,4 χιλ. δραχμές από 137,9 χιλ. δραχμές που ήταν η αρχική.

Ακολούθως υπολογίστηκαν οι λόγοι προσαρμοσμένης κατανάλωσης προς προσαρμοσμένο εισόδημα και εντοπίστηκαν τα νοικοκυριά με αυτό το λόγο μεγαλύτερο της μονάδας. Πρόκειται για νοικοκυριά που, ενώ μπορεί να καταναλώνουν, τουλάχιστον σε μερικά προϊόντα, χαρακτηριστικά υψηλότερα ποσά από ό,τι η κατηγορία στην οποία ανήκουν, δηλώνουν εισόδημα μικρότερο από τη συνηθισμένη-μόνιμη δαπάνη τους, πράγμα το οποίο υποδηλώνει ότι αυτό το νοικοκυριό δεν δήλωσε ολόκληρο το εισόδημά του (παραοικονομεί).

Θα μπορούσε παραπέρα να υποστηριχθεί, ότι παρ'όλη την παραπάνω γενναιόδωρη προσαρμογή των δαπανών, κάποια ακόμη νοικοκυριά πιθανόν να έχουν πράγματι μικρότερο εισόδημα από τις δαπάνες τους χωρίς να παραοικονομούν. Εδώ κάτι τέτοιο δεν μπορεί να αποκλειστεί θεωρητικά, εάν λάβουμε υπόψη ότι στη μικρή και μεγάλη ηλικία το άτομο καταναλώνει περισσότερα από όσα εσοδεύει, ενώ κάνει αποταμίευση στην παραγωγική ηλικία. Έτσι, για να αποκλειστούν τέτοιες δυνατές θεωρητικά περιπτώσεις; εξαιρέθηκαν από την ανάλυση εκείνα τα νοικοκυριά που είναι λογικό και πιθανό να εμφανίζουν υψηλότερη δαπάνη από εισόδημα. Ως τέτοια νοικοκυριά θεωρούνται εδώ αυτά με αρχηγό φοιτητή-σπουδαστή καθώς και αυτά με αρχηγό άτομο άνω των 65 ετών. Γι' αυτές τις ακραίες από άποψη ηλικίας κατηγορίες νοικοκυριών. λαμβάνοντας υπόψη την αναμενόμενη εξέλιξη της δαπάνης και του εισοδήματος ενός ατόμου κατά τη διάρκεια της ζωής του, είναι πιθανό υψηλότερη προσαρμοσμένη δαπάνη κάποιου νοικοκυριού από το εισόδημά του να αντανακλά μεταβιβαστικές πληρωμές ή δάνεια ή ακόμη και κατανάλωση από συσσωρευμένες αποταμιεύσεις.

Στην κατηγορία των νοικοκυριών με πράγματι υψηλότερη δαπάνη από εισόδημα πιθανό να ανήκουν και κάποια νοικοκυριά με άνεργο ή συνταξιούχο (κάτω των 65 ετών) αρχηγό. Ωστόσο, και υπό το φως των προηγούμενων ευρημάτων (υψηλή παραοικονομία, υπερεκτίμηση των πραγματικών ανέργων), ο αποκλεισμός τέτοιων ευρειών κατηγοριών νοικοκυριών θα ήταν μάλλον υπερβολικός και θα μείωνε τον αριθμό των πράγματι παραοικονομούντων.

Από αυτές τις διαδοχικές με ηλεκτρονικό υπολογιστή ασκήσεις διαπιστώσαμε ότι, ενώ με βάση τα αρχικά δεδομένα 2.942 νοικοκυριά 45,4% του δείγματος είχαν υψηλότερη δαπάνη από εισόδημα, όταν έγιναν οι παραπάνω προσαρμογές ο αριθμός περιορίστηκε στα 2.072 νοικοκυριά ή στο 32,01 % του δείγματος. Έτσι με βάση την ακολουθούμενη προσέγγιση προκύπτει ότι σχεδόν το ένα τρίτο των νοικοκυριών προφανώς παραοικονομεί, διότι έχει ένα επίπεδο δαπανών σχετικά υψηλό μη συμβιβάσιμο για την κατηγορία του με το καταγραφόμενο εισόδημά του. Αυτό το ποσοστό των νοικοκυριών, υπό το φως των προηγούμενων αποτελεσμάτων ότι το ύψος της παραοικονομίας υπερβαίνει το 30% του ΑΕΠ, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως υπερβολικό.

Πρέπει εδώ να τονιστεί το προφανές ότι όλα αυτά τα νοικοκυριά δεν αποκτούν ολόκληρο το εισόδημά τους από παραοικονομικές δραστηριότητες. Ο κανόνας φαίνεται ότι είναι να συνυπάρχουν εισοδήματα από τον επίσημο τομέα της οικονομίας καθώς και από παραοικονομία. Παραπέρα είναι προφανές ότι υπάρχουν νοικοκυριά τα οποία, ενώ παραοικονομούν, εδώ δεν εντοπίζονται. Εάν λ.χ. κάποιον νοικοκυριό με αρχηγό αυτοαπασχολούμενο έχει μηνιαίες δαπάνες 250 χιλ. δραχμές και δηλώνει εισόδημα 300 χιλ. δραχ. (υψηλότερο από τις δαπάνες), ενώ το πραγματικό εισόδημα είναι λ.χ. 400 χιλ. δραχ., με τη χρησιμοποιούμενη εδώ μέθοδο δεν χαρακτηρίζεται ως παραοικονομούν; το γεγονός δηλαδή ότι δεν υπάρχουν στην ΕΟΠ στοιχεία αποταμίευσης, έχει ως πιθανό αποτέλεσμα τον αποκλεισμό από τους υπολογισμούς κάποιων παραοικονομούντων. Έτσι ο χαρακτηρισμός 32% των νοικοκυριών ως παραοικονομούντων θα πρέπει να θεωρηθεί ως το ελάχιστο ποσοστό.

2. Τα χαρακτηριστικά των παραοικονομούντων

Έχοντας εντοπίσει τα νοικοκυριά που κατά την υιοθετούμενη μεθοδολογία παραοικονομούν, μπορούμε να δούμε τα κοινωνικοοικονομικά τους χαρακτηριστικά και να κάνουμε σύγκριση αυτών με τα αντίστοιχα του πληθυσμού, πράγμα το οποίο γίνεται στον Πίνακα 5.1 που ακολουθεί. Πριν όμως γίνει αναφορά στον πίνακα, πρέπει να σημειωθεί ότι, λόγω της υψηλής και ευρέως διαδεδομένης παραοικονομίας στην Ελλάδα, α priori περιμένουμε υπολογίσιμη διασπορά των παραοικονομούντων. Όταν η παραοικονομία υπερβαίνει το 30% του ΑΕΠ, είναι απίθανο οι παραοικονομούντες να εντοπίζονται μόνο σε κάποιες κατηγορίες του πληθυσμού και να αποκλείονται ολοσχερώς από άλλες. Έτσι όσο μεγαλύτερο είναι το ποσοστό του πληθυσμού που παραοικονομεί, τόσο πιο πολύ οι παραοικονομούντες θα μοιάζουν με το σύνολο ...

Ο Πίνακας 5.1 καταγράφει τα χαρακτηριστικά ολόκληρου του πληθυσμού και δίνει δύο ξεχωριστές πληροφορίες για τους παραοικονομούντες. Η δεύτερη στήλη καταγράφει την ποσοστιαία κατανομή του συνόλου του δείγματος για καθεμιά από τις εξεταζόμενες μεταβλητές και αποτελεί ουσιαστικά απεικόνιση των κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών της ελληνικής κοινωνίας. Η τρίτη στήλη παρουσιάζει αντίστοιχα την ποσοστιαία κατανομή των παραοικονομούντων νοικοκυριών. Δείχνει δηλαδή τη συγκέντρωση της παραοικονομίας στις επιμέρους τιμές των διάφορων μεταβλητών. Η τέταρτη στήλη εμφανίζει το ποσοστό των παραοικονομούντων για κάθε κατηγορία νοικοκυριών. Δηλαδή εδώ βλέπουμε ποιες κατηγορίες του πληθυσμού εμφανίζουν υψηλή ή χαμηλή επίπτωση παραοικονομίας. Η τελευταία στήλη του πίνακα, η οποία προκύπτει από τη διαίρεση της τρίτης στήλης με τη δεύτερη, δείχνει τη σχετική επίπτωση της παραοικονομίας για κάθε κατηγορία πληθυσμού. Από τη διερεύνηση του πίνακα προκύπτουν οι παρακάτω διαπιστώσεις:

α. Η παραοικονομία συναντάται περισσότερο στις αστικές περιοχές, όπου εντοπίζονται περίπου τα 7 από τα 10 παραοικονομούντα νοικοκυριά και όπου η επίπτωση της παραοικονομίας ανέρχεται σε 34,6% έναντι 32% του συνόλου της χώρας. Στις αγροτικές περιοχές η επίπτωση της παραοικονομίας, αν και υπολογίσιμη

(το ένα στα τέσσερα νοικοκυριά), είναι εμφανώς μικρότερη από αυτή των αστικών (το ένα στα τρία).

β. Η επίπτωση της παραοικονομίας είναι μεγαλύτερη από τη μέση στις περιοχές Ανατολικής Στερεάς. (λόγω Αθηνών) και Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας (λόγω Θεσσαλονίκης). Δυσεξήγητη είναι η εκτίμηση υψηλής παραοικονομίας στη Θράκη και χαμηλής στην Κρήτη, εάν ληφθεί υπόψη το επίπεδο και η διάρθρωση των τοπικών οικονομιών.

γ. Υψηλότερη τάση προς παραοικονομία έχουν οι ευρισκόμενοι στην αγορά εργασίας είτε ως εργαζόμενοι (41 %) είτε ως άνεργοι (62,7%). Αντίθετα μικρότερη παράοικονομία συναντάται στους συνταξιούχους (11,5)

δ. Σχετικά με το επάγγελμα του αρχηγού υψηλότερη επίπτωση παρουσιάζει η παραοικονομία στους επιστήμονες και τους ασκούντες σε ελεύθερα επαγγέλματα, στους υπαλλήλους γραφείου, στους εμπόρους και πωλητές, στους ασχολούμενους στην παροχή υπηρεσιών αλλά και τους τεχνίτες και εργάτες. Αντίθετα μικρή σχετικά επίπτωση παρουσιάζει η παραοικονομία στους αγρότες, στους διευθύνοντες και στελέχη και, όπως αναφέρθηκε, στους συνταξιούχους.

ε. Όσον αφορά τον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, παρατηρούμε ότι παραοικονομούν τόσο οι εργαζόμενοι στη βιομηχανία και βιοτεχνία, καθώς και σε όλες τις υπηρεσίες και το εμπόριο, όσο και οι απασχολούμενοι στον ηλεκτρισμό και ύδρευση. Διαπιστώσεις οι οποίες είναι συμβιβάσιμες με αυτές που προέκυψαν από την ανάλυση του προηγούμενου μέρους.

στ. Είναι εντυπωσιακό ότι μεγαλύτερη κατά μέσον όρο τάση προς παραοικονομία παρουσιάζουν τα νοικοκυριά των οποίων ο αρχηγός εργάζεται στο Δημόσιο (44,5%) από εκείνα των οποίων ο αρχηγός εργάζεται στον ιδιωτικό τομέα (40%). Η εδώ ανάλυση ωστόσο δεν δείχνει και με ποιον τομέα (δημόσιο ή ιδιωτικό) συνδέεται και ο μεγαλύτερος όγκος της παραοικονομίας.

ζ. Είτε αυτοαπασχολούμενος (εκτός αγροτών), είτε εργάτης, είτε υπάλληλος είναι ο αρχηγός, το ποσοστό των παραοικονομούντων είναι ουσιαστικά το ίδιο, γύρω στο 44%. Διαπίστωση ίσως όχι αναμενόμενη, μια και οι αυτοαπασχολούμενοι - αναμένεται να έχουν περισσότερες ευκαιρίες και υψηλότερη τάση προς παραοικονομία. Πάντως εάν συνδυαστεί με την προηγούμενη διαπίστωση, ότι σχεδόν ο ένας στους δύο απασχολούμενους στο δημόσιο τομέα παραοικονομεί, μάλλον εξηγείται.

η. Η επίπτωση της παραοικονομίας είναι υψηλότερη για τους άνδρες αρχηγούς από ό,τι για τις γυναίκες. Επιπλέον μειώνεται συστηματικά καθώς αυξάνει η ηλικία του αρχηγού. Ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης, προκύπτει ότι η επίπτωση της παραοικονομίας δεν διαφοροποιείται ουσιαστικά. Την υψηλότερη εμφανίζουν οι κάτοχοι απολυτηρίου μέσης εκπαίδευσης (39,4%) και τη μικρότερη αυτοί που απλώς φοίτησαν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

θ. Τα μικρού και μεγάλου μεγέθους νοικοκυριά εμφανίζουν μικρότερη παραοικονομική δραστηριότητα σε σχέση με τα μεσαίου, μεγέθους, τα οποία εμφανίζουν και τη σχετικά υψηλότερη συγκέντρωση.

Η επίπτωση της παραοικονομίας αυξάνει συστηματικά με τον αριθμό των παιδιών (άτομα ηλικίας μέχρι 16 χρόνων) του νοικοκυριού, ενώ μειώνεται με τον αριθμό των οικονομικώς ενεργών μελών καθώς και με τον αριθμό των ατόμων που έχουν εισόδημα. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι μεγάλες οικογενειακές ανάγκες, λόγω παιδιών ή το ότι ένα άτομο κερδίζει εισόδημα αυξάνουν την τάση προς παραοικονομία.

ι. Όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο των δαπανών του νοικοκυριού τόσο υψηλότερη η επίπτωση της παραοικονομίας με εξαίρεση τα νοικοκυριά με την υψηλότερη τάξη δαπανών. Ή με άλλα λόγια η παραοικονομία φαίνεται ότι συνδέεται με υψηλές σχετικά δαπάνες; πράγμα που αποτελεί ένδειξη για το πού πηγαίνουν τα εισοδήματά από παραοικονομία. Δεν ισχύει το ίδιο όμως και με το ύψος του εισοδήματος, όπου η επίπτωση της παραοικονομίας αυξάνει παράλληλα. με το εισόδημα, αλλά μέχρι το μέσο περίπου εισόδημα και κατόπιν μειώνεται συστηματικά. Διαπίστωση η οποία φαίνεται συνεπής με το ότι η παραοικονομία εντοπίζεται σε μικρές και έστω μεσαίου μεγέθους και άρα εισοδήματος δραστηριότητες.

ια. Παραπέρα από τον πίνακα προκύπτει ότι χαρακτηριστικά μεγαλύτερη τάση προς παραοικονομία έχουν οι διαμένοντες με ενοίκιο παρά οι έχοντες ιδιόκτητη κατοικία, καθώς και οι διαμένοντες σε κατοικίες κατασκευασμένες μετά το 1970. Το τελευταίο στοιχείο θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένδειξη ότι οι παραοικονομούντες επενδύουν σε νέες κατοικίες.

ιβ. Ως προς τις ανέσεις, τέλος, των κατοικιών και την κατοχή διαφόρων διαρκών αγαθών, οι παραοικονομούντες κατά κανόνα εμφανίζουν πιο υψηλή συγκέντρωση από το σύνολο του πληθυσμού εκεί που υπάρχει το εξεταζόμενο αγαθό ή οικιακός εξοπλισμός. Ενδεικτικό είναι ότι, ενώ περίπου το ένα στα τρία νοικοκυριά διαθέτει αυτοκίνητο, στους παραοικονομούντες είναι σχεδόν το ένα στα δύο. Αυτή η υπεροχή των παραοικονομούντων σε διαρκή αγαθά και εξοπλισμό, επειδή τα περισσότερα από αυτά είναι εισαγόμενα, συνεπάγεται σχετικά υψηλότερη ροπή προς εισαγωγές εκ μέρους των παραοικονομούντων. χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει ότι και οι μη παραοικονομούντες δεν έχουν υπολογίσιμη τάση για την απόκτηση των ίδιων αγαθών

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.1

Τα χαρακτηριστικά πληθυσμού και παραοικονομούντων στην Ελλάδα

Χαρακτηριστικά των νοικοκυριών (1)	Ποσοστιαία κατανομή		Επίπτωση της παραοικονομίας (4)	Σχετική επίπτωση παραοικονομίας (5)
	Όλων των νοικοκυριών (2)	Παραοικονομούντων νοικοκυριών (3)		
Βαθμός αστικότητας				
Αστικά	64,6	69,9	34,6	1,08
Ημιαστικά	10,1	10,1	32,1	1
Αγροτικά	25,4	20	25,3	9,79
Σύνολο	100	100	32	1
Γεωγραφικές περιφέρειες				
Α νατ. Στερεά, Κυκλάδες	44,1	45,5	33	1,03
Κεντρ., Δυτ. Μακεδονία	17,4	18,9	34,7	1,09
Πελοπόννησος και Δυτ. Στερεά	11,2	9,9	28,4	0,88
Θεσσαλία	6,7	7	33,6	1,04
Ανατολική Μακεδονία	4,1	3,9	30,4	0,95
Κρήτη	5	3,8	24,4	0,76
Ηπειρος	4,2	3,6	27	0,85
Θράκη	3,5	4,3	39,6	1,23
Νήσοι Ανατ. Αιγαίου	3,8	3,1	26,6	0,82
Σύνολο	100,0	100,0	32,0	1,00
Κύρια ασχολία αρχηγού				
Εργάζεται	62,3	80,1	41,1	1,29
Άνεργος	1,8	3,6	62,7	2,00
Νοικοκυρά	5,7	5,3	30,0	0,92
Μαθητής, σπουδαστής	1,3			
Συνταξιούχος	27,6	9,9	11,5	0,36
Λοιπές περιπτώσεις	1,3	1,2	30,0	0,92
Σύνολο	100	100	32	-1
Επάγγελμα αρχηγού				
Επιστήμονες και ελεύθεροι επαγγελματίες	7,6	9,3	40	1,22
Διευθύνοντες, διοικητικά στελέχη	1,7	1,9	35,7	1,12
Υπάλληλοι γραφείου	6,6	8,8	42,9	1,33
Έμποροι και πωλητές	6,9	8,8	41	1,27
Παροχή υπηρεσιών	6,4	9,2	45,9	1,44
Γεωργοί, κτηνοτρόφοι κτλ.	12,5	11,5	29,4	0,92
Τεχνίτες και εργάτες	22,5	33,7	47,9	1,5
Εκτός απασχόλησης	36,0	16,8	14,9	0,47
Σύνολο	100	100	32,0	1
Κλάδος οικονομικής δραστηριότητας				
Γεωργία- Κτηνοτροφία- Ορυχεία	12,7	11,8	29,8	0,93
Βιομηχανία- Βιοτεχνία	13,4	20,1	47,9	1,5
Ηλεκτρισμός- Ύδρευση	0,9	1,4	48,3	1,55
Οικοδόμηση και δημόσια έργα	5,4	7,3	43,3	1,35
Εμπόριο- Εστιατόρια- Ξενοδοχεία	10,5	13,2	40,1	1,26
Μεταφορές- Επικοινωνίες	5,4	8,3	48,7	1,54
Τράπεζες- Ασφάλειες	2,7	3,7	44,2	1,37
Υπηρεσίες	12,9	17,5	43,2	1,36
Εκτός απασχόλησης	36	16,8	14,9	0,47
Σύνολο	100	100	32,0	1

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.1 (συνέχεια)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Τομέας απασχόλησης				
Δημόσιος	15,5	21,5	44,5	1,39
Ιδιωτικός	46,9	58,5	40	1,25
Εκτός αγοράς, εργασίας	37,6	19,9	16,9	0,53
Σύνολο	100	100	32,0	1
Θέση στο επάγγελμα				
Εργάτης	16,3	23,1	45,3	1,41
Υπάλληλος	18	24,8	44,1	1,37
Αυτοαπασχολούμενος	14,1	19,4	44,2	1,37
Εργοδότης	3,6	4,7	41,4	1,3
Αγρότης	12,1	11,3	29,9	0,83
Συνταξιούχος	36	16,8	14,9	0,47
Σύνολο	100	100	32	1
Ωρες εβδομαδιαίας εργασίας				
Μηδέν	41	24,5	19,1	0,6
εως 34	5,8	7,2	39,9	1,24
35-44	37,7	49	41,6	1,29
45 +	15,5	19,3	39,9	1,24
Σύνολο	100	100	32	1
Φύλο αρχηγού νοικοκυριού				
Άντρας	82,7	85,5	33,1	1,03
Γυναίκα	17,3	14,5	26,8	0,84
Σύνολο	100	100	32	1
Ηλικία αρχηγού				
Μέχρι 29	7,2	10,5	47,1	1,46
30-39	18,4	28,8	49,9	1,56
40-49	18,2	24,6	43,2	1,35
50-59	21,9	24,3	35,5	1,11
60-65	12,8	11,9	29,6	0,93
66+	21,5			
Σύνολο	100	100	32	1
Επίπεδο εκπαίδευσης αρχηγού				
Πτυχίο ΑΕΙ· ή ΤΕΙ	11,9	12,2	32,8	1,03
Φοίτησε ή φοιτά σε ΑΕΙ	3,2	2,5	25,4	0,78
Απολυτήριο Μέσης Εκπαίδευσης	16,9	20,8	39,4	1,23
Τρεις τάξεις Μέσης Εκπαίδευσης	8,5	10	37,6	1,18
Δημοτικό Σχολείο	42	44	33,5	1,05
Δεν τελείωσε Δημοτικό	17,4	10,4	32	0,00
Σύνολο	100	100	32	1
Μέγεθος νοικοκυριού				
1	12,5	8,3	21,5	0,66
2	26,5	17,6	21,2	0,66
3	21,9	24,3	35,4	1,1
4	24,9	33,7	43,2	1,35
5	9,3	11,1	38,2	1,19
6+	4,8	4,9	32,8	1,02
Σύνολο	100	100	32	1,00

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.1 (συνέχεια)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Σύνθεση νοικοκυριού				
Ένα άτομο κάτω 65 ετών	6,4	7,8	39	1,22
Ένα άτομο 65 +	6	0,5	2,8	0,08
Ζευγάρι μόνο του	20,4	11,7	18,3	0,57
Ζευγάρι με 1 παιδί (-1 6)	7,8	11,6	47,6	1,49
Ζευγάρι με 2 παιδιά	13,5	21,1	50,2	1,56
Ζευγάρι με 3 + παιδιά	3,2	5,3	53,7	1,65
Ένας γονέας με παιδιά	1,4	2,9	64,5	2,07
Νοικοκυρά και με παιδιά 1 6 +	22,8	22,5	31,5	0,98
Λοιπές περιπτώσεις	18,4	16,5	28,7	0,9
Σύνολο	100	100	32	1
Οικονομικώς ενεργά μέλη				
Μόνο ο αρχηγός	31,7	47,5	47,9	1,5
Αρχηγός και σύζυγος	18,8	21,5	36,5	1,14
Ζευγάρι και άλλοι .	4,7	4,2	29,2	0,89
Συνταξιούχοι	20,2	6,6	10,5	0,33
Λοιπές περιπτώσεις	24,5	20,2	26,3	0,82
Σύνολο	100	100	32	1
Αριθμός ατόμων με εισόδημα				
1	30,9	34,7	49,3	1,12
2	43	41,8	31,1	0,97
3	16,3	15	29,5	0,92
4+	9,7	8,3	27,3	0,85
Σύνολο	100	100	32	1
Αριθμός παιδιών μέχρι 11 ετών				
0	76,2	65,9	27,7	0,86
1	14	19	55,3	1,36
2	8,5	13	49,2	1,53
3+	1,4	2,1	48,9	1,5
Σύνολο	100	100	32	1
Αριθμός ζ1ποσυρθέντων ατόμων				
0	62,6	81	41,4	1,29
1	27,9	16,2	18,6	0,58
2+	9,4	2,8	9,4	0,3
Σύνολο	100	100	32	1
Ύψος δαπάνης (χιλ.-δρχ.)				
Μέχρι 40	12,5	1,1	2,7	0,09
40-70	15,6	5,5	11,3	0,35
70-100	15	10,8	30	0,72
100-1 40	18,2	19,3	34	1,06
140-180	13,2	18,5	44,9	1,4
180-230	11	18,3	53,2	1,66
230-300	7,4	14	60,3	1,89
300+	7,2	12,5	56	1,74
Σύνολο	100	100	32	1

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.1 (συνέχεια)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Ύψος εισοδήματος νοικοκυριού (χιλ.δρχ)				
Μέχρι 40	7,8	6,7	27,2	0,86
40-70	15,1	16,7	35,3	1,11
70-100	1-6,7	20,7	39,8	1,23
1 00-1 40	21,4	28,5	42,7	1,33
140-180	14,8	15,2	32,9	1,03
180-230	11,7	8,4	23,1	0,72
230-300	7	8,3	14,9	0,47
300+	5,5	0,5	3,1	0,09
Σύνολο	100	100	32	1
Μορφή κατοχής κατοικίας				
Ιδιότητα	72,3	55,8	24,7	0,77
Με ενοίκιο	23,1	39,7	55	1,72
Δωρεάν χρήση	4,6	4,5	31,2	0,98
Σύνολο	100	100	32	1
Τύπος κατοικίας				
Μονοκατοικία	43,4	36,1	26,6	0,83
Διαμέρισμα διπλοκατοικίας	18,8	19,9	33,9	1,06
Διαμέρισμα πολυκατοικίας	37,8	44	38,4	1,16
Σύνολο	100	100	32	1
Έτος κατασκευής κατοικίας				
Πριν το 1918	6,2	3,4	17,5	0,55
1919-1945	10,1	7,3	23,2	0,72
1946-1960	18	15,9	28,2	0,88
1961-1970	28,3	29,8	33,6	1,05
1971 και μετά'	37,4	43,6	37,4	1,16
Σύνολο	100	100	32	1
Αριθμός δωματίων κατοικίας				
1	1,7	1,6	30,8	0,94
2	11,9	11	29,5	0,92
3	29,2	30,1	33	1,03
4	35,1	36,1	32,9	1,03
5	16,4	16,3	31,9	0,99
6+	5,6	4,8	27,5	0,86
Σύνολο	100	100	55,4	1
Τρόπος θέρμανσης κατοικίας				
Καλοριφέρ	36,6	40,9	35,8	1,12
Σόμπα πετρελαίου	23,9	25,7	34,4	1,07
Σόμπα υγραερίου	3,6	3,4	30,3	0,94
Σόμπα καυσόξυλων	20,2	16,1	25,6	0,8
Θερμοσυσσωρευτής	4,2	4,6	35,1	1,09
Ηλεκτρικές συσκευές	6,5	6,7	33,2	1,02
Συσκευή κλιματισμού	0,2	0,1	20	0,75
Άλλα .	4,2	2	15,3	0,48
Δεν θερμαίνεται	0,7	0,4	16,7	0,57
Σύνολο	100	100	32	1

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.1 (συνέχεια)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Έχει η κατοικία σας τρεχούμενο νερό				
α. μέσα στην κατοικία	96,9	98,3	32,5	1,02
β. στην οικοδομή	2,4	1,4	17,7	0,58
γ. χωρίς νερό	0,7	0,3	15,9	0,43
Ξεχωριστή κουζίνα				
α. εντός της κατοικίας	96	97,1	32,4	1,01
β. εντός της οικοδομής	3,4	2,6	24,8	0,76
γ. χωρίς κουζίνα	0,6	0,3	14,3	0,5
Αποχωρητήριο				
α. εντός της κατοικίας	84,6	88,5	33,5	1,05
β. εντός της οικοδομής	14,7	10,8	23,5	0,73
Αποχέτευση				
α. σε δίκτυο αποχέτευσης	58,8	61,8	33,6	1,05
β. σε βόθρο	40,6	37,4	29,5	0,92
Ζεστό νερό				
Ναι	83,7	89	34	1,06
Όχι	16,3	11	21,5	0,67
Λουτρό ή ντους				
Ναι	84,4	89,9	34,1	1,06
Όχι	15,6	10,1	20,7	0,65
Ηλεκτρικό				
Ναι	99,3	99,3	32	1
Όχι	0,7	0,7	31,1	1
Τηλέφωνο				
Ναι	74,8	75,8	32,4	1,01
Όχι	25,1	24,1	30,7	0,96
Το νοικοκυριό διαθέτει επιβατικό αυτ.				
Ναι	32,8	48,7	41,2	1,48
Όχι	62,2	51,3	26,4	0,82
Μοτοσυκλέτα				
Ναι	9,8	11,6	38,1	1,18
Όχι	90,2	88,4	31,3	0,98
Έγχρωμη τηλεόραση				
Ναι	51,3	60,3	37,6	1,17
Όχι	48,4	39,4	26,1	0,81
Βίντεο				
Ναι	24,6	32,6	42,4	1,32
Όχι	75,4	67,4	28,6	0,89
Στερεοφωνικό συγκρότημα				
Ναι	26,7	32,5	38,9	1,21
Όχι	73,3	67,5	29,5	0,92

ΜΕΡΟΣ ΙΙ**ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ -
ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ:
Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΑ**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Η ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ Η ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1. Εισαγωγή

Συχνές είναι οι αναφορές σχετικά με την έκταση του φαινομένου της παραοικονομίας – φοροδιαφυγής στην Ελλάδα. Τόσο η φύση του αντικειμένου, με τις δυσκολίες που συνεπάγεται στον ορισμό, όσο και η διαχρονική επικαιρότητά του, λόγω των επιπτώσεών του στη δομή και τη λειτουργία της ελληνικής οικονομίας, συντελούν στη διατήρηση και τη διαιώνιση της φιλολογίας γύρω από την έκταση των φαινομένων παραοικονομίας – φοροδιαφυγής. Μέχρι σχετικά πρόσφατα, τα στοιχεία που έβλεπαν το φώς της δημοσιότητας αποτελούσαν περισσότερο «διαισθητικές προσεγγίσεις» κάποιων ευεσθητοποιημένων οικονομολόγων που διαμόρφωναν μια «αίσθηση» της πραγματικότητας μέσα από πληροφόρηση, γνώσεις και καθημερινές εμπειρίες. Απόψεις που ίσως να μην αποκλίνουν ουσιαστικά από την αλήθεια, αλλά και δεν παύουν να στηρίζονται σε υποκειμενικές εκτιμήσεις επιστημονικά αθεμελίωτες.

Οι πρώτες προσπάθειες για μια πιο εμπειριστατωμένη και επιστημονικά τεκμηριωμένη προσέγγιση του φαινομένου στην Ελλάδα ξεκίνησαν στο τέλος της δεκαετίας του '80. Μέχρι σήμερα, περιορισμένος παραμένει ο αριθμός των μελετών που εστιάζονται στην ελληνική πραγματικότητα, είτε πρόκειται για ποσοτικές εκτιμήσεις, είτε για τον εντοπισμό και την καταγραφή των τομέων της οικονομίας όπου ανθεί η υπόγεια οικονομική δραστηριότητα, είτε ακόμη για την εκτίμηση των συνεπειών της στο σχεδιασμό της δημοσιονομικής, νομισματοπιστωτικής ή εισοδηματικής πολιτικής.

2. Μεθοδολογία και στατιστικά στοιχεία

Οι μέθοδοι που έχουν χρησιμοποιηθεί για τη μέτρηση της παραοικονομίας είναι πολλές και ορισμένες από αυτές βασίζονται στην επινοητικότητα των μελετητών. Οι τελευταίες δεν οδηγούν ωστόσο πάντοτε σε αξιόπιστες εκτιμήσεις. Μια συστηματική και κριτική παρουσίαση των χρησιμοποιηθεισών στη διεθνή βιβλιογραφία μεθόδων μέτρησης της παραοικονομίας κάνει ο καθηγητής Παυλόπουλος (1987, Κεφ. 3). Στην ίδια μελέτη (Κεφ. 4) παρουσιάζεται επισκόπηση των εμπειρικών ενδείξεων για το μέγεθος της παραοικονομίας, όπως προκύπτει από διάφορες μελέτες σε άλλες χώρες.

Υπάρχουν εναλλακτικές προσεγγίσεις για τη μέτρηση της παραοικονομίας.

Μία προσέγγιση είναι να χρησιμοποιηθούν

μικροοικονομικά στοιχεία από δειγματοληπτικές έρευνες που διεξάγονται για το σκοπό αυτό. Τέτοιες έρευνες θεωρείται ότι δίνουν εκτιμήσεις για το μέγεθος της

παραοικονομίας και αναλυτική πληροφόρηση για τα χαρακτηριστικά των παραοικονομούντων. Αυτές οι έρευνες ωστόσο παρέχουν συνήθως εκτιμήσεις μόνο για κάποιο χρονικό σημείο, είναι χρονοβόρες και δαπανηρές και, επιπλέον, πιθανόν η δειγματοληψία να μην είναι αμερόληπτη. Μια εναλλακτική προσέγγιση είναι η αξιοποίηση μακροοικονομικών ή κλαδικών στοιχείων, τα οποία έχουν συλλεγεί για σκοπούς διαφορετικούς από τη μέτρηση της παραοικονομίας. Σε αυτή την προσέγγιση ανήκει και η αξιοποίηση συνολικών νομισματικών μεγεθών, υιοθετώντας διάφορες υποθέσεις για τη διαχρονική σχέση νομισματικών μεγεθών και οικονομικής δραστηριότητας. Τέτοια νομισματικά υποδείγματα που δοκιμάστηκαν από τον Παυλόπουλο (1987, ΚεΦ. 6) δεν απέδωσαν αποδεκτές εκτιμήσεις της παραοικονομίας. Οι Βαβούρας, Καραβίτης και Τσούγλου (1990), ωστόσο, εκτιμώντας ένα τροποποιημένο υπόδειγμα ζήτησης του χρήματος εκτιμούν το μέγεθος της παραοικονομίας για την περίοδο 1958-1988 ως το 24,64% του ΑΕΠ. Χαρακτηριστικό και αδυναμία αυτών των εκτιμήσεων είναι η μικρή διαχρονική μεταβλητότητά τους και η μικρή αλλά συστηματική αύξηση της τάσης της παραοικονομίας από το 1973 (από 19,91% το 1973 σε 31,62% το 1988).

Μια τρίτη προσέγγιση στη μέτρηση της παραοικονομίας, η οποία έχει εφαρμοστεί ευρέως σε ανεπτυγμένες χώρες, είναι αυτή των αποκλίσεων μεταξύ ανεξάρτητων εκτιμήσεων της ίδιας μακροοικονομικής μεταβλητής. Εάν κάποια διαδικασία μέτρησης μιας μακρομεταβλητής θεωρείται πιο αξιόπιστη και ανεξάρτητη από την ύπαρξη της παραοικονομίας, από άλλες εκτιμήσεις οι οποίες επηρεάζονται από την ύπαρξη της παραοικονομίας, τότε η διαφορά (απόκλιση) των εκτιμήσεων μπορεί να θεωρηθεί ως μέτρο της παραοικονομίας. Ως πιο συνηθισμένες μεταβλητές, οι οποίες χρησιμοποιούνται εδώ, είναι το εισόδημα και η δαπάνη που προέρχονται από διαφορετικές στατιστικές πηγές (Υπηρεσία Εθνικών Λογαριασμών, ΕΣΥΕ, Υπουργείο Οικονομικών).

Η μεθοδολογία, που ακολουθείται στην παρούσα εργασία, εμπίπτει στην τελευταία κατηγορία και συνίσταται στη σύγκριση επίσημων στατιστικών στοιχείων, για να διαπιστωθεί κατά πόσον το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν είναι υπεκτιμημένο. Τούτο γίνεται, αν συγκρίνουμε τα κονδύλια ιδιωτικής κατανάλωσης των ΥΕΑ με τα αντίστοιχα των Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ). Η βασική αρχή, στην οποία στηρίζονται οι εκτιμήσεις αυτού του μέρους, είναι ότι οι αγορές μιας οικονομίας, που γίνονται σε μια δεδομένη χρονική περίοδο, ισούνται εκ ταυτότητας με τις πωλήσεις, ή ότι οι δαπάνες των νοικοκυριών της χώρας αποτελούν τις εισπράξεις (τα έσοδα) των επιχειρήσεων. Εάν όλα τα μακροοικονομικά μεγέθη, εκτός από το ύψος των δαπανών των νοικοκυριών, είναι επακριβώς εκτιμημένα, τότε οποιαδήποτε υπεκτίμηση ίσου ύψους της ιδιωτικής κατανάλωσης των Εθνικών Λογαριασμών ισοδυναμεί με ισόποσο όγκο παραοικονομίας, με την έννοια ότι ισόποσα υπεκτιμάται το ύψος της δαπάνης και άρα του προϊόντος.

Παραπέρα, έχοντας εντοπίσει το ύψος της υπεκτίμησης της κατανάλωσης (παραοικονομίας) κατά ομάδες προϊόντων, με τη χρησιμοποίηση μιας ήδη εκτιμημένης μήτρας μετασχηματισμού (bridge matrix), το μέγεθος της παραοικονομίας κατανέμεται στους (μονοψήφιους) κλάδους παραγωγής. Βασικό στοιχείο της παρούσας μελέτης είναι ότι η παραοικονομία εκτιμάται για τρία χρονικά σημεία, το έτος 1974, το δωδεκάμηνο Νοέμβριος 1981-Οκτώβριος 1982, και

το δωδεκάμηνο Νοέμβριος 1987-Οκτώβριος 1988, και έτσι προκύπτει η διαχρονική εξέλιξη του φαινομένου.

Ο εντοπισμός ασυνεπειών στα στατιστικά στοιχεία δεν περιορίζεται μεταξύ ΕΟΠ και ΕΛ, αλλά στη συνέχεια επεκτείνεται και στα στοιχεία των επιδοτούμενων ανέργων του Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ) και Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ) της ΕΣΥΕ, για να εντοπιστεί η αδήλωτη απασχόληση.

Οι εδώ χρησιμοποιούμενες ΕΟΠ θεωρούνται από τους γνωρίζοντες το στατιστικό σύστημα της χώρας μας αξιόπιστες, ή ότι τουλάχιστον δεν υπερεκτιμούν το μέγεθος της ιδιωτικής κατανάλωσης. Το επιχείρημα που προβάλλεται για την αξιοπιστία των ΕΟΠ είναι ότι, λόγω του τρόπου συλλογής των στοιχείων (καθημερινές επισκέψεις επί μία τουλάχιστον εβδομάδα στην κατοικία του νοικοκυριού) και λόγω του ότι δεν υπάρχει σοβαρή αιτία, οι ερωτώμενοι να μη δηλώνουν επακριβώς τις δαπάνες τους, οι τελευταίες θεωρούνται μάλλον αξιόπιστες. Πάντως δεν μπορεί να προβληθεί βάσιμα το επιχείρημα, ότι μπορεί να είναι υπερεκτιμημένες. Αντίθετα, έχει παρατηρηθεί διεθνώς ότι οι ΕΟΠ υπεκτιμούν συγκεκριμένες δαπάνες που δεν θεωρούνται κοινωνικά "καθώς πρέπει", λ.χ. δαπάνες για οινόπνευματώδη και καπνό, ΠΡΟΠΟ, κέντρα διασκέδασης, καθώς επίσης δαπάνες που προέρχονται από εισόδημα σε είδος, αλλά δηλώνεται ως κόστος παραγωγής, λ.χ. δωρεάν ιδιωτικά τηλεφωνήματα από το χώρο εργασίας. Έτσι, πολλές χώρες χρησιμοποιούν τις ΕΟΠ ως βασική πηγή υπολογισμού των μακροοικονομικών μεγεθών.

Είναι λογικό να υποθέσει κανείς, ότι η εκτίμηση της ιδιωτικής κατανάλωσης από τις ΕΟΠ αναμένεται να υπολείπεται της αντίστοιχης των ΕΛ. Εάν όμως η ιδιωτική κατανάλωση των ΕΛ είναι μικρότερη της αντίστοιχης της ΕΟΠ, δεν μπορεί παρά να υποτεθεί ότι υπάρχει ισόποση τουλάχιστον υπεκτίμηση εισοδήματος (παραοικονομία). Εάν δεχθούμε ότι όλα τα άλλα κονδύλια της εθνικής δαπάνης εκτιμώνται αξιόπιστα από τους ΕΛ, τότε τυχόν υπέρβαση της ιδιωτικής κατανάλωσης των ΕΟΠ έναντι των ΕΛ ισοδυναμεί με το μέγεθος της παραοικονομίας στη χώρα.

Η υπόθεση ότι οι ΕΛ υπεκτιμούν μόνο το μέγεθος της ιδιωτικής κατανάλωσης είναι συζητήσιμη. Από τα άλλα κονδύλια της εθνικής δαπάνης, η δημόσια κατανάλωση και επένδυση λογικά εκτιμώνται με ακρίβεια από τους ΕΛ, εφόσον πηγή είναι τα απογραφικά στοιχεία των αρμόδιων υπηρεσιών του Υπουργείου Οικονομικών. Πρόβλημα υπεκτίμησης ίσως υπάρχει για τις ιδιωτικές επενδύσεις και τον όγκο των συναλλαγών του ιδιωτικού τομέα με το εξωτερικό (εξαγωγές-εισαγωγές). Προκειμένου περί αυτών των κονδυλίων, θα πρέπει να σημειωθεί ότι υπάρχουν ισχυρά κίνητρα για να δηλώνονται τέτοιες δραστηριότητες στις δημόσιες αρχές. Οι επιχορηγήσεις, λ.χ., των επενδύσεων από το κράτος και η επιδότηση των δανείων για επενδύσεις αποτελούν προφανώς κίνητρο ακριβούς δήλωσης της αξίας των επενδύσεων. Βεβαίως υπάρχει εδώ το θέμα της αυθαίρετης δόμησης, για το συνυπολογισμό της οποίας όμως η ΥΕΛ συστηματικά κάνει κάποιαν αναπροσαρμογή των κονδυλίων των νόμιμων επενδύσεων σε Κατοικίες, λαμβάνοντας υπόψη και την κατανάλωση τσιμέντου για κατασκευές.

Παρόμοια κίνητρα υπάρχουν και για τη δήλωση των εξαγωγών. Οι

επιδοτήσεις των εξαγωγών, οι οποίες λ.χ. την περίοδο 1981-1982 ήταν σημαντικές, φθάνοντας και μέχρι 30 % επί της αξίας των εξαγόμενων προϊόντων, προφανώς παρακινούν τους εξαγίαιείς στο να δηλώνουν την ακριβή αξία των εξαγωγών. Όσον αφορά τις εισαγωγές, το ερώτημα είναι πόση μπορεί να είναι η λαθραία εισαγωγή καθώς και οι υπερτιμολογήσεις τους.

Εάν οι δραστηριότητες αυτές είναι εκτεταμένες, πράγμα όχι πολύ πιθανό λόγω της αστυνόμευσης των εισόδων της χώρας και άλλων διοικητικών ελέγχων, η εδώ εκτίμηση του μεγέθους της παραοικονομίας επηρεάζεται αρνητικά, λόγω μη συνυπολογισμού των δημιουργούμενων σε αυτή τη δραστηριότητα εισοδημάτων. Επιπλέον, επειδή οι εισαγωγές υπεισέρχονται αφαιρετικά στον υπολογισμό της εθνικής δαπάνης, η λόγω υπερτιμολογήσεων υπερεκτίμηση των εισαγωγών, λ.χ. των πρώτων υλών, υπεκτιμά την εθνική δαπάνη και την εγχώρια προστιθέμενη αξία.

Γενικότερα, όμως, οι υποτιμολογήσεις εξαγωγών και ΟΙ υπερτιμολογήσεις εισαγωγών, καθώς και οι εισροές και εκροές κεφαλαίων στο εξωτερικό, επηρεάζονται από τη διαφορά φορολογίας μεταξύ ημεδαπής και αλλοδαπής, από τις αντίστοιχες διαφορές επιτοκίων, καθώς και από τις αναμενόμενες εξελίξεις στη συναλλαγματική ισοτιμία και οικονομική πολιτική (συγκυρία). Εάν τα επιτόκια στη χώρα μας είναι χαμηλότερα από τα επικρατούντα στις διεθνείς χρηματαγορές, καθώς και εάν η δραχμή είναι υπερτιμημένη, υποθάλπουν την ανάπτυξη της μαύρης αγοράς συναλλάγματος (παραοικονομίας).

Πάντως πρέπει να σημειωθεί, ότι η ιδιωτική κατανάλωση αποτελεί υψηλό ποσοστό του Εθνικού Εισοδήματος (79,6% το 1982), ενώ η συνολική κατανάλωση (ιδιωτική και δημόσια) ξεπερνά το 100% του Εθνικού Εισοδήματος το 1982. Έτσι, μπορεί να υποστηριχτεί, ότι το μεγαλύτερο μέρος της παραοικονομίας συνδέεται με το κονδύλι της ιδιωτικής κατανάλωσης.

Συστηματικές ΕΟΠ, οι οποίες καλύπτουν ολόκληρη την επικράτεια και έχουν σχεδιαστεί και διενεργηθεί σύμφωνα με τις προδιαγραφές της στατιστικής δειγματοληψίας, είναι τρεις. Η πρώτη αναφέρεται στο 1974 και καλύπτει 7.424 νοικοκυριά, η δεύτερη που διεξήχθη στο διάστημα Νοέμβριος 1981-Οκτώβριος 1982, με 6.035 ερευνηθέντα νοικοκυριά και η τελευταία διαθέσιμη (Νοέμβριος 1987-Οκτώβριος 1988) περιλαμβάνει 6.489 νοικοκυριά. Και οι τρεις έρευνες καταγράφουν το σύνολο των κτηθέντων αγαθών και υπηρεσιών των νοικοκυριών, όχι μόνο μέσω αγορών καταβάλλοντας χρήμα, αλλά και από δική τους παραγωγή, δική τους επιχείρηση καθώς και ως αμοιβή σε είδος ή μέσω αντιπραγματισμού. Πρέπει να σημειωθεί, ότι το κονδύλι της ιδιοκατοίκησης (τεκμαρτό ενοίκιο) υπολογίζεται στις ΕΟΠ με βάση το ενοίκιο που θα πλήρωνε το νοικοκυριό για την ενοικίαση της κατοικίας του. Αυτή η έννοια της κατανάλωσης συμπίπτει ουσιαστικά με την υιοθετούμενη αντίστοιχη των Εθνικών Λογαριασμών. Οι ΕΛ ορίζουν την ιδιωτική κατανάλωση ως "το σύνολον των τρεχουσών δαπανών των ιδιωτών προς απόκτησιν των, εκ των λοιπών τομέων, τελικών αγαθών και υπηρεσιών διά την ικανο-ποίησην προσωπικών "αναγκών" (Εθνικοί Λογαριασμοί της Ελλάδος 1976, σ. 253). Η διαφορά μεταξύ ΕΛ και ΕΟΠ είναι ότι οι τελευταίες αναφέρονται μόνο στα νοικοκυριά της χώρας και άρα αποκλείουν τις κάθε είδους συλλογικές συμβιώσεις (οικοτροφεία, νοσοκομεία κτλ.), καθώς και νοικοκυριά με μέλη ξένους υπηκόους που

υπηρετούν σε ξένες διπλωματικές αποστολές.

3. Ασυνέπειες Εθνικών Λογαριασμών και Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών

Ο Πίνακας 6.1 περιλαμβάνει εκτιμήσεις της ιδιωτικής κατανάλωσης, όπως προκύπτουν από τις Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών του 1974, 1982 και 1988 και όπως τη δίνουν οι Εθνικοί Λογαριασμοί. Η αναγωγή του δείγματος της ΕΟΠ στο σύνολο της χώρας γίνεται πολλαπλασιάζοντας τη δαπάνη του δείγματος με το αντίστροφο του κλάσματος δειγματοληψίας, 30/00, 20/00 και 20/00, αντίστοιχα, και ανάγοντάς τη σε ετήσια βάση. Παρατηρούμε ότι, συνολικά, η ιδιωτική κατανάλωση της ΕΟΠ αποτελούσε το 1974 το 82,1% της εγχώριας ιδιωτικής κατανάλωσης των ΕΛ, ενώ το 1982 και 1988 το αντίστοιχο ποσοστό ανερχόταν σε 108,6% και 114,9%.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.1

Σύγκριση εκτιμήσεων ιδιωτικής κατανάλωσης Εθνικών Λογαριασμών και Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών

	1974			1982			1988		
	Ε.Ο.Π.	Ε.Λ.	Ε.Ο.Π/ Ε.Λ.*100	Ε.Ο.Π.	Ε.Λ.	Ε.Ο.Π/ Ε.Λ.*100	Ε.Ο.Π.	Ε.Λ.	Ε.Ο.Π/ Ε.Λ.*100
Τρόφιμα	109.252,00	146.437,00	74,6	538.732,00	642.880,00	83,8	1.720.610,00	1.661.808,00	103,5
Ποτά - Καπνός	19.272,00	24.506,00	78,6	57.790,00	103.564,00	55,8	214.565,00	398.850,00	53,8
Ένδυση - Υπόδηση	35.991,00	48.566,00	74,1	227.616,00	153.618,00	158,2	776.227,00	502.440,00	154,5
Στέγαση- Θέρμανση- Φωτισμός	63.936,00	50.038,00	127,8	362.498,00	211.270,00	171,6	1.149.877,00	623.737,00	184,3
Έπιπλα - Οικιακός Εξοπλισμός	25.450,00	38.821,00	65,5	165.298,00	147.310,00	112,2	490.257,00	452.597,00	108,3
Υγεία - Ατομικός Ευπρεπισμός	16.956,00	17.587,00	96,4	110.259,00	87.769,00	125,6	392.377,00	283.624,00	135,9
Εκπαίδευση - Αναψυχή	19.332,00	33.505,00	57,7	99.330,00	54.615,00	181,9	364.928,00	192.871,00	188,9
Μεταφορές - Επικοινωνίες	28.982,00	38.413,00	75,4	196.330,00	240.139,00	81,8	626.915,00	699.519,00	89,6
Λοιπά Αγαθά και Υπηρεσίες	10.542,00	3.707,00	284,8	210.778,00	171.427,00	122,9	459.966,00	578.040,00	79,6
Σύνολο	329.713,00	401.571,00	82,1	1.968.697,00	1.812.522,00	105,6	6.195.762,00	5.393.516,00	114,9

Πηγή: ΕΟΠ

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.2

Σύγκριση εκτιμήσεων ιδιωτικής κατανάλωσης μόνιμων κατοίκων από ΕΛ και ΕΟΠ

		Σύνολο	Λοιπά Αγαθά και Υπηρεσίες	Μεταφορές - Επικοινωνίες	Εκπαίδευση - Αναψυχή	Υγεία - Ατομικός Ευπρεπισμός	Έπιπλα - Οικιακός Εξοπλισμός	Στέγαση- Θέρμανση- Φωτισμός	Ένδυση - Υπόδηση	Ποτά - Καπνός	Τρόφιμα
Ε.Ο.Π.		329.713,00	10.542,00	28.982,00	19.332,00	16.956,00	25.450,00	63.936,00	35.991,00	19.272,00	109.252,00
Ε.Λ.	1974	383.729,00	3.536,00	36.707,00	32.016,00	16.803,00	37.097,00	47.814,00	46.408,00	23.417,00	139.931,00
Ε.Ο.Π/ Ε.Λ. *100		85,9	298,1	79	60,4	100,9	68,6	133,7	77,6	82,3	78,1
Ε.Ο.Π.		1.968.697,00	210.778,00	196.330,00	99.396,00	110.259,00	165.298,00	362.498,00	227.616,00	57.790,00	538.732,00
Ε.Λ.	1982	1.626.711,00	154.111,00	213.481,00	49.174,00	78.595,00	132.138,00	190.111,00	138.824,00	92.220,00	578.110,00
Ε.Ο.Π/ Ε.Λ. *100		121	136,8	92	202,1	140,3	125,1	190,7	164	62,7	93,2
Ε.Ο.Π.		6.195.762,00	459.966,00	626.915,00	364.928,00	392.377,00	490.257,00	1.149.877,00	776.227,00	214.565,00	1.720.610,00
Ε.Λ.	1988	4.921.229,00	455.965,00	610.765,00	130.400,00	267.805,00	435.921,00	586.352,00	483.847,00	379.294,00	1.570.851,00
Ε.Ο.Π/ Ε.Λ. *100		125,9	100,9	102,6	279,8	146,5	112,5	196,1	160,4	56,6	109,5
Ε.Ο.Π.		140,8	45,9	116,5	334,6	139	182,4	142,6	211,3	76,2	119,3
Ε.Λ.	*	146,6	33,8	129,9	463,3	145,2	163,9	146,7	206,7	68,7	140,2

* Ποσοστό υπεκτίμησης ιδιωτικής κατανάλωσης νοικοκυριών

Πηγή: ΕΟΠ

Για να προσεγγισθούν οι έννοιες των δύο πηγών στοιχείων, στον Πίνακα 6.2, από την κατανάλωση των ΕΛ έχει αφαιρεθεί η κατανάλωση των αλλοδαπών κατοίκων στην ημεδαπή (πρόκειται κυρίως για τουρίστες). Επίσης, οι δύο τελευταίες ΕΟΠ στην πραγματικότητα έγιναν το δωδεκάμηνο Νοέμβριο με Οκτώβριο του επόμενου έτους. Έτσι τα αντίστοιχα κονδύλια των ετών 1982 και 1988 ανάγονται στην περίοδο αυτή. Κάνοντας τις αναγκαίες αυτές προσαρμογές, διαπιστώνουμε ότι η δαπάνη της ΕΟΠ το 1974 κάλυπτε το 85,9% της αντίστοιχης των ΕΛ, ενώ το 1982 και το 1988 έφθανε στο 121,0% και 125,9% αντίστοιχα. Μπορεί να υποθέσει κανείς ότι το 85,9% του 1974 δεν απέχει πολύ από την πραγματικότητα, αφού οι ΕΟΠ λογικά σε κάποια έκταση υπεκτιμούν την ιδιωτική κατανάλωση (λ-χ. αρκετοί αποφεύγουν να δηλώνουν την ακριβή ποσότητα καπνού-ποτών που καταναλώνουν) και επειδή δεν περιλαμβάνουν τη δαπάνη των συλλογικών συμβίσεων, όπως είναι οικοτροφεία κτλ

Εάν είναι έτσι, φαίνεται ότι για το 1982 και το 1988 υπάρχει στους ΕΛ μια εκτεταμένη υπεκτίμηση της ιδιωτικής κατανάλωσης, η οποία ισοδυναμεί με ισόποση παραοικονομία, όπως ορίζεται εδώ. Παρατηρούμε ότι η δαπάνη της ΕΟΠ το 1982 υπερβαίνει κατά 21,4% την αντίστοιχη των ΕΛ, πράγμα το οποίο δεν μπορεί να ερμηνευθεί διαφορετικά παρά ως παραοικονομία. Εάν, όμως, όπως είναι πιο λογικό, θεωρηθεί το 85,9% ως το ποσοστό της συνολικής κατανάλωσης που μπορεί να καταγράψει η ΕΟΠ, προκύπτει ότι, το 1982, η εγχώρια κατανάλωση των νοικοκυριών είναι υπεκτιμημένη κατά $40,9\% = (121,0/85,9)$, που υπονοεί ότι η παραοικονομία ανέρχεται σε αυτό το ποσοστό της κατανάλωσης των νοικοκυριών. Το αντίστοιχο ποσοστό για το 1988 ανέρχεται σε 46,6%. Η υπόθεση που υιοθετείται εδώ, ότι δηλαδή το καταγραφόμενο από τις ΕΟΠ τμήμα της δαπάνης των νοικοκυριών είναι το ίδιο (85,9%) το 1974 και 1982, απαιτεί διευκρίνιση. Οι ΕΟΠ 1982 και 1988 είναι απίθανο να καταγράφουν υψηλότερο ποσοστό της δαπάνης των νοικοκυριών από ό,τι η ΕΟΠ 1974, γιατί αφενός δεν άλλαξε η μεθοδολογία και η διεξαγωγή τους και αφετέρου όχι μόνο δεν αποδυναμώθηκαν, αλλά μάλλον ενισχύθηκαν την εν λόγω περίοδο οι τυχόν λόγοι μη αξιόπιστης ανταπόκρισης των ερευνηθέντων νοικοκυριών. Έτσι, το 40,9 % και 46,6 % θα πρέπει να θεωρηθεί μάλλον ως κατώτατο όριο της παραοικονομίας.

Πέρα από τη συνολική εκτίμηση της παραοικονομίας στον Πίνακα 6.2 (τελευταία στήλη), μπορεί κανείς να διαπιστώσει πως αυτή διαφοροποιείται κατά ομάδες προϊόντων. Τα υψηλότερα ποσοστά παραοικονομίας εμφανίζονται το 1982 στις δαπάνες για εκπαίδευση αναψυχή (235%), ένδυση και υπόδηση (111,2%), έπιπλα-οικιακό εξοπλισμό (82,4%) και υγεία-ατομικό ευπρεπισμό (39%). Αντίθετα, δεν εμφανίζεται παραοικονομία στα ποτά-καπνό (ίσως υπάρχει, αλλά εδώ δεν καταγράφεται) και στα λοιπά αγαθά και υπηρεσίες. Χαμηλά σχετικά ποσοστά παραοικονομίας εμφανίζουν οι δαπάνες για τρόφιμα (19,3%), μεταφορές-επικοινωνίες (16,5%) και στέγαση-θέρμανση-φωτισμό (42,6%).

4. Εμπειρικές διαπιστώσεις

Παρά το πλήθος των εναλλακτικών προσεγγίσεων του φαινομένου, οι εκτιμήσεις γύρω από το πιθανό μέγεθος της παραοικονομίας δεν μπορούν, λόγω της

φύσης του αντικειμένου να είναι απαλλαγμένες από υποκειμενικές αξιολογήσεις. Η ανεπαρκής θεωρητική θεμελίωση του φαινομένου αποτελεί τροχοπέδη στη διαμόρφωση αξιόπιστων και ευρέως αποδεκτών μεθόδων εκτίμησης της έκτασής του. Είναι αναμενόμενες και δικαιολογημένες οι σημαντικές αποκλίσεις που διαπιστώνονται μεταξύ των ερευνών είτε αυτές εστιάζονται στη ποσοτική οριοθέτηση της παραοικονομίας, είτε στην εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τον επί μέρους ρόλο των προσδιοριστικών παραγόντων.

Κοινή παραμένει η διαπίστωση ότι η παραοικονομία στην Ελλάδα κυμένεται σε εντυπωσιακά υψηλά επίπεδα, μεταξύ 25% - 40% ανάλογα με τη μεθοδολογία που έχει χρησιμοποιηθεί. Τα ποσοστά αυτά κατατάσσουν τη χώρα μεταξύ των πρώτων στον ανεπτυγμένο κόσμο και αποτελούν επιβεβαίωση του κοινού αισθήματος ότι το μέσο βιοτικό επίπεδο είναι σαφώς υψηλότερο αυτού που ορίζουν οι μετρήσεις του μέσου κατά κεφαλήν εισοδήματος.

Μελέτη του IOBE (Παυλόπουλος, 1987) εκτιμά ότι το απόλυτο μέγεθος του ΑΕΠ της στατιστικής καταγραφής άγγιξε, 1987, το ένα τρισ. δραχμές, ποσό που αντιπροσώπευε το 28,6% του επίσημου ΑΕΠ. Η κλαδική κατανομή της παραοικονομίας, που αποτελεί τη σημαντική συμβολή της μελέτης ανατρέπει, εν μέρει, την επικρατούσα αντίληψη σχετικά με τους τομείς της οικονομίας όπου αναπτύσσεται μη καταγραφόμενη οικονομική δραστηριότητα. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης μελέτης, το εμπόριο δεν φαίνεται να πρωτοστατεί ως χώρος παραοικονομίας (29%). Στην κορυφή της κατάταξης εμφανίζονται οι κλάδοι «κατοικίες» και «κατασκευές» με ποσοστά 91% και 71% αντίστοιχα του καταγραφόμενου ΑΕΠ. Σημαντική εμφανίζεται η πιθανότητα ύπαρξης μη καταγραφόμενης οικονομικής δραστηριότητας στον κλάδο των «διαφόρων υπηρεσιών» (64,9%), κυρίως λόγω του κατακερματισμού των δραστηριοτήτων σε μεγάλο αριθμό παραγωγικών μονάδων με υποτυπώδη οργάνωση, καθώς επίσης και στον κλάδο «υγεία - εκπαίδευση» (30,1%). Στον αντίποδα, οι «τράπεζες, ασφάλειες κ.λπ.» εμφανίζονται ως ο κλάδος με τα μικρότερα περιθώρια ανάπτυξης υπόγειας δραστηριότητας (3,1%).

Η ακολουθούμενη μεθοδολογία δεν παρέχει την δυνατότητα αξιολόγησης της επίσημης μεθόδου εκτίμησης του προϊόντος στον πρωτογενή τομέα και έτσι, δεν καθίσταται δυνατή η εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την πιθανότητα υποεκτίμησης ή υπερεκτίμησης της αγροτικής παραγωγής. Από την άλλη πλευρά, για τον κλάδο «ορυχεία, λατομεία», αν και υπάρχουν ενδείξεις υποεκτίμησης του προϊόντος, η προσπάθεια που απαιτείται για τον εντοπισμό είναι δυσανάλογη του προσδωκόμενου αποτελέσματος.

Το μέγεθος και η ποιότητα των αποτελεσμάτων καθιστούν απαραίτητη τη διεξαγωγή ειδικών ερευνών με στόχο την καλύτερη θεμελίωση των ποσοτικών εκτιμήσεων και την πληρέστερη κατανόηση των ποιοτικών χαρακτηριστικών των παραοικονομούντων.

Η ανάλυση της ερευνητικής ομάδας ΚΕΠΕ (1995), που στηρίζεται στην αντιδιαστολή των στοιχείων ερευνών οικογενειακού προϋπολογισμού με την ιδιωτική κατανάλωση των Εθνικών λογαριασμών, υπολογίζει το ύψος της παραοικονομίας στο 40,9% της εγχώριας κατανάλωσης των νοικοκυριών για το 1982 και στο 34,6% για το 1988. Αντίστοιχα, ως ποσοστό του ΑΕΠ εκτιμάται ότι ανέρχεται στο 27,6% το 1982 και στο 34,6% το 1988.

Τα αποτελέσματα αυτά, που αφορούν στο συνολικό μέγεθος της παραοικονομίας, είναι μάλλον συγκρίσιμα με αυτά του Παυλόπουλου. Εντούτοις, οι εκτιμήσεις για την διάρθρωση της παραοικονομίας οδηγούν σε συμπεράσματα συχνά αντιφατικά ως προς αυτά της προηγούμενης μελέτης. Σύμφωνα με τη μελέτη του

ΚΕΠΕ, τα υψηλότερα ποσοστά παραοικονομίας εμφανίζουν οι κλάδοι της «μεταποίησης» και «υγείας – εκπαίδευσης», ενώ χαμηλή είναι η πιθανότητα παραοικονομίας στις κατασκευές. Ο παρακάτω πίνακας 6.3 προσφέρεται για μια συγκριτική παρουσίαση της κλαδικής κατανομής της παραοικονομίας, έτσι όπως σκιαγραφείται μέσα από τις δύο μελέτες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.3
Κλαδική κατανομή της παραοικονομίας (ως % του ΑΕΠ)

	1982 ^(α)	1984 ^(β)	1988 ^(α)
Πρωτογενής παραγωγή	5,10%	...	10,30%
Δευτερογενής παραγωγή		25,10%	
Ορυχεία, λατομεία
Μεταποίηση	78,00%	15,00%	85,90%
Ηλεκτρισμός, ύδρευση κ.λπ.	20,60%	...	21,30%
Κατασκευές	6,00%	71,10%	6,90%
Τριτογενής παραγωγή		40,30%	
Μεταφορές - Επικοινωνίες	31,40%	29,70%	43,80%
Εμπόριο	33,10%	28,80%	43,50%
Τράπεζες - Ασφάλειες κ.λπ.	1,70%	3,50%	2,60%
Κατοικίες	34,30%	90,90%	39,90%
Δημόσια διοίκηση - Ασφάλεια
Υγεία - Εκπαίδευση	42,10%	30,10%	84,70%
Διάφορες υπηρεσίες	5,10%	64,90%	2,90%
ΣΥΝΟΛΟ	27,60%	28,60%	34,60%

(α) Εκτιμήσεις Μελετητικής Ομάδας ΚΕΠΕ

(β) Εκτιμήσεις Π. Παυλόπουλου

Πηγή: Π. Παυλόπουλος (1987), Ομάδα ΚΕΠΕ (1995).

Οι Βαβούρας, Καραβίτης, Τσούχλου (1990) με το εναλλακτικό θεωρητικό υπόδειγμα που πρότειναν στα πλαίσια της νομισματικής προσέγγισης, καταλήγουν επίσης σε υψηλά επίπεδα παραοικονομίας, εκτιμώντας τη μέση τιμή της για την περίοδο 1958-1988 στο 24,64% του ΑΕΠ.

Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, η διαχρονική μελέτη του φαινομένου αφήνει να διαφανούν τρεις φάσεις στην εξέλιξη της παραοικονομίας:

- η περίοδο 1958 έως 1967 παρουσιάζει, παρά τις διαφορές αυξομειώσεις, μια σχετική σταθερότητα, με μέσο επίπεδο γύρω στο 25% του ΑΕΠ.
- η περίοδος 1968 έως 1973 χαρακτηρίζεται από το σημαντικό περιορισμό του φαινομένου: η παραοικονομία ως ποσοστό του ΑΕΠ μειώνεται σταθερά από 24,71% το 1968 στο 19,91% το 1973, το χαμηλότερο επίπεδο της εξεταζόμενης περιόδου.
- από το 1974 και έως το τέλος της περιόδου παρατηρείται σταθερή και συνεχής άνοδο. Η μέση τιμή της περιόδου εκτιμάται στο 25,36% του ΑΕΠ. Το 1987 και 1988, η παραοικονομία αγγίζει τα υψηλότερα επίπεδα με ποσοστά 31,65% και 31,62% του ΑΕΠ.

Σημαντική είναι η διαπίστωση ότι οι μέσοι ρυθμοί αύξησης της επίσημης οικονομίας και της παραοικονομίας ακολουθούν αντίθετες πορείες. Η αύξηση του ρυθμού του ΑΕΠ κατά την περίοδο 1969-1973 συνδυάστηκε με μείωση του ρυθμού αύξησης της παραοικονομίας. Μετά την πετρελαϊκή κρίση, κι ενώ η ελληνική οικονομία αδυνατούσε να επανέλθει στους ίδιους ρυθμούς ανάπτυξης, η παραοικονομία αυξανόταν με ρυθμό διπλάσιο εκείνου του ΑΕΠ. Παράλληλα, η παραοικονομία διαπιστώθηκε εμπειρικά ότι συμβαδίζει με το ρυθμό μεταβολής της απόκλισης του πραγματικού εισοδήματος από το αναμενόμενο. Συμπερασματικά προκύπτει ότι οι χαμηλοί ρυθμοί ΑΕΠ που συνοδεύονται με υψηλές προσδοκίες και η αύξουσα μέση φορολογική επιβάρυνση ευνοούν την παραοικονομία.

Συγκρινόμενη με τα αποτελέσματα άλλων ερευνών, η έκταση της παραοικονομίας όπως προκύπτει από το οικονομετρικό υπόδειγμα της Νεγρεπόντη – Δελιβάνη, φαίνεται περιορισμένη. Τα γενικά συμπεράσματα, ωστόσο, σχετικά με τη διαχρονική τάση δε διαφέρουν σημαντικά. Το μέγεθος της παραοικονομίας ως ποσοστό του ΑΕΠ ακολουθεί σταθερά ανοδική πορεία κατά την περίοδο 1970-1985. Για ολόκληρη την εξεταζόμενη περίοδο το ΑΕΠ ήταν κατά 11% ανώτερο του επίσημα καταγραφόμενου. Για την περίοδο 1977-1985, το ποσοστό αυτό είναι κατά μέσο όρο 15%, ενώ για τα τελευταία τέσσερα χρόνια της περιόδου που εξετάζεται είναι 22% ανώτερο του επίσημου αστικού ΑΕΠ. Παράλληλα, ενδιαφέρουσα είναι η παρουσίαση των βιομηχανικών κλάδων ταξινομημένων ανάλογα με τις ευκαιρίες εργασίας στην παραοικονομία. Η απασχόληση στους βιομηχανικούς κλάδους που παρέχουν ευκαιρίες παραοικονομίας ανέρχεται σε 74% στην Ελλάδα έναντι 50,9% στη Μ. Βρετανία. Το συμπέρασμα αυτό ερμηνεύομενο μέσα από το πρίσμα της συγκεκριμένης μελέτης, σημαίνει ότι ο βαθμός ευκαιριών για παραοικονομία στην Ελλάδα είναι 45% υψηλότερος από ότι στη Μ. Βρετανία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.4

Συνοπτική Παρουσίαση Ποσοτικών Εκτιμήσεων Του Μεγέθους της Παραοικονομίας (ως % του ΑΕΠ) στην Ελλάδα

	Παυλόπουλος	Βαβούρας, Καραβίτης, Τσούχλου	Ομάδα ΚΕΠΕ	Νεγρεπόντη - Δελιβάνη
1958 - 1968		24,92%*		
1969 - 1973		21,81%*		
1974 - 1988		25,36%*		11,14%*
1982		25,48%	27,60%	15,88%
1984	28,60%	27,82%		18,93%
1985		28,02%		20,61%
1986		29,41%		
1987		31,65%		
1988		31,62%	34,60%	

* Μέση τιμή περιόδου

Πηγή: Παυλόπουλος (1987), Βαβούρας, Καραβίτης, Τσούχλου (1990), Ομάδα ΚΕΠΕ (1995), Νεγρεπόντη - Δελιβάνη (1991)

5. Η φοροδιαφυγή στην Ελλάδα μέσα από τις πρώτες μελέτες

Αποτελεί κοινή παραδοχή ότι η φοροδιαφυγή αποτελεί ενδημικό φαινόμενο της ελληνικής οικονομίας με σημαντικές πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται «η φοροδιαφυγή είναι σήμερα στην Ελλάδα η πιο μαζική και η περισσότερο ανεκτή εκδήλωση αντικοινωνικής συμπεριφοράς και παράβασης νόμων» (Μανεσιώτης, 1990).

Η μελέτη του φαινομένου της φοροδιαφυγής, που αποτελεί ίσως το μεγαλύτερο δημοσιονομικό πρόβλημα στη χώρα μας, παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον λόγω των μάκρο και μικρο-οικονομικών συνεπειών του. Εντούτοις, οι προσπάθειες μέτρησης του μεγέθους της φοροδιαφυγής καθώς και η διερεύνηση των προσδιοριστικών της παραγόντων προσκρούουν σε προβλήματα και δυσκολίες ανάλογες με αυτές που συναντώνται στην εκτίμηση της παραοικονομίας: ξεκινούν από την ακριβή διατύπωση ενός ευρέως αποδεκτού ορισμού του φαινομένου ενώ επιδεινώνονται από τη φύση του αντικειμένου που, αφ' ενός, δε σχετίζεται υποχρεωτικά με την τρέχουσα οικονομική δραστηριότητα, αφ' ετέρου, επηρεάζεται σημαντικά και από μη οικονομικούς παράγοντες. Οι μελέτες που αφορούν την ελληνική πραγματικότητα είναι μάλλον περιορισμένες και εστιάζονται σε ορισμένες πτυχές του φαινομένου. Είναι εντυπωσιακό ότι όλοι οι παράγοντες, φορολογικοί και μη¹⁹, που σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία φαίνεται να συμβάλλουν στην εξάπλωση της φοροδιαφυγής, βρίσκουν πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης στη χώρα μας.

Ως σπουδαιότερα προβλήματα εντοπίζονται:

- οι βασικές αδυναμίες του φορολογικού συστήματος, όπως πολυνομία και ασάφειες διατάξεων,
- η ανεπαρκής και αναποτελεσματική οργάνωση των αρμόδιων υπηρεσιών
- και οι συχνές ρυθμίσεις οφειλόμενων φόρων που συντείνουν στη διάβρωση της φορολογικής συνείδησης και τη χαλάρωση της φορολογικής ηθικής.

Η ίδια η διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας, όπου μόνο το 59% του πληθυσμού είναι μισθωτοί (έναντι 80% στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες), ενώ το ποσοστό των αγροτών αγγίζει το 28% και είναι το υψηλότερο του ΟΟΣΑ, υποδηλώνει τη δυνατότητα εκτεταμένης φοροδιαφυγής.

Από την επεξεργασία των φορολογικών δηλώσεων προκύπτει ότι οι μισθωτοί δηλώνουν, κατά μέσο όρο, πολύ μεγαλύτερα εισοδήματα από τις άλλες κατηγορίες φορολογουμένων, ενώ έμποροι – βιομήχανοι – βιοτέχνες δηλώνουν κατά μέσο όρο εισόδημα χαμηλότερο των συνταξιούχων. Παράλληλα, το μέγεθος της φοροδιαφυγής στον αγροτικό τομέα εκτιμάται ότι είναι πολύ υψηλό λόγω της εξαιρετικά ευνοϊκής φορολογικής μεταχείρισης του αγροτικού εισοδήματος.

Η πρώτη προσπάθεια μέτρησης της φοροδιαφυγής έγινε από ερευνητική ομάδα του Ιδρύματος Μεσογειακών Μελετών (1991). Χρησιμοποιώντας μια συνάρτηση φορολογικών εσόδων εκτιμήθηκε ως φοροδιαφυγή η απόκλιση μεταξύ της φορολογικής υποχρέωσης με βάση τις δηλώσεις του φόρου εισοδήματος φυσικών προσώπων (ΦΕΦΠ) και των προσαρμοσμένων εθνικολογιστικών στοιχείων. Η κριτική που θα μπορούσε κανείς να προβάλει αφορά κυρίως μεθοδολογικές ασάφειες στον τρόπο εκτίμησης της φοροδιαφυγής. Η μελέτη εκτιμά ότι το μέγεθος της φοροδιαφυγής κατά την περίοδο 1970-1986 ανήλθε στα 650 δις δραχμές (1,907 δις €). Μόνο για το 1986, η φοροδιαφυγή εκτιμήθηκε στα 280 δις δραχμές (821

¹⁹ Οι μη φορολογικοί παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη της φοροδιαφυγής είναι το επίπεδο ανάπτυξης της οικονομίας, η φορολογική «συνείδηση» των πολιτών, η εμπιστοσύνη που δείχνουν στην πολιτικοί δαπανών της κυβέρνησης καθώς και το πως αξιολογούν το φορολογικό τους σύστημα.

εκατομύρια €). Παραβλέποντας τη φοροδιαφυγή που προήλθε από την παραοικονομία, τα παραπάνω ποσά διαμορφώνονται σε 470 δις (1,379 δις €) για την περίοδο 1970-1986 και 200 δις δραχμές (586 εκατομύρια €) για το 1986.

Η μελετητική ομάδα του ΚΕΠΕ (1995) εντοπίζει εκτεταμένη φοροδιαφυγή στο ΦΕΦΠ λόγω του μεγάλου πλήθους μικρομεσαίων επιχειρήσεων, όπου ο φορολογικός έλεγχος είναι δύσκολος και δαπανηρός. Επίσης μεγάλης έκτασης είναι η φοροδιαφυγή που σημειώνεται στο φόρο ακίνητης περιουσίας (ΦΑΠ). Το ενδιαφέρον όμως της μελέτης εστιάζεται στην εκτίμηση της φοροδιαφυγής στο φόρο προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ). Μεθοδολογικά, η φοροδιαφυγή στο ΦΠΑ προσεγγίζεται ως η διαφορά ανάμεσα στη «θεωρητική απόδοση» του φόρου και στα πραγματοποιηθέντα έσοδα. Τα μεν τελευταία καταγράφονται από τις αρμόδιες αρχές του Υπουργείου Οικονομικών, ενώ από τον τρόπο υπολογισμού της «θεωρητικής απόδοσης» εξαρτάται η ακρίβεια των εκτιμήσεων και η αξιοπιστία των αποτελεσμάτων. Η φορολογική βάση διακρίνεται σε έξι βασικές κατηγορίες προκειμένου να προσεγγιστεί με μεγαλύτερη ακρίβεια τόσο η τελική δαπάνη, όσο και οι φορολογικοί συντελεστές για κάθε μια από αυτές. Με την ανάλυση των στοιχείων των ΕΛ και της ΕΟΠ και μετά από μια σειρά αναγκαίων προσαρμογών υπολογίζεται η συνολική φορολογική βάση για κάθε μια από τις έξι κατηγορίες, για το έτος 1988. Το συνολικό μέγεθος της φοροδιαφυγής εκτιμάται για το 1988 στα 219 δις δραχμές ποσό που αντιστοιχεί στο 38% των καθαρών εσόδων ΦΠΑ. Ενδεικτικά, και ακολουθώντας μια σειρά απλουστευτικών υποθέσεων επειξηρήται η κατανομή του παραπάνω ποσού στην επίσημη οικονομία και παραοικονομία. Έτσι, υπολογίζεται ότι το 21,9% του παραπάνω ποσού αντιστοιχεί στην επίσημη οικονομία, όπως καταγράφεται από τα στοιχεία των Εθνικών Λογαριασμών και του Κρατικού Προϋπολογισμού, ενώ το υπόλοιπο 78,1% αποδίδεται στην παραοικονομία.

Ιδιαίτερα αποκαλυπτική η ανάλυση της φοροδιαφυγής στο ΦΠΑ ανά κλάδο επιχειρήσεων. Παρά τις αδυναμίες της χρησιμοποιούμενης μεθόδου, οι οποίες αλλοιώνουν την πραγματική εικόνα, η φοροδιαφυγή, είτε αυτή εκτιμάται σε απόλυτο μέγεθος, είτε ως ποσοστό των αντίστοιχων καθαρών εισπράξεων εμφανίζεται πολύ υψηλή σε επιχειρήσεις μεταφορών, τηλεπικοινωνιών, ξενοδοχείων (257,9% των εισπράξεων), κατασκευών (224% των εισπράξεων), λοιπών δραστηριοτήτων (315,5% των εισπράξεων). Στις βιομηχανικές, βιοτεχνικές και αγροτικές επιχειρήσεις η φοροδιαφυγή εκτιμάται ότι ανέρχεται στο 33,3% των καθαρών εισπράξεων.

6. Άλλες μελέτες

Οι κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις της παραοικονομίας και φοροδιαφυγής έχουν ήδη επισημανθεί από πολλούς ερευνητές. Οι τεράστιες επιπτώσεις τους στο σχεδιασμό και στην αποτελεσματικότητα της οικονομικής πολιτικής έχουν πυροδοτήσει το ενδιαφέρον γύρω από τη φύση, τη μέτρηση και την εξελικτική τάση των φαινομένων αυτών. Η παραποίηση της οικονομικής πραγματικότητας, λόγω των ελλειπών ή αναξιόπιστων στατιστικών στοιχείων, δεν προβληματίζει μόνο της εθνικές αρχές, αλλά και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η οποία σε τακτά χρονικά διαστήματα διεξάγει έρευνες σχετικά με τα κρούσματα της «γκρίζας» οικονομίας στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή η Ελλάδα κατέχει την πρώτη θέση στην ΕΕ με την παραοικονομία να αντιπροσωπεύει σχεδόν το ένα τρίτο του ΑΕΠ της χώρας. Συγκεκριμένα, οι παραοικονομικές δραστηριότητες στην Ελλάδα, ως ποσοστό

του επίσημου ΑΕΠ, κυμαίνονται μεταξύ 29% και 35%, ενώ κατά μέσο όρο στο σύνολο της ΕΕ κινούνται μεταξύ 7% και 16%. Ειδικά για την Ελλάδα, οι εκτιμήσεις αποκαλύπτουν ότι οι κλάδοι όπου ανθεί η παράνομη απασχόληση, και κατ' επέκταση η παραοικονομία, είναι αυτοί των τουριστικών δραστηριοτήτων (και ειδικότερα ξενοδοχεία και εστιατόρια), της κατ' οίκον απασχόλησης στον τομέα των υφαντουργικών προϊόντων, ο τομέας των υπηρεσιών, μεταφορών και τέλος αυτός των οικιακών βοηθών. Στη μαύρη αγορά εργασίας εντάσσονται κυρίως μετανάστες, συνταξιούχοι, γυναίκες (οικιακοί βοηθοί) και νέοι (εποχική απασχόληση).

Τα αποτελέσματα των Schneider και Enste συμφωνούν με αυτά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατατάσσοντας την Ελλάδα στην πρώτη θέση των χωρών της ΕΕ, αφού εμφανίζει το υψηλότερο ποσοστό παραοικονομικής δραστηριότητας. Έτσι με βάση τη μέθοδο ζήτησης χρήματος εκτιμά ότι για την περίοδο 1994-95 το ποσοστό της σκιώδους οικονομίας στην Ελλάδα ανέρχονταν περίπου στο 30% του ΑΕΠ. Ύστερα από εκτιμήσεις που πραγματοποιήθηκαν με τις ίδιες οικονομετρικές μεθόδους για τα επόμενα έτη διαπιστώθηκε ότι η παραοικονομική δραστηριότητα παρουσιάζει αυξητική τάση διεθνώς. Αξιζει να σημειωθεί ότι σε καμία από τις 67 χώρες δεν παρατηρήθηκε μείωση της παραοικονομίας, ενώ βάσει των αποτελεσμάτων υπολογίστηκε ότι η ανεπίσημη οικονομία αυξήθηκε περίπου κατά μια ποσοστιαία μονάδα για κάθε χώρα μόλις ένα χρόνο μετά (βλ. πίνακα 6.5).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.5

Η παραοικονομία ως % του ΑΕΠ σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Χώρα	1994-95	1996-97
Ελλάδα	29,6	-
Ιταλία	26,0	27,2
Ισπανία	22,4	23,0
Πορτογαλία	22,1	-
Βέλγιο	21,5	22,2
Σουηδία	18,6	19,5
Δανία	17,8	18,2
Ιρλανδία	15,4	16,0
Γαλλία	14,5	14,8
Ολλανδία	13,7	13,8
Γερμανία	13,5	14,75
Ην. Βασίλειο	12,5	13,0
Αυστρία	7,0	8,6

Πηγή: Schneider F. και Enste D., 1998.

Η μελέτη προχωρά στον εντοπισμό των αιτιών που εντοπίζονται κατά κύριο λόγο στη δομή της οικονομίας, το κόστος των ασφαλιστικών εισφορών και την πολυπλοκότητα των διοικητικών διατυπώσεων που ευνοούν τη λαθραία απασχόληση κυρίως σε εποχιακές θέσεις εργασίας. Μείωση της λαθραίας απασχόλησης και της παραοικονομίας μπορεί, σύμφωνα με τη μελέτη, να επιτευχθεί με συνδυασμό μέτρων όπως, για παράδειγμα, τη δραστική μείωση των εργοδοτικών εισφορών κυρίως σε επαγγέλματα χαμηλής ειδίκευσης, την απλούστευση των διοικητικών διατυπώσεων

για τις εποχιακές προσλήψεις και τη μείωση του ΦΠΑ σε τομείς με μεγάλο συντελεστή απασχόλησης.

Στη συνέχεια, επιχειρήται η μέτρηση της παραοικονομίας στην Ελλάδα την περίοδο 1960-1997. Με δεδομένα τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των μεθόδων επιλέχθηκε η προσέγγιση ζήτησης χρήματος. Ο κυριότερος λόγος αυτής της επιλογής έχει να κάνει με το γεγονός ότι υπάρχουν αξιόπιστα στοιχεία χρονολογικών σειρών καθ' όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου. Επιπλέον, η μέθοδος αυτή χρησιμοποιήθηκε για την μέτρηση του μεγέθους της παραοικονομίας σε μια σειρά χωρών όπως, η ΗΠΑ, η Γερμανία, η Σουηδία, Η Ιταλία κ.λπ. (Weck και Pommerehne, 1984).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.6

Συνοπτική παρουσίαση μελετών για την παραοικονομία στην Ελλάδα

Συγγραφείς	Αντικείμενο	Μεθοδολογία	Στοιχεία	Έτη αναφοράς	Εκτίμηση-αποτέλεσμα
ΚΕΠΕ: Κανελλόπουλος, Κουσουλάκος, Πάπανος (1995)	Εμπειρική εκτίμηση της παραοικονομίας	Μέθοδος αποκλίσεων εισοδήματος δαπάνης-μακροοικονομικό επίπεδο	Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών, Εθνικοί λογαριασμοί	1982, 1988	27% του ΑΕΠ, 34% του ΑΕΠ αντίστοιχα
Νεγρεπόντη-Δελιβάνη (1991)	Εκτίμηση της παραοικονομίας και διερεύνηση προσδιοριστικών παραγόντων	Μέθοδος προσδιοριστικών παραγόντων - Μακροοικονομική προσέγγιση	ΕΣΥΕ, ΟΟΣΑ, Εθνικοί λογαριασμοί	1970 - 1985	1970: 4,5% του αστικού ΑΕΠ, 1985: 24,95% του αστικού ΑΕΠ, 1970-1985 μέση τιμή 11% του αστικού ΑΕΠ
Βαβούρας, Καραβίτης, Τσούχλου (1990)	Έμμεση εκτίμηση παραοικονομίας - Διαχρονική εξέλιξη	Μέθοδος ζήτησης χρήματος - Μακροοικονομική προσέγγιση	Στατιστικά στοιχεία Τραπέζης Ελλάδος	1958 - 1988	1958-1968: μέση τιμή 24,90% του ΑΕΠ, 1969-1973: μέση τιμή 21,80%, 1974-1988: μέση τιμή 25,40% του ΑΕΠ, 1988: 31,62% του ΑΕΠ
ΙΟΒΕ: Παυλόπουλος (1987)	Εμπειρική εκτίμηση παραοικονομίας. Ανάλυση κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας	Μέθοδος αποκλίσεων σε μακροοικονομικό επίπεδο. Εντοπισμός κλάδων οικονομικής δραστηριότητας όπου η παραοικονομία είναι πολύ πιθανή	Εθνικοί λογαριασμοί	1984	Συνολικά 30% του ΑΕΠ, κατοικίες 91%, κατασκευές 71%, Διαφ. Υπηρεσίες 65%, Μεταφορές - Επικοινωνίες 30%, Υγεία - Εκπαίδευση 30%, Εμπόριο 29%, Μεταποίηση 15%
Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών: Καλυβιανάκης, Λεβέντης, Μανεσιώτης, Ξανθάκης, Τραχανάς, Φλεσιοπούλου (1991)	Εκτίμηση μεγέθους της φοροδιαφυγής	Οικονομετρικό υπόδειγμα - Διαχωρισμός φοροδιαφυγής από επίσημη οικονομία και παραοικονομία	Εθνικοί λογαριασμοί	1986	650 δις. δρχ από τα οποία τα 470 δις. δρχ από παραοικονομία 34,60% των φορολογικών εσόδων. Σταθερή ανοδική τάση κατά τη δεκαετία του '80

7. Ασυνέπειες επιδοτούμενων ανέργων του ΟΑΕΔ και ερευνών εργατικού δυναμικού

Εάν οι προηγούμενες εκτιμήσεις μας για το μέγεθος της παραοικονομίας δεν απέχουν πολύ από την πραγματικότητα, εγείρονται ερωτήματα για την αξιοπιστία των στατιστικών της αγοράς εργασίας και ειδικότερα για το κατά πόσον η ανεργία είναι υπερεκτιμημένη και η απασχόληση υπεκτιμημένη. Ανεπρόφευκτα, η ύπαρξη παραοικονομίας συνεπάγεται την ύπαρξη αδήλωτης απασχόλησης. Και ενώ γενικά οι Υπηρεσίες Εθνικών Λογαριασμών προσπαθούν κατά τους υπολογισμούς του ΑΕΠ να συμπεριλάβουν με έμμεσους τρόπους την αδήλωτη παραγωγή, δεν γίνεται, λόγω αδυναμίας, κάτι παρόμοιο στην αδήλωτη απασχόληση.

Η ύπαρξη αδήλωτης απασχόλησης έχει προφανώς σημασία για την άσκηση πολιτικής, τουλάχιστον στην αγορά εργασίας. Λόγω της αδήλωτης απασχόλησης, υφίσταται απώλεια φορολογικών και ασφαλιστικών εσόδων, πιθανή αδικαιολόγητη καταβολή επιδομάτων ανεργίας, ενώ μέτρα προστασίας, λ.χ. της απασχόλησης, μπορεί να ωθούν τους εργαζομένους προς την αδήλωτη απασχόληση. Επίσης, εάν ο κόσμος πιστεύει ότι υπάρχουν αρκετά άτομα, τα οποία λαμβάνουν επιδόματα ανεργίας και ταυτόχρονα εργάζονται σε αδήλωτες εργασίες, η παροχή των επιδομάτων ανεργίας κρίνεται κοινωνικά αδικαιολόγητη και άδικη, ενώ είναι πιθανό απασχολούμενοι αποκλειστικά σε αδήλωτες εργασίες να καθίστανται θύματα εκμετάλλευσης (παράνομοι μετανάστες).

Ένας τρόπος να εκτιμηθεί η έκταση της αδήλωτης απασχόλησης είναι η αξιοποίηση της εκτίμησης της παραοικονομίας, που κάναμε για να βρούμε τον αριθμό των αδήλωτων ανθρωποωρών. Αυτό μπορεί να γίνει υιοθετώντας την υπόθεση, ότι η παραγωγικότητα της εργασίας (προϊόν ανά ανθρωποώρα) είναι η ίδια τόσο στην επίσημη όσο και στην ανεπίσημη απασχόληση. Αυτή η υπόθεση είναι μάλλον αυθαίρετη, αφού ο τομέας της παραοικονομίας είναι περισσότερο έντασης εργασίας (άρα μικρότερης παραγωγικότητας) από ό,τι ο επίσημος τομέας. Από την άλλη όμως πλευρά, ο τομέας της παραοικονομίας πιστεύεται ότι είναι πιο ευέλικτος και πιο επικερδής λόγω φοροδιαφυγής και εισφοροδιαφυγής. Υιοθετώντας αυτή την υπόθεση, καθώς και ότι τα στοιχεία της απασχόλησης που καταγράφει η ΕΣΥΕ αναφέρονται μόνο στο καταγεγραμμένο από τους ΕΛ προϊόν, προκύπτει υπεκτίμηση των ανθρωποωρών ισοποσοσטיαία με την υπεκτίμηση του προϊόντος. Υπάρχει δηλαδή υπεκτίμηση των ανθρωποωρών της τάξης του 30% για το σύνολο της οικονομίας, αλλά διαφέρει ανά κλάδο ανάλογα με την παραγωγικότητά του. Τα ποσοστά αυτά είναι μάλλον υπερεκτιμημένα, επειδή οι λόγοι απόκρυψης των ωρών εργασίας δεν είναι τόσο σοβαροί, όσο οι λόγοι απόκρυψης του παραγόμενου προϊόντος. Δηλαδή είναι πολύ πιθανό αρκετοί άνθρωποι, επειδή δεν έχουν ιδιαίτερους λόγους, να δηλώνουν τον ακριβή αριθμό των ωρών εργασίας τους αλλά όχι και το πόσο παράγουν ή εισπράττουν.

Από την εκτίμηση των ωρών εργασίας είναι εξαιρετικά δύσκολο να προχωρήσει κανείς παραπέρα για να βρει τον αριθμό των απασχολούμενων στην παραοικονομία, αφού δεν γνωρίζουμε το μέσο αριθμό των αδήλωτων ωρών εργασίας ανά άτομο. Πάντως, υπολογίσιμη υπεκτίμηση των ωρών απασχόλησης είναι συμβιβαστή με επουσιώδη υπεκτίμηση του αριθμού των απασχολούμενων, εάν η αδήλωτη απασχόληση απαντάται, όπως πιστεύεται, κατεξοχήν ως δεύτερη απασχόληση. Είναι λογικό να υποθέσει κανείς ότι άτομα, με αδήλωτη μόνο τη δεύτερη απασχόλησή τους, δηλώνουν την κύρια εργασία τους και σωστά καταγράφονται ως απασχολούμενα. Πρόβλημα υπεκτίμησης του αριθμού των απασχολούμενων υπάρχει για εκείνους που δεν έχουν δηλωμένη κύρια εργασία. Και

από αυτούς εκείνοι που μόνιμα απασχολούνται σε παραοικονομικές δραστηριότητες είναι πιθανό, όταν ερωτηθούν, να δηλώσουν ότι απασχολούνται σε κάποια παραπλήσια, κοινωνικά αποδεκτή δραστηριότητα. Αντίθετα, οι ευκαιριακά απασχολούμενοι σε αδήλωτη μοναδική εργασία είναι πολύ πιθανό να μην καταγράφονται ως απασχολούμενοι. Από τα πιο πάνω φαίνεται, ότι η ύπαρξη παραοικονομίας και άρα αδήλωτης απασχόλησης, δεν αποτελεί ιδιαίτερα σοβαρό λόγο αμφισβήτησης των στοιχείων απασχόλησης και ανεργίας.

Ένας άλλος τρόπος εκτίμησης της έκτασης της αδήλωτης απασχόλησης είναι ο έλεγχος των διαφορών των επίσημων στατιστικών της αγοράς εργασίας, από πλευράς συνέπειας. Στον Πίνακα 6.7 εμφανίζεται ο αριθμός των επιδοτούμενων ανέργων για την περίοδο 1981-1988, όπως δίνεται τόσο από τον ΟΑΕΔ όσο και από τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ) της ΕΣΥΕ. Βασική διαπίστωση είναι ότι ΟΙ ΕΕΔ, συστηματικά και συχνά, υπεκτιμούν σε σημαντικό βαθμό τον πραγματικό αριθμό των επιδοτούμενων ανέργων, όπως καταγράφεται απογραφικά από τον ΟΑΕΔ. Η υπεκτίμηση αυτή δεν μπορεί να αποδοθεί σε τυχαία στατιστικά σφάλματα. Έτσι, την άνοιξη του 1981, ενώ ο αριθμός των επιδοτούμενων από τον ΟΑΕΔ ανέργων ανερχόταν σε 17.348 άτομα (μέσος όρος Απριλίου-Ιουνίου), η ΕΕΔ τους εκτιμούσε μόνο στα 6.400 άτομα. Την αντίστοιχη περίοδο του 1982 η απόκλιση των στοιχείων περιορίστηκε (18.400 έναντι 10.900) και το 1983 ουσιαστικά εξαφανίζεται. Έκτοτε, όμως, οι αποκλίσεις διευρύνονται και πάλι.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.7

Αριθμός επιδοτούμενων ανέργων

Έτος	Ο.Α.Ε.Δ. (1)	Ε.Σ.Υ.Ε.(2)	3=2/1
1981	17348	6400	36,9
1982	18401	10900	59,9
1983	20434	19400	95
1984	20318	15100	74,3
1985	30334	12400	40,9
1986	50195	16900	33,7
1987	54359	19100	35,1
1988	48659	15000	30,8

πηγή: ΚΕΠΕ

Αυτή η συστηματική υπεκτίμηση του αριθμού των επιδοτούμενων ανέργων στις ΕΕΔ δεν μπορεί να ερμηνευθεί παρά ως ενσυνείδητη προσπάθεια απόκρυψης αδήλωτης απασχόλησης εκ μέρους των ερωτηθέντων. Η λογική ερμηνεία, που μπορεί να δοθεί, είναι ότι όλα τα άτομα δεν έχουν πεισθεί ότι η ΕΕΔ αποβλέπει μόνο σε στατιστικούς σκοπούς και έτσι, φοβούμενοι πιθανή αποκάλυψη της αδήλωτης απασχόλησής τους, δεν τη δηλώνουν, όπως επίσης δεν δηλώνουν ότι λαμβάνουν επίδομα ανεργίας. Εάν δεν εργάζονταν, δεν θα υπήρχε κίνητρο για να μη δηλώσουν τη νόμιμη λήψη του επιδόματος ανεργίας. Ούτε θεωρούν τον εαυτό τους "εξασφαλισμένο", δηλώνοντας την απασχόλησή τους και αποκρύβοντας την επιδότηση ανεργίας, επειδή φοβούνται ενδεχόμενο έλεγχο και διασταύρωση πληροφοριών ΕΣΥΕ και ΟΑΕΔ, αν και αυτό νομικά απαγορεύεται. Η άποψη των απασχολούμενων με τις ΕΕΔ είναι ότι η διαφορά των δύο στηλών του Πίνακα 6.7

αναφέρεται κυρίως σε εποχιακώς απασχολούμενους σε αδήλωτη απασχόληση, οι οποίοι εντοπίζονται σε κλάδους και επαγγέλματα που προσφέρονται για τέτοιες εργασίες (οικοδομές, τουρισμός).

Χαρακτηρίζοντας ολόκληρη τη διαφορά των δύο στηλών του Πίνακα 6.7 ως αδήλωτη απασχόληση, η έκταση της τελευταίας είναι μικρή και δεν επηρεάζει ουσιαστικά τον απόλυτο αριθμό αλλά και το ποσοστό των απασχολούμενων που προκύπτουν από τις ΕΕΔ. Συμπερασματικά, όμως, κάποια μικρή υπεκτίμηση της απασχόλησης και υπερεκτίμηση της ανεργίας φαίνεται να υπάρχει λόγω εργασίας, έστω ευκαιριακής, των επιδοτούμενων ανέργων. Παραπέρα υπεκτίμηση της απασχόλησης γίνεται και λόγω του άγνωστου και αυξανόμενου αριθμού των παράνομων μεταναστών. Πάντως, εάν η προτεινόμενη ερμηνεία των μεγάλων και συστηματικών αποκλίσεων του αριθμού των επιδοτούμενων ανέργων του Πίνακα 6.7 είναι σωστή, τίθεται σε αμφισβήτηση η αποτελεσματικότητα και η κοινωνική δικαιολόγηση του υφιστάμενου συστήματος παροχής των επιδομάτων ανεργίας.

8. Υπολογισμός του μεγέθους της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής

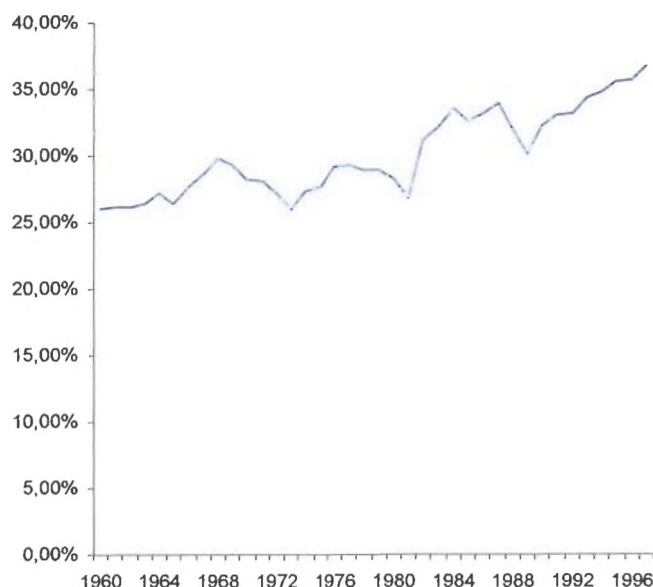
Η εξέλιξη της παραοικονομίας στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της περιόδου 1960-1997 παρουσιάζεται στον πίνακα 6.8 καθώς και στο διάγραμμα 6.1.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6.8

Το μέγεθος της παραοικονομίας στην Ελλάδα ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ

Έτος	Ποσοστό	Έτος	Ποσοστό
1960	26,10%	1979	28,90%
1961	26,20%	1980	28,30%
1962	26,20%	1981	26,90%
1963	26,40%	1982	31,20%
1964	27,20%	1983	32,20%
1965	26,50%	1984	33,60%
1966	27,70%	1985	32,60%
1967	28,70%	1986	33,20%
1968	29,90%	1987	33,90%
1969	29,40%	1988	32,00%
1970	28,30%	1989	30,10%
1971	28,10%	1990	32,30%
1972	27,30%	1991	33,00%
1973	26,10%	1992	33,20%
1974	27,40%	1993	34,30%
1975	27,70%	1994	34,70%
1976	29,20%	1995	35,50%
1977	29,40%	1996	35,60%
1978	29,00%	1997	36,70%
Μέση τιμή	30,10%		
Μέγιστη τιμή	36,70% (1997)		
Ελάχιστη τιμή	26,10% (1973)		
Τυπική απόκλιση	0,031%		

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 6.1
 Διαχρονική εξέλιξη της παραοικονομίας στην Ελλάδα
 κατά την περίοδο 1960 – 1997

Από τα στοιχεία του πίνακα 6.8 και του αντίστοιχου διαγράμματος συνάγονται τα εξής:

- Η μέση τιμή της παραοικονομίας ως ποσοστό του ΑΕΠ στην περίοδο 1960-1970, είναι 30,1%. Η μέγιστη τιμή καταγράφεται το 1997 (36,7%) και η μικρότερη το 1960 και το 1973 (26,1%). Το μέγεθος κρίνεται αρκετά υψηλό σε σύγκριση με αντίστοιχα μεγέθη άλλων οικονομιών. Για παράδειγμα οι Weck και Rommehne (1984) αναφέρουν ότι το μέγεθος της παραοικονομίας σε σχέση με το ΑΕΠ κυμαίνεται το 1978 από 4,1% για την Ιαπωνία, σε 8% για το Ηνωμένο Βασίλειο, 8,3% για τις ΗΠΑ, 13,2% για τη Σουηδία, 8,8% για τον Καναδά, 7,0% για την Ιρλανδία, 6,09% για την Ισπανία, 8,69% για την Αυστρία και 10,59% για την Ιταλία.
- Συνολικά στην περίοδο 1960-1997 το μέγεθος της παραοικονομίας αυξήθηκε κατά 40,2%. Έτσι, ενώ το 1960, η μη καταγεγραμμένη οικονομική δραστηριότητα αποτελούσε το 26,1% του ΑΕΠ το 1997 το μέγεθος αυτό αυξάνει σε 36,7%.
- Η αύξηση του προϊόντος της παραοικονομίας δεν γίνεται γραμμικά στο χρόνο, αλλά παρουσιάζει διακυμάνσεις μεταξύ διαφόρων υποπεριόδων. Πιο συγκεκριμένα από 26,1% του ΑΕΠ το 1960, το προϊόν της παραοικονομίας αυξάνει σε 29,9% το 1968, ενώ μετά μειώνεται για να φτάσει το 1973 στο 26,1%. Στη συνέχεια αυξάνει μέχρι το 1977 (29,4%) και μετά μειώνεται ως το 1981 (26,9%). Μετά το 1981 αυξάνει με πολύ γρήγορους ρυθμούς μέχρι το 1987 (30,9%), ενώ μετά το 1987 παρουσιάζει μια παροδική κάμψη μέχρι το 1989 (30,1%). Μετά το 1989 ο ρυθμός αύξησης της παραοικονομίας γίνεται ταχύς. Έτσι, στη διάρκεια της περιόδου 1990-1997, το μέσο μέγεθος της παραοικονομίας ανέρχεται σε 34% του ΑΕΠ.

- Οι δύο χαμηλότερες τιμές σημειώνονται το 1973 και το 1981. Οι δύο αυτές περίοδοι συμπίπτουν με την ύπαρξη των δύο μεγάλων πετρελαϊκών κρίσεων οι οποίες περιόρισαν την επέκταση της οικονομικής δραστηριότητας.
- Σύμφωνα με το διάγραμμα 3.1 δεν φαίνεται να υπάρχει σχέση μεταξύ της παραοικονομίας και των φάσεων του επιχειρηματικού κύκλου. Για παράδειγμα, την περίοδο 1981-1987 ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεγένθυσης της οικονομίας, ήταν -0,53% ενώ ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεγένθυσης της παραοικονομίας ήταν 3,58%. Αντίθετα, στην περίοδο 1990-1997 οι μέσοι ετήσιοι ρυθμοί αύξησης του ΑΕΠ και της παραοικονομίας, ήταν σχεδόν ίσοι μεταξύ τους, 1,62% και 1,81% αντιστοίχως.

Σύμφωνα με εκτιμήσεις οι παράγοντες που οδήγησαν στην αύξηση της παραοικονομίας στην Ελλάδα είναι:

- Η αύξηση της μέσης φορολογικής επιβάρυνσης, δηλαδή η αύξηση του μεριδίου των συνολικών φορολογικών εσόδων συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών εισφορών στο ΑΕΠ. Σύμφωνα με τους Frey και Weck (1983) η αύξηση των φόρων ως ποσοστό στο ΑΕΠ ανανέεται να έχει θετική επίδραση στην οικονομική δραστηριότητα που αναπτύσσεται στην παραοικονομία. Αν και η άποψη αυτή δεν επιβεβαιώνεται πάντα εμπειρικά (Carter, 1984) τα αποτελέσματα δείχνουν ότι στην περίπτωση της Ελλάδας η επίπτωση της φορολογικής επιβάρυνσης στην αύξηση της δραστηριότητας που αναπτύσσεται στην παραοικονομία είναι στατιστικά σημαντική. Έτσι, μια αύξηση της μέσης φορολογικής επιβάρυνσης της οικονομίας κατά 10%, αυξάνει το μέγεθος της παραοικονομίας κατά 6,6% (στην Ελλάδα η μέση φορολογική επιβάρυνση αυξήθηκε από 21,85% το 1960, σε 26,95% το 1970, σε 31,37% το 1983, σε 35,08% το 1992 και σε 38,57% το 1997).
- Η υπερβάλλουσα ζήτηση επιδρά στην αύξηση της παραοικονομίας σε μικρότερο βαθμό από την αύξηση της μέσης φορολογικής επιβάρυνσης. Συγκεκριμένα μια αύξηση της υπερβάλλουσας ζήτησης κατά 10% αυξάνει την υπόγεια οικονομία κατά 2,40%.
- Το επίπεδο της ανεργίας δεν φαίνεται να επηρεάζει σημαντικά το μέγεθος της μη δηλωθείσας οικονομικής δραστηριότητας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

ΜΕΘΟΔΟΙ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1. Γενικά περί μεθόδων φοροδιαφυγής στην Ελλάδα

Ως φαινόμενο η φοροδιαφυγή συναντάται σε όλες τις χώρες του κόσμου. Διαφέρει όμως από χώρα σε χώρα ως προς την ένταση, την έκταση και τους τρόπους με τους οποίους εκδηλώνεται. Οι διαφορές αυτές οφείλονται στη δομή της οικονομίας, στο μέγεθος των επιχειρήσεων, στη λογιστική τους οργάνωση, αλλά και σε παράγοντες που άπτονται της διάρθρωσης και λειτουργίας του φορολογικού συστήματος και της οργάνωσης των φοροτεχνικών υπηρεσιών.

Οι εκτιμήσεις δείχνουν ότι σε σύγκριση με άλλες χώρες, το μέγεθος φοροδιαφυγής στην Ελλάδα είναι εξαιρετικά υψηλό. Παράλληλα, τα στοιχεία δείχνουν ότι φαινόμενα φοροδιαφυγής παρατηρούνται σε όλους τους φόρους- ακόμη και σε αυτούς που η δημοσιονομική θεωρία, η διεθνής πρακτική και η κοινή λογική υπαγορεύουν ότι δε θα έπρεπε να υπάρχουν- και ότι εκδηλώνονται με μέσα και πρακτικές που εξελίσσονται και διακρίνονται για την ευρηματικότητά και την συνθετότητά τους. Συνήθως όμως στη χώρα μας, η φοροδιαφυγή πραγματοποιείται με απλές, αν όχι απλοϊκές, μεθόδους λόγω οργανωτικών και άλλων αδυναμιών των φοροτεχνικών υπηρεσιών, κάτι που δείχνει ότι το μέγεθος της και η προκλητικότητά με την οποία συχνά εκδηλώνεται θα μπορούσαν με κάπως συστηματικότερη αντιμετώπιση να περιορισθούν σημαντικά.

Στο κεφάλαιο αυτό θα περιγραφούν κατά κατηγορία φόρου, οικονομικό τομέα ή επαγγελματική δραστηριότητα οι συνηθέστεροι τρόποι με τους οποίους εκδηλώνονται τα φαινόμενα της φοροδιαφυγής στην πράξη. Κρίθηκε ωστόσο σκόπιμο στο κεφάλαιο αυτό να καταγραφούν οι σημαντικότερες μέθοδοι με τις οποίες φοροδιαφεύγουν οι Έλληνες, για να φανεί η ποικιλία των τρόπων με τους οποίους εκδηλώνεται η φοροδιαφυγή στην Ελλάδα, να φανούν οι δυσκολίες που υπάρχουν στην αντιμετώπισή της, αλλά και η δυνατότητα περιορισμού της.

2. Φορολογία εισοδήματος φυσικών προσώπων

Ο φόρος εισοδήματος φυσικών προσώπων είναι ο φόρος στον οποίο παρατηρούνται τα περισσότερα φαινόμενα φοροδιαφυγής. Το γεγονός αυτό οφείλεται σε πολλούς λόγους. Οφείλεται καταρχήν στον άμεσο χαρακτήρα του φόρου ο οποίος σε αντίθεση με τους έμμεσους φόρους, είναι ιδιαίτερα ορατός στους φορολογούμενους και κατά συνέπεια προκαλεί περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο

φόρο τις αντιδράσεις τους. Ένα άλλο χαρακτηριστικό του φόρου, που ευνοεί την ύπαρξη φοροδιαφυγής είναι η αδυναμία του προσδιορισμού για φορολογικούς σκοπούς της έννοιας του εισοδήματος και της δυσκολίας που υπάρχει στο διαχωρισμό μεταξύ επαγγελματικών και προσωπικών δαπανών. Επίσης, η ιδιότητα του φόρου εισοδήματος των φυσικών προσώπων να προσαρμόζει το φορολογικό βάρος στις προσωπικές συνθήκες των φορολογούμενων, στην οποία οφείλεται και η ονομασία του ως «προσωπικού φόρου εισοδήματος», τον έχει σταδιακά μεταβάλλει σε ένα φόρο εξαιρετικά πολύπλοκο στην πρακτική του εφαρμογή, κάτι που σε συνδυασμό με τις αδυναμίες των φοροτεχνικών υπηρεσιών, ευνοεί ακόμη περισσότερο την φοροδιαφυγή. Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας που ευνοεί την ανάπτυξη του φαινομένου της φοροδιαφυγής είναι το ειδικό φορολογικό καθεστώς που ισχύει για διάφορες κατηγορίες εισοδημάτων και επαγγελματικών τάξεων στην Ελλάδα, γεγονός που συμβάλλει όχι μόνο στην πολυπλοκότητα του συστήματος, αλλά και στην δημιουργία στους υπόλοιπους φορολογούμενους τους αισθήματος της διαφορετικής αντιμετώπισης και της αδικίας. Τέλος, η διατήρηση για χρονική περίοδο πολλών ετών του επίπεδου πληθωρισμού σε υψηλά επίπεδα και της μη πλήρους τιμαριθμοποίησης της φορολογίας, είχε ως αποτέλεσμα τη συνεχή αύξηση των φορολογικών βαρών, κάτι που ώθησε ακόμη περισσότερο τους φορολογούμενους στην αναζήτηση τρόπων περιορισμού της φορολογικής τους επιβάρυνσης.

Ωστόσο, όλοι οι φορολογούμενοι και όλες οι πηγές εισοδήματος δεν έχουν τις ίδιες δυνατότητες φοροδιαφυγής.

2.1. Εισόδημα από μισθούς και συντάξεις

Η γενική αντίληψη είναι ότι οι μισθωτοί και οι συνταξιούχοι δεν έχουν δυνατότητες φοροδιαφυγής. Η άποψη αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι αφ' ενός ο φόρος των συνταξιούχων και των μισθωτών παρακρατείται στην πηγή και αφ' ετέρου ότι δεν υπάρχει δυνατότητα απόκρυψης των εισοδημάτων τους, αφού το ύψος των αποδοχών τους βεβαιώνεται από τον εργοδότη ή των συνταξιοδοτικό φορέα, ο οποίος δεν έχει συμφέρον να το αποκρύψει. Ωστόσο πολλοί μισθωτοί και συνταξιούχοι κατορθώνουν να αποκρύψουν το σύνολο ή μέρος του εισοδήματος τους.

Μια μέθοδος φοροδιαφυγής είναι αυτή της απόκτησης εισοδήματος σε είδος, η οποία εκδηλώνεται λόγω της ποικιλίας των τρόπων που πραγματοποιείται.

Μια άλλη, πολύ διαδεδομένη περίπτωση φοροδιαφυγής, είναι η απόκρυψη του εισοδήματος από δεύτερη ή παράλληλη απασχόληση. Αυτό παρατηρείται συχνά σε στελέχη του δημόσιου τομέα, στα οποία επειδή ο νόμος απαγορεύει να έχουν δεύτερη απασχόληση, επιδιώκουν η απασχόλησή τους αυτή να μην είναι πουθενά καταγεγραμμένη. Αλλά και στις περιπτώσεις που δεν υπάρχει νομικό πρόβλημα ή ασυμβίβαστο για δεύτερη απασχόληση, αυτή αποκρύπτεται έτσι ώστε μη επιβαρυνθεί ο εργαζόμενος ή και ο εργοδότης με ασφαλιστικές εισφορές.

Μια άλλη περίπτωση φοροδιαφυγής από μισθωτούς είναι η απόκρυψη της απασχόλησης –και κατ' επέκταση του εισοδήματος από αυτή- για να μην υπάρξει περικοπή στο επίδομα ανεργίας. Στην περίπτωση αυτή, η απόκρυψη της απασχόλησης γίνεται σε συνεννόηση με των εργοδότη, ο οποίος ωφελείται επίσης.

Οι συνταξιούχοι, σε σχέση με άλλες επαγγελματικές τάξεις, έχουν τις μικρότερες δυνατότητες φοροδιαφυγής. Ωστόσο, λόγω της οικονομικής τους τάξης, δεν βρίσκονται στο στόχαστρο των φορολογικών ελεγκτών, οι οποίοι είναι ιδιαίτερα ανεκτικοί και διακριτικοί. Μια μέθοδος απόκρυψης του εισοδήματος είναι η δήλωση

ορισμένων μόνο από τις συντάξεις και βοηθήματα που εισπράττουν. Αυτό συμβαίνει κυρίως όταν υπάρχουν συντάξεις και βοηθήματα από περισσότερες από μια πηγές. Δεν είναι λίγοι επίσης οι συνταξιούχοι, οι οποίοι έχουν μετά την συνταξιοδότησή τους κάποια μερική ή πλήρη απασχόληση την οποία δεν επιθυμούν να εμφανίσουν, είτε για να μην περικοπεί το ποσό της σύνταξης. Αυτό βεβαίως ωφελεί και τον αντίστοιχο εργοδότη ο οποίος αποφεύγει τις εργοδοτικές εισφορές καθώς και τους περιορισμούς της εργατικής νομοθεσίας. Τέλος, υπάρχει και ένας αριθμός συνταξιούχων που για διάφορους λόγους αποφασίζει να μην υποβάλει καθόλου φορολογική δήλωση.

2.2. Εισόδημα σε είδος

Ένας τρόπος με τον οποίο κατορθώνουν αρκετοί μισθωτοί να υποκρύπτουν σημαντικό μέρος του εισοδήματός τους από τις φορολογικές αρχές είναι με την μετατροπή μέρους της αμοιβής τους σε είδος. Η μέθοδος της καταβολής μέρους της συμφωνηθείσας αμοιβής αντί για μετρητά σε εισόδημα σε είδος είναι ευρέως διαδεδομένο σε άλλες χώρες. Παραδόξως, η μέθοδος αυτή καταβολής μέρους της αμοιβής σε είδος, η οποία από τη φύση της συνεπάγεται φοροδιαφυγή και εισφοροδιαφυγή, πρωτοεμφανίστηκε στην Ελλάδα στον ίδιο τον δημόσιο τομέα, άλλοτε ως μέσο άσκησης εισοδηματικής πολιτικής και άλλοτε στα πλαίσια ικανοποίησης γενικότερων συνδικαλιστικών διεκδικήσεων. Έτσι σήμερα οι εργαζόμενοι σε πολλές δημόσιες επιχειρήσεις απολαμβάνουν τις υπηρεσίες που παρέχουν οι οργανισμοί αυτοί με προνομιακό καθεστώς, ενώ οι εργαζόμενοι σε άλλους φορείς του δημοσίου έχουν τις πρόσθετες αυτές παροχές σε είδος με άλλη μορφή. Λόγω των πλεονεκτημάτων που εμφανίζει η μέθοδος της καταβολής μέρους των αποδοχών σε είδος αυτό πέρασε και στον ιδιωτικό τομέα.

2.3. Εισοδήματα από ενοίκια

Στην κατηγορία αυτή ανήκουν τα εισοδήματα που αποκτούν οι φορολογούμενοι από την εκμίσθωση κατοικιών, καταστημάτων, οικοπέδων, αγροτεμαχίων κλπ. Η φοροδιαφυγή στην περίπτωση αυτή πραγματοποιείται πολλές φορές με την απόκρυψη του γεγονότος ότι ενοικιάζεται κάποιο ακίνητο, και κατ' επέκταση με την παράλειψη δήλωσης στις φορολογικές αρχές του εισοδήματος που εισπράττεται. Η συνηθέστερη ωστόσο περίπτωση είναι η απόκρυψη μέρους μόνο του ενοικίου που εισπράττει ο κύριος του ακινήτου σε συνεννόηση με τον εκμισθωτή έτσι ώστε να μην υπάρχει απόκλιση μεταξύ των δύο δηλωθέντων ποσών στις φορολογικές αρχές.

Μεγάλης έκτασης φοροδιαφυγή υπάρχει επίσης στην περίπτωση των ιδιοκατοικούμενων και ιδιοχρησιμοποιούμενων χώρων. Τα ακίνητα αυτά ενώ χρησιμοποιούνται ως εξοχικές κατοικίες, δευτερεύουσες κατοικίες ή επαγγελματικοί χώροι δηλώνονται ως «κενά» για να αποφύγουν οι ιδιοκτήτες τους τη φορολόγηση του τεκμαρτού εισοδήματος από ιδιοχρηση ή ιδιοκατοίκηση.

2.4. Εισοδήματα από κινητές αξίες

Μια συχνή στο παρελθόν μέθοδος αποφυγής του φόρου ήταν η διασπορά των μετοχών ενός μετόχου σε άλλα πρόσωπα του περιβάλλοντός του ή ακόμη και σε ανύπαρκτα πρόσωπα, έτσι ώστε να υπολογισθεί για καθένα από αυτά το προβλεπόμενο από την νομοθεσία από την νομοθεσία αφορολόγητο ποσό του εισοδήματος από μερίσματα. Ωστόσο με τη μέθοδο αυτή το ποσό που διέφευγε από την φορολογία δεν ήταν συνήθως μεγάλο, δεδομένου του περιορισμένου αριθμού εικονικών μετοχών που μπορούσαν να εμφανίσουν οι πραγματικοί μέτοχοι και του χαμηλού αφορολόγητου ορίου.

Ένας άλλος τρόπος αποφυγής του φόρου, αλλά με νομότυπο τρόπο είναι η ίδρυση από ιδιώτες και θεσμικούς επενδυτές παράκτιων εταιρειών (off shore companies) για την αποφυγή του φόρου επί των τίτλων του Δημοσίου λόγω της νομοθεσίας όπου προβλέπει ότι δεν επιβάλλεται φόρος στους κατόχους τίτλων του Δημοσίου που είναι μόνιμοι κάτοικοι εξωτερικού.

2.5. Εισόδημα από γεωργικές επιχειρήσεις

Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία μόνο το 12,98% του εισοδήματος του πρωτογενούς τομέα που καταγράφουν οι εθνικοί λογαριασμοί δηλώνεται για φορολογικούς σκοπούς. Αυτό συμβαίνει γιατί σημαντικό ποσοστό των αγροτών δεν υποβάλλει φορολογική δήλωση. Ωστόσο η φοροδιαφυγή στον τομέα αυτό γίνεται με την πώληση αγροτικών προϊόντων χωρίς παραστατικά, τη διακίνηση αγροτικών προϊόντων με συνοδευτικά έγγραφα στα οποία αναγράφονται διαφορετικές ποσότητες από τις πραγματικές.

2.6. Εισόδημα από την άσκηση ελεύθερου επαγγέλματος

Η φοροδιαφυγή στην περίπτωση των ελεύθερων επαγγελματιών πραγματοποιείται κυρίως με τη μη έκδοση δελτίου παροχής υπηρεσιών ή την έκδοση δελτίου παροχής υπηρεσιών επί του οποίου το αναγραφόμενο σ' αυτό τίμημα για τις υπηρεσίες που έχουν παρασχεθεί είναι χαμηλότερο του πραγματικού. Αυτό οφείλεται στις δυνατότητες που υπάρχουν για διαφορετική συμφωνία του τιμήματος με ή χωρίς απόδειξη μεταξύ πωλητών και αγοραστών. Ιδιαίτερα λαμβάνεται υπόψη το γεγονός ότι η έκδοση απόδειξης επιβαρύνεται, πλην εξαιρέσεων, με 19% ΦΠΑ και ότι ο πωλητής έχει τη δυνατότητα μετακύλισης του φόρου εισοδήματος στον αγοραστή απαιτώντας μεγαλύτερο τίμημα.

Άλλοτε οι ισχύουσες διατάξεις δεν επιτρέπουν (π.χ. στην περίπτωση δημοσίων υπαλλήλων) την απόκτηση εισοδήματος από την άσκηση ελεύθερου επαγγέλματος, που σημαίνει ότι η συγκεκριμένη δραστηριότητα, εφόσον ασκείται, πρέπει εκ των πραγμάτων να διατηρηθεί κρυφή.

2.7. Εισόδημα από εμπορικές, βιοτεχνικές και βιομηχανικές επιχειρήσεις

Στην κατηγορία αυτή εμπίπτουν τα εισοδήματα των ιδιοκτητών και εταίρων όλων των επιχειρήσεων που δεν φορολογούνται με το φόρο εισοδήματος νομικών προσώπων. Ο μεγάλος αριθμός αυτών των επιχειρήσεων, σε συνδυασμό με το μικρό τους συνήθως μέγεθος, τη λογιστική τους οργάνωση, τις αδυναμίες του φοροεισπρακτικού μηχανισμού και τις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει κάθε κλάδος και τομέας οικονομικής δραστηριότητας αφήνουν μεγάλα περιθώρια για φοροδιαφυγή. Ενδεικτικά αναφέρονται οι εξής τρόποι μέσω των οποίων εκδηλώνεται η φοροδιαφυγή:

- Πλασματική διόγκωση του κόστους παραγωγής των προϊόντων που παράγει η επιχείρηση και των γενικών της εξόδων με ανύπαρκτες δαπάνες, οι οποίες στηρίζονται σε πλαστά παραστατικά.
- Θεώρηση φορολογικών στοιχείων από πρόσωπα τα οποία ως μη ασκούντα στην πραγματικότητα επιχείρηση δεν έχουν επαγγελματική έδρα ή διατηρούν για μικρό χρονικό διάστημα μια υποτυπώδη εγκατάσταση με σκοπό και μόνο τη θεώρηση αυτών των στοιχείων. Τα θεωρούμενα στοιχεία παρέχονται στη συνέχεια, έναντι κάποιας αμοιβής, σε τρίτους για διόγκωση, των δικών τους αγορών, ή για απόκρυψη πωλήσεων.
- Πραγματοποίηση αγορών και πωλήσεων χωρίς επίσημα φορολογικά στοιχεία. Η πρακτική αυτή εφαρμόζεται ιδιαίτερα από τις επιχειρήσεις που τηρούν βιβλία Α' κατηγορίας και φορολογούνται με βάση τις αγορές, αλλά δεν περιορίζονται μόνο σε αυτές.
- Έκδοση απόδειξης στην οποία αναγράφεται μικρότερο ποσό του κανονικού.
- Πώληση δύο ίσων ποσοτήτων του ίδιου αγαθού και εμφάνιση στα βιβλία μόνο της μιας.
- Θεώρηση φορολογικών στοιχείων τα οποία έχουν περισσότερα από τα προβλεπόμενα αντίτυπα, τα οποία χρησιμοποιούνται για να γίνουν πολλές μεταφορές για την ίδια ποσότητα, ενώ καταχωρείται στα βιβλία μια μόνο πώληση.
- Διακίνηση εμπορευμάτων τα οποία έχουν διαφορετικό περιεχόμενο στο πρωτότυπο και διαφορετικό στο στέλεχος ή έχουν το ίδιο περιεχόμενο, το οποίο αλλοιώνεται μετά την πραγματοποίηση της μεταφοράς.
- Διακίνηση εμπορευμάτων με δελτία αποστολής στα οποία αναγράφεται η πραγματική ποσότητα του διακινούμενου εμπορεύματος, τα οποία ωστόσο χρησιμοποιούνται και άλλες ημέρες του μήνα με κατάλληλες παρεμβάσεις στην ημερομηνία έκδοσης.
- Πραγματοποίηση ηθελημένων αθροιστικών λαθών στα λογιστικά βιβλία με σκοπό την αλλοίωση των δεδομένων που αφορούν τις συναλλαγές.
- Έκδοση παραστατικού όπου στο αντίγραφο που δίνεται στον αγοραστή αναφέρεται το σωστό ποσό, ενώ στο στέλεχος που μένει στην επιχείρηση αναγράφεται πολύ μικρότερο ποσό.

3. Η φοροδιαφυγή στον τομέα του αυτοκινήτου

Η φορολόγηση του αυτοκινήτου και γενικότερα των οχημάτων αποτελεί στην Ελλάδα μια από τις σημαντικότερες πηγές δημοσίων εσόδων. Ειδικότερα, τα οχήματα επιβαρύνονται με μια σειρά φόρων και τελών που επιβάλλονται κατά την εισαγωγή, τη μεταβίβαση, την πρώτη κυκλοφορία, τη χρήση, την επισκευή, τη μετατροπή κλπ. Ενώ η αγορά οχημάτων υπόκειται στο «πόθεν έσχες», ενώ η αγορά και η συντήρηση των ιδιωτικής χρήσης αυτοκινήτων και μοτοσικλετών χρησιμοποιούνται ως τεκμήριο για τον προσδιορισμό του τεκμαρτού εισοδήματος των φορολογουμένων. Ωστόσο λόγω της πολυπλοκότητας και της περιπτωσιολογίας που χαρακτηρίζει τη σχετική νομοθεσία σε σχέση με τους υψηλούς φόρους η φοροδιαφυγή είναι ιδιαίτερα συμφέρουσα και δελεαστική. Παρακάτω αναφέρονται ειδικότερα οι επιμέρους τρόποι αποφυγής της φορολογίας όσον αφορά τον τομέα του αυτοκινήτου.

3.1. Επισκευές

Στον χώρο των επισκευών συγκεντρώνονται κατά τεκμήριο τα περισσότερα περιστατικά φοροδιαφυγής, τα οποία εκδηλώνονται κυρίως με τη μη έκδοση φορολογικών στοιχείων για τα ποσά που έχουν εισπραχθεί, την έκδοση στοιχείων στα οποία αναγράφονται ποσά χαμηλότερα των πραγματικών, την έκδοση στοιχείων στα οποία αναγράφεται το τίμημα που αντιστοιχεί μόνο στα αναλώσιμα και ανταλλακτικά και όχι στις παρεχόμενες υπηρεσίες ή αντιστρόφως κοκ. Πολύ συχνά τα ίδια στοιχεία αγοράς αναλωσίμων και ανταλλακτικών επιδεικνύονται σε περισσότερους από ένα πελάτες.

3.2. Εισαγωγή

Η φοροδιαφυγή στον ειδικό φόρο κατανάλωσης και τις λοιπές επιβαρύνσεις που επιβάλλονται κατά την εισαγωγή των αυτοκινήτων και των μοτοσικλετών είναι σχετικά μικρή. Ωστόσο υπάρχει απώλεια εσόδων από πλευράς Δημοσίου καθώς και διατάραξη των όρων ανταγωνισμού λόγω αμέλειας των αρμόδιων οργάνων ή τεχνασμάτων από πλευράς ενδιαφερόμενων μερών, σε διαφορετική δασμολογική κλάση αυτοκινήτων ή μοτοσικλετών που θα έπρεπε να επιβαρύνονται περισσότερο, την εισαγωγή αυτοκινήτων ή μοτοσικλετών με την μορφή τμημάτων ή ανταλλακτικών κοκ.

Μια άλλη ωστόσο διαδεδομένη περίπτωση φοροαποφυγής είναι η αγορά ενός αυτοκινήτου ως επαγγελματικού το οποίο πρόκειται να χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά ή σχεδόν αποκλειστικά για προσωπική χρήση. Και έτσι οι δαπάνες εκπίπτουν από το εισόδημα των επιχειρήσεων και δεν λαμβάνονται υπ' όψιν ως τεκμήριο αγοράς.

Τέλος οι ευνοϊκές φορολογικές ρυθμίσεις που ισχύουν για συγκεκριμένες κατηγορίες πολιτών (μετανάστες, πολιτικοί πρόσφυγες, διπλωμάτες κλπ.) λειτουργούν και ως "παραθυράκια" με αποτέλεσμα να απολαμβάνουν με διάφορα τεχνάσματα φορολογικές εκπτώσεις και απαλλαγές και άτομα που δεν τα δικαιούνται. Αυτό συμβαίνει συνήθως λόγω της πολυπλοκότητας, των κενών και της ασάφειας κάποιων ρυθμίσεων.

3.3. Αγορά

Η φοροδιαφυγή στην αγορά των νέων αυτοκινήτων που μεταβιβάζονται στην Ελλάδα είναι αρκετά περιορισμένη, γιατί δεν μπορεί να υπάρξει εκτελωνισμός χωρίς την καταβολή των αναλογούντων τελών, εισαγωγικών δασμών, εισφορών και φόρων και δεν μπορεί να γίνει μεταβίβαση χωρίς προηγούμενη τακτοποίηση των σχετικών εκκρεμοτήτων με τις αρμόδιες αρχές. Έτσι η τιμή πώλησης και κατά συνέπεια τα περιθώρια κέρδους των νέων αυτοκινήτων προσδιορίζονται από την αντιπροσωπεία και είναι τα ίδια για όλους τους πωλητές, μη αφήνοντας περιθώρια φοροδιαφυγής και στους επιβαλλόμενους μετά την εισαγωγή φόρους.

Ωστόσο εκτεταμένη φοροδιαφυγή υπάρχει όμως στις ανταλλαγές ή στις αγοροπωλησίες των μεταχειρισμένων. Στην περίπτωση αυτή οι έμποροι αποδέχονται στο χώρο τους για έκθεση μεταχειρισμένα αυτοκίνητα, αλλά στα παραστατικά της αγοροπωλησίας εμφανίζεται ότι τα οχήματα τα πωλούν απευθείας οι παλαιοί ιδιοκτήτες στους αγοραστές χωρίς την μεσολάβηση των εμπόρων, και κατ' επέκταση χωρίς να προκύπτει από πουθενά η δική τους αμοιβή. Άλλοτε βέβαια εμφανίζουν την αμοιβή τους σε ποσό υποπολλαπλάσιο του πραγματικού.

3.4. Επαγγελματικά αυτοκίνητα

Η φοροδιαφυγή στο χώρο του επαγγελματικού αυτοκινήτου είναι διαδεδομένη και σε ορισμένες περιπτώσεις γίνεται με την ανοχή της πολιτείας καθώς και ότι σε άλλες περιπτώσεις το ύψος της έχει υπάρξει αντικείμενο διαπραγμάτευσης μεταξύ των ενδιαφερομένων και των φορολογικών αρχών και έχει εμμέσως νομιμοποιηθεί. Να αναφερθεί ότι ο χώρος αποτελείται από τα επαγγέλματα των εκμεταλλευτών τουριστικών λεωφορείων, των λεωφορείων που εκτελούν συγκοινωνιακό έργο, των ταξί, των φορτηγών και γενικά από τα επαγγέλματα των αυτοκινητιστών. Πρέπει επίσης να γίνει διάκριση ανάμεσα σε αυτούς που νομίμως ασκούν το επάγγελμα του αυτοκινητιστή και σ' αυτούς που το ασκούν παρανόμως²⁰.

Ειδικότερα, στους αυτοκινητιστές το εισόδημα από την άσκηση της δραστηριότητάς τους δεν προέκυπτε ποτέ λογιστικά, δεν προσθέτονταν στα άλλα τους εισοδήματα και δεν υπόκειντο, όπως τα εισοδήματα όλων των άλλων φορολογούμενων, για φορολογία στη φορολογική κλίμακα. Αλλά, το εισόδημα που δήλωναν στις φορολογικές αρχές ήταν προϊόν άτυπης συμφωνίας με την αρμόδια κεντρική υπηρεσία του υπουργείου οικονομικών και το ύψος του προσδιορίζονταν σε τέτοιο επίπεδο που να είναι στις περισσότερες των περιπτώσεων κατώτερο ή πολύ κοντά στο αφορολόγητο όριο. Ωστόσο όσον αφορά τους οδηγούς ταξί έχουν την υποχρέωση πλέον να εκδίδουν απόδειξη και έτσι όπως και σε άλλους κλάδους η μη έκδοση είναι από ο πιο απλός τρόπος φοροδιαφυγής.

²⁰ Σε αυτή την περίπτωση περιλαμβάνονται και τα κυκλοφορούντα με πλαστές πινακίδες ταξί, τα παρανόμως εκτελούντα δημόσιες μεταφορές φορτηγά, φαινόμενα που μπορούν εύκολα να αντιμετωπισθούν με την ανανέωση κατά τακτά χρονικά διαστήματα των πινακίδων κυκλοφορίας, την απόγραφή των αυτοκινήτων Δ.Χ. και τη δημιουργία μητρώου των ιδιοκτητών τους.

3.5. Ενοικίαση

Ευρείας έκτασης φοροδιαφυγή υπάρχει και στον κλάδο της ενοικίασης αυτοκινήτων. Ιδιαίτερα στην ενοικίαση επιβατικών αυτοκινήτων, τα οποία κατά κανόνα οι πελάτες δεν τα μισθώνουν για επαγγελματικούς λόγους και κατ' επέκταση δεν έχουν το κίνητρο να ζητούν αποδείξεις με το σωστό ποσό, η φοροδιαφυγή είναι πολύ διαδεδομένη και πραγματοποιείται κυρίως με την απόκρυψη του πραγματικού χρόνου ενοικίασης. Η απόκρυψη αυτή είναι ιδιαίτερα εύκολη και γίνεται με την υπογραφή συμβολαίου ενοικίασης των αυτοκινήτων στο οποίο παραμένει ανοικτή, ως μη δυνάμενη να προσδιορισθεί εξ' αρχής από τον πελάτη, η ημερομηνία επιστροφής. Με την επιστροφή του αυτοκινήτου, η επιχείρηση μπορεί να αναγράψει στο συμβόλαιο όποια ημερομηνία επιστροφής επιθυμεί, εμφανίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο υποπολλαπλάσια έσοδα από αυτά που εισέπραξε στην πραγματικότητα.

3.6. Καύσιμα

Η πετρελαιοκίνηση και η υγραεριοκίνηση επιτρέπονται στην Ελλάδα μόνο για τα επαγγελματικά αυτοκίνητα. Κατά συνέπεια στα αυτοκίνητα που κυκλοφορούν ως δήθεν επαγγελματικά δεν υπάρχει φοροδιαφυγή μόνο στον ειδικό φόρο κατανάλωσης και στη φορολογία εισοδήματος, με την αναγνώριση ως επαγγελματικών δαπανών των δαπανών συντήρησης και επισκευής τους, αλλά και στη φορολογία καυσίμων, δεδομένου ότι η φορολόγηση της βενζίνης είναι πολύ υψηλότερη αυτής ου πετρελαίου κίνησης. Φοροδιαφυγή υπάρχει επίσης, όπως περιγράφεται παρακάτω και με τη χρήση πετρελαίου θέρμανσης ως πετρελαίου κίνησης. Τέλος, η παράνομη υγραεριοκίνηση των αυτοκινήτων έχει επίσης ως κίνητρο τη φοροδιαφυγή.

3.7. Τεκμήριο

Η αγορά και η συντήρηση επαγγελματικού αυτοκινήτου δεν αποτελεί τεκμήριο και δεν υπόκειται στο «πόθεν έσχες». Η αποφυγή φορολόγησης με βάση τα τεκμήρια δεν επιτυγχάνεται όμως μόνο με τη μέθοδο της αγοράς ως επαγγελματικού αυτοκινήτου ή μοτοσικλέτας που πρόκειται να καλύψει προσωπικές ανάγκες, αλλά και με την αγορά τους, πλήρως ή μερικώς, στο όνομα τρίτου (π.χ. συγγενικού) προσώπου προκειμένου να ξεπεραστεί το πρόβλημα του τεκμηρίου.

3.8. Τέλη κυκλοφορίας

Μετά την πετρελαϊκή κρίση αυξήθηκαν σημαντικά τα τέλη κυκλοφορίας των οχημάτων, ωθώντας τους ιδιοκτήτες τους να επινοήσουν διάφορους τρόπους φοροδιαφυγής και φοροαποφυγής. Ειδικότερα, μέχρι το 1993, που εφαρμόστηκαν για πρώτη φορά τα αυτοκόλλητα σήματα πληρωμής των τελών κυκλοφορίας, η φοροδιαφυγή εκδηλωνόταν κυρίως με την άρνηση ή αδιαφορία των ιδιοκτητών αυτοκινήτων και δικύκλων να καταβάλλουν τα τέλη κυκλοφορίας, εκμεταλλευόμενοι

το γεγονός ότι η μη πληρωμή των τελών κυκλοφορίας δεν μπορούσε εύκολα να διαπιστωθεί από τα ελεγκτικά όργανα της Πολιτείας. Στην αδυναμία αυτή συνέβαλε, όχι μόνο η έλλειψη αυτοκόλλητου σήματος πληρωμής των τελών κυκλοφορίας κατά τα πρότυπα άλλων ευρωπαϊκών χωρών, αλλά και οι οργανωτικές αδυναμίες του φοροεισπρακτικού μηχανισμού, που αδυνατούσε πλήρως να προχωρήσει σε διασταύρωση στοιχείων.

Ένα τέχνασμα αποφυγής των τελών κυκλοφορίας που βασίζεται στις οργανωτικές αδυναμίες των αρμόδιων υπηρεσιών είναι το εξής. Οι ιδιοκτήτες των αυτοκινήτων, προκειμένου να αποφύγουν την καταβολή τελών κυκλοφορίας, δηλώνουν στις φορολογικές αρχές ότι θέτουν το αυτοκίνητό τους σε ακινησία, καταθέτοντας τις πινακίδες κυκλοφορίας σ' αυτές. Παράλληλα, δηλώνουν στο Υπουργείο "Συγκοινωνιών" απώλεια ή κλοπή των πινακίδων και κυκλοφορούν τα οχήματά τους με τις νέες πινακίδες που θα τους χορηγηθούν.

Μια άλλη μέθοδος φοροδιαφυγής, ιδιαίτερα διαδεδομένη στο παρελθόν, ήταν η κυκλοφορία ως ιδιωτικής χρήσης αυτοκινήτων που αρχικά είχαν πάρει άδεια ως επαγγελματικά (π.χ. ταξί) χωρίς να δηλωθεί στις αρχές η αλλαγή της χρήσης τους. Με αυτό τον τρόπο οι ιδιοκτήτες εκμεταλλεύονταν τη διαφορά που υπήρχε στα τέλη κυκλοφορίας μεταξύ αυτοκινήτων ιδιωτικής και επαγγελματικής χρήσης.

Τέλος, ένας άλλος φοροδιαφυγής ήταν η αγορά ενός τύπου αυτοκινήτου, η κατοχή του οποίου επιβαρύνεται με χαμηλά σχετικά τέλη κυκλοφορίας και η μετατροπή του στη συνέχεια σε άλλη κατηγορία, η οποία επιβαρύνεται με πολύ υψηλότερα τέλη κυκλοφορίας, χωρίς να δηλωθεί η μετατροπή αυτή στις αρμόδιες αρχές (π.χ. η μετατροπή ενός φορτηγού ή ημιφορτηγού ανοικτού τύπου σε κλειστού τύπου). Οι δυνατότητες ωστόσο πλήρους ή μερικής αποφυγής των τελών κυκλοφορίας, αν και δεν έχουν εκλείψει, έχουν τα τελευταία χρόνια περιορισθεί σημαντικά, αφ' ενός γιατί το σύστημα έγινε απλούστερο και αφετέρου γιατί ο φοροεισπρακτικός μηχανισμός έγινε περισσότερο αποτελεσματικός.

4. Φορολογία εισοδήματος νομικών προσώπων

Πολλοί από τους τρόπους φοροδιαφυγής που αναφέρθηκαν στο φόρο εισοδήματος φυσικών προσώπων για την απόκρυψη εισοδήματος από εμπορικές, βιομηχανικές και βιοτεχνικές επιχειρήσεις χρησιμοποιούνται και για την απόκρυψη εισοδήματος στη φορολογία εισοδήματος νομικών προσώπων. Ωστόσο, το μέγεθος, το σύστημα λογιστικής οργάνωσης και οι συναλλαγές που έχουν την δυνατότητα να πραγματοποιούν οι επιχειρήσεις που υπάγονται στο φόρο εισοδήματος νομικών προσώπων διαφοροποιούν σε μεγάλο βαθμό τις επιχειρήσεις αυτές από τις ατομικές επιχειρήσεις και επηρεάζουν ανάλογα τους τρόπους φοροδιαφυγής. Ειδικότερα, στους συνήθεις τρόπους φοροδιαφυγής που εφαρμόζουν οι επιχειρήσεις περιλαμβάνονται οι εξής:

- Υπερτιμολόγηση των εισαγωγών και υποτιμολόγηση των εξαγωγών. Η πρακτική αυτή εφαρμόζεται κυρίως μεταξύ συγγενών επιχειρήσεων, όπου οι θυγατρικές προμηθεύονται πρώτες ύλες κλπ από τις μητρικές που βρίσκονται στο εξωτερικό υπερτιμολογώντας τις αγορές, μειώνοντας το φόρο που οφείλουν να καταβάλλουν στην Ελλάδα. Μάλιστα, επειδή για λόγους φορολογικούς πολλές μητρικές εταιρείες έχουν μεταφέρει την έδρα τους σε χώρες που χαρακτηρίζονται ως «φορολογικοί παράδεισοι», η μείωση αυτή είναι σημαντική και γενικότερη.

- Μια πηγή φοροδιαφυγής αποτελεί η παρεχόμενη στην Ελλάδα από το νόμο δυνατότητα των εξαγωγικών επιχειρήσεων καθώς και των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στο χώρο του Τύπου να εκκίπτουν χωρίς δικαιολογητικά ένα ποσοστό μέχρι 3% των ακαθάριστων εσόδων τους για δαπάνες για τις οποίες δεν μπορούν να αποκτήσουν παραστατικά. Είναι προφανές ότι η ρύθμιση αυτή δεν παρέχει μόνο στις συγκεκριμένες επιχειρήσεις τη δυνατότητα μείωσης της φορολογικής τους επιβάρυνσης, αλλά ότι δίνει τη δυνατότητα αλυσιδωτών αδήλωτων συναλλαγών και πηγή χρηματοδότησης άλλων παράνομων ή ανάρμοστων ενεργειών (π.χ. διαφθορά).
- Υποτίμηση από πλευράς των επιχειρήσεων της αξίας των απογραφόμενων αγαθών ή της ποσότητάς τους με σκοπό να εμφανίσουν μειωμένα κέρδη.
- Παραγωγή αγαθών με τη μέθοδο του «φασόν», όπου διευκολύνεται η φοροδιαφυγή, γιατί είναι δύσκολο να προσδιορισθεί ο όγκος της παραγωγής και το ύψος των πωλήσεων. Με τη μέθοδο όμως αυτή δε διευκολύνεται μόνο η φοροδιαφυγή των επιχειρήσεων, αλλά και των εργαζόμενων, οι οποίοι μετατρέπόμενοι από μισθωτούς σε «επιτηδευματίες», είναι πολύ ευκολότερο να φοροδιαφύγουν.
- Διόγκωση διαφημιστικών δαπανών, δαπανών για προμήθειες, καταστροφή πρώτων υλών κλπ.

4.1. Η φοροδιαφυγή τον τομέα των κινήτρων

Ο βασικότερος στόχος της οικονομικής πολιτικής που ασκήθηκε μεταπολεμικά στην Ελλάδα ήταν η επιτάχυνση του ρυθμού οικονομική ανάπτυξης. Για την επίτευξη του στόχου αυτού, αλλά και την προώθηση άλλων στόχων οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής η Πολιτεία έχει θεσμοθετήσει μια σειρά κινήτρων, τα οποία σήμερα έχουν την μορφή, κυρίως, των φορολογικών κινήτρων και επιχορηγήσεων. Η αδυναμία των αρμόδιων υπηρεσιών να ελέγξουν αποτελεσματικά την εφαρμογή στην πράξη αυτών που προβλέπουν οι σχετικοί νόμοι οδήγησαν σε καταστρατηγήσεις που έχουν έμμεσα ή άμεσα αποτέλεσμα την φοροδιαφυγή.

Για παράδειγμα, ορισμένες επιχειρήσεις προκειμένου να τύχουν επιχορηγήσεων ή να τύχουν επιχορηγήσεων υψηλότερων αυτών που δικαιούνται εμφανίζουν πλασματικές επενδύσεις, προσκομίζοντας στις αρμόδιες αρχές πλαστά ή εικονικά τιμολόγια. Προϋπόθεση βέβαια για την παροχή επιχορηγήσεων είναι η βεβαίωση από πλευράς του αρμόδιου ελεγκτικού μηχανισμού ότι γίνονται πράγματι οι επενδύσεις και ότι όσα αναφέρονται στα σχετικά έντυπα ισχύουν και τηρούνται πιστά. Οι έλεγχοι όμως που γίνονται για να αντιμετωπισθούν τα φαινόμενα καταστρατηγήσεων δεν επαρκούν γιατί οι έλεγχοι αυτοί έχουν μάλλον τυπικό χαρακτήρα, που οφείλεται σε αδυναμίες για ουσιαστικό έλεγχο που έχει ο ελεγκτικός μηχανισμός, αλλά και σε φαινόμενα διαφθοράς.

Ιδιαίτερα αποκαλυπτικά υπήρξαν ως προς το θέμα αυτό τα αποτελέσματα σχετικής εισηγητικής έρευνας, η οποία έγινε μετά από ελέγχους του ΣΔΟΕ, όπου αποκάλυψε²¹:

²¹ Εφ'ημ. «Τό ΒΗΜΑ», 3 Νοεμβρίου 1999

- Πλαστά τιμολόγια για καθένα από τα οποία αντιστοιχούσαν εικονικές συναλλαγές ύψους εκατοντάδων εκατομμυρίων δραχμών.
- Ανύπαρκτες εταιρείες που είχαν δηλωθεί ότι έχουν έδρα σε ανύπαρκτες διευθύνσεις.
- Εικονικές συναλλαγές για προμήθεια δήθεν εξοπλισμού και άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες που ουδέποτε πραγματοποιήθηκαν.
- Συμμετοχή σε διοικήσεις εικονικών εταιρειών υπερηλίκων ατόμων, ατόμων που αγνοούν την ύπαρξη αυτών των εταιρειών, ποινικών καταδίκων που είχαν μεταβαπτισθεί σε επιχειρηματίες κλπ.
- Πλαστογράφιση στοιχείων ταυτότητας των εμφανιζόμενων ως επιχειρηματιών προκειμένου αυτοί να φαίνονται από πλευράς ηλικίας κλπ ως δραστήριοι και δημιουργικοί.
- Εμφάνιση συναλλαγών εκατοντάδων εκατ. δραχμών με τράπεζες, τις οποίες οι τράπεζες αγνοούσαν.
- Τους αρμόδιους υπαλλήλους των κρατικών ελεγκτικών μηχανισμών, με τη βοήθεια ή την ανοχή των οποίων συντελούνταν οι παρατυπίες.

Αν και ο νόμος περί κινήτρων αναφέρει ότι οι επενδύσεις μπορούν να υπαχθούν είτε στο καθεστώς των επιχορηγήσεων είτε στα φορολογικά κίνητρα, ορισμένες επιχειρήσεις εκμεταλλεζόμενες αδυναμίες των αρμόδιων υπηρεσιών υπαγάγουν τις ίδιες επενδύσεις και στο ένα και στο άλλο καθεστώς, πραγματοποιώντας διπλά οφέλη και φοροδιαφυγή²².

5. Φοροδιαφυγή στον κατασκευαστικό τομέα

Στον τομέα της οικοδομικής και γενικότερα στον κατασκευαστικό τομέα οι δυνατότητες φοροδιαφυγής είναι πολλές. Οι τρόποι με τους οποίους εκδηλώνονται τα φαινόμενα είναι επίσης πολλοί και διαφέρουν μεταξύ τεχνικών εταιρειών, μηχανικών και εργατών.

Στην περίπτωση των τεχνικών εταιρειών τα συνηθέστερα φαινόμενα φοροδιαφυγής εκδηλώνονται με την εμφάνιση εικονικών τιμολογίων που έχουν ως αποτέλεσμα τη διόγκωση των δαπανών σε επίπεδα πολύ υψηλότερα των πραγματικών. Τα εικονικά αυτά τιμολόγια αφορούν τόσο την προμήθεια υλικών, όσο και την προμήθεια μηχανημάτων. Αυτό συμβαίνει περισσότερο όταν υπάρχει συνεργασία τεχνικών εταιρειών με υπερεργολάβους, οι οποίοι λόγω του ειδικού τρόπου φορολόγησής τους δεν έχουν λόγο να μην εκδώσουν εικονικά τιμολόγια προς τις τεχνικές εταιρείες. Ένας πολύ συνηθισμένος τρόπος φοροδιαφυγής είναι η εμφάνιση εικονικών ωρών εργασίας και εικονικών συνεργασιών.

Μια πάγια μέθοδος απόκρυψης του εισοδήματος που χρησιμοποιούν οι μηχανικοί είναι η δήλωση στις φορολογικές αρχές της εκ του νόμου αμοιβής τους για μελέτες, η οποία προκύπτει με βάση κάποιους προκαθορισμένους συντελεστές και η οποία κατά κανόνα είναι πολύ μικρότερη της κανονικής. Πολύ συχνά επίσης οι

²² Ο έλεγχος μιας μόνο επιχείρησης έδειξε ότι ενώ η πραγματική αξία των επενδύσεων της ήταν της τάξης των 65 εκατ. δρχ. εμφάνιζε στις ελεγκτικές αρχές επενδύσεις 555,4 εκατ. δρχ. Επίσης με την προσκόμιση πλαστών τιμολογίων και αποδείξεων έλαβε κρατική επιδότηση ύψους 222,2 εκατ. δρχ. Από την έρευνα προέκυψε ότι υπάρχει κύκλωμα επιτήδειων με υποψίες για συμμετοχή κρατικών υπαλλήλων (εφημ. «Το ΒΗΜΑ», 16 Δεκεμβρίου 1999).

μηχανικοί δεν δηλώνουν την αμοιβή που έχουν λάβει για την εκπόνηση σχεδίων, για τα οποία δεν έχει εκδοθεί σχετική άδεια (εναλλακτικά σχέδια, σχέδια για οικοδομές ή κατασκευή των οποίων αναβάλλεται, κλπ), ή δεν περιλαμβάνουν στο δηλωθέν εισόδημα την αμοιβή για την επίβλεψη της εκτέλεσης των κατασκευών. Τέλος, μια άλλη συνηθισμένη μέθοδος φοροδιαφυγής των μηχανικών είναι η απόκρυψη της αμοιβής για την παροχή υπηρεσιών τεχνικά γραφεία τρίτων καθώς και η απόκρυψη των ποσών που εισπράττουν από τους πελάτες τους για την παροχή και υπηρεσιών εργολάβου, η οποία σε συνδυασμό με την υπερκοστολόγηση των υλικών που απαιτούνται φθάνει συχνά σε πολύ υψηλά επίπεδα.

6. Φόρος προστιθέμενης αξίας

Ο φόρος προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) θεωρείται ότι από τη φύση του συμβάλλει στον περιορισμό της φοροδιαφυγής καθώς δημιουργεί αντικρουόμενα συμφέροντα μεταξύ αγοραστών και πωλητών, με συνέπεια να περιορίζονται σημαντικά οι πιθανότητες συνεννόησης μεταξύ τους για απόκρυψη της συναλλαγής και κατ' επ'εκταση της φορολογητέας ύλης. Από την άλλη πλευρά, ο ΦΠΑ είναι ένας δύσκολος φόρος στην πρακτική του εφαρμογή, που σημαίνει ότι τα φαινόμενα φοροδιαφυγής ενδέχεται να αυξηθούν αντί να περιορισθούν. Κάτι τέτοιο φαίνεται ότι συνέβει και στη χώρα μας, τα πρώτα τουλάχιστον χρόνια επιβολής του φόρου, και επαναλήφθηκε μετά την κατάργηση των φορολογικών συνόρων με τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης την 1/1/93, όπου εμφανίστηκαν νέοι τρόποι φοροδιαφυγής στο ενδοκοινοτικό εμπόριο. Ειδικότερα, μερικές από τις συνηθέστερες μεθόδους καταστρατήγησης των φορολογικών και τελωνειακών διατάξεων που έχουν ως αποτέλεσμα τη φοροδιαφυγή στο ΦΠΑ είναι οι εξής:

- Δημιουργία επιχειρήσεων, οι οποίες δρουν ως ομάδα ανταλλάσσοντας μεταξύ τους φορολογικά στοιχεία που αφορούν εικονικές ως προς το περιεχόμενο συναλλαγές, αυξομειώνοντας κατ' αυτό τον τρόπο το χρεωστικό και το πιστωτικό υπόλοιπο του ΦΠΑ.
- Διακίνηση εμπορευμάτων με πλαστά παραστατικά ιδιαίτερα από χώρες μέλη της Ε.Ε. δεδομένου ότι μετά την 1/1/93 η διακίνηση είναι ελεύθερη, δεν έχει καθιερωθεί ενιαίο συνοδευτικό έγγραφο των εμπορευμάτων που να μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο ελέγχου τόσο στη χώρα προέλευσης, όσο και στη χώρα προορισμού και τα συνοδευτικά έγγραφα δεν έχουν θεωρηθεί από δημόσια αρχή. Έτσι παρατηρείται να διακινούνται αγαθά διαφορετικά από αυτά που αναφέρονται στα παραστατικά. Επίσης, για την αποφυγή της καταβολής φόρων και δασμών, συναλλαγές με τρίτες χώρες παρουσιάζονται ως ενδοκοινοτικές.
- Εμφάνιση παραστατικών που έχουν εκδοθεί από ανύπαρκτες εταιρείες χωρών μελών της Ε.Ε., οι οποίες πιστοποιούν δήθεν ενδοκοινοτικές συναλλαγές με σκοπό να καλυφθεί φοροδιαφυγή στην εσωτερική αγορά.
- Εισαγωγή γεωργικών προϊόντων τρίτων χωρών, τα οποία με τη χρήση πλαστών συνοδευτικών εμφανίζονται ως κοινοτικά με σκοπό την αποφυγή, όχι μόνο καταβολής ΦΠΑ, αλλά και εισαγωγικών δασμών καθώς και γεωργικής εισφοράς.
- Εισαγωγή μεγάλων ποσοτήτων τροφίμων χωρίς διατυπώσεις και συνοδευτικά, οι οποίες δήθεν αγοράστηκαν από μικρές εταιρείες, χωρίς γραφεία, που συστάθηκαν από τους ίδιους τους εισαγωγείς τοπικά μόνο γι' αυτό το σκοπό.

- Σε περίπτωση που οι πελάτες των επιχειρήσεων έχουν καταστήματα και σε νησιά, στα οποία ισχύει μειωμένος συντελεστής, πραγματοποιείται φοροδιαφυγή εμφανίζοντας τις πωλήσεις ότι έχουν γίνει προς τα νησιά, ενώ στην πραγματικότητα τα προϊόντα έχουν πωληθεί αλλού.
- Καταχώρηση στα βιβλία των επιχειρήσεων πλαστών ή εικονικών τιμολογίων προμηθευτών με σκοπό τη μείωση του προς το καταβολή ποσού ΦΠΑ.
- Εγγραφές στα βιβλία των επιχειρήσεων αγορών για τις οποίες δεν υπάρχουν παραστατικά.
- Στοιχεία δαπανών των επιχειρήσεων που φαίνεται ότι έχουν εκδοθεί από άτομα που έχουν αποβιώσει ή από επιχειρήσεις που έχουν τεθεί σε αδράνεια ή έχουν διακόψει τη λειτουργία τους, αλλά δεν έχουν ακυρώσει τα φορολογικά τους στοιχεία.
- Αναγραφή του ΦΠΑ σε τιμολόγια αγοράς αγαθών που απαλλάσσονται του ΦΠΑ ή αγαθών των οποίων η αγορά τελεί υπό καθεστώς αναστολής του ΦΠΑ (π.χ. αγορές επενδυτικών αγαθών) και αντίστοιχη καταχώρηση του ποσού αυτού στα βιβλία των επιχειρήσεων με σκοπό την αύξηση του φόρου εισροών και επομένως τη μείωση του προς καταβολή ΦΠΑ, ενώ το ποσό αυτό δεν έχει καταβληθεί στον εκδότη του τιμολογίου και δεν έχει αποδοθεί στο δημόσιο.
- Έκπτωση του ΦΠΑ που επιβάλλεται σε δαπάνες στις οποίες δεν αναγνωρίζεται το δικαίωμα της έκπτωσης (π.χ. δπάνες που αφορούν μη φορολογητέες δραστηριότητες) ή έκπτωση του ΦΠΑ δαπανών που δεν αφορούν την επιχείρηση, αλλά πρόκειται για ατομικές δαπάνες του επιχειρηματία.
- Όλες οι πράξεις που δεν υπόκεινται στο ΦΠΑ, αλλά και όλες οι πράξεις που υπόκεινται στο ΦΠΑ δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο συμψηφισμού (π.χ. πράξεις εξαιρούμενες του ΦΠΑ, πράξεις απαλλασσόμενες χωρίς δικαίωμα έκπτωσης του ΦΠΑ κ.λπ.).
- Σκόπιμα λανθασμένη καταχώρηση της αξίας των προϊόντων που εμπορεύεται η επιχείρηση ή/και των αγορών της και του αντιστοιχούντα σ'αυτά ΦΠΑ στα λογιστικά βιβλία των επιχειρήσεων.
- Συμψηφισμός με το χρεωστικό ποσό φόρου του πιστωτικού υπολοίπου ΦΠΑ της τελευταίας περιόδου, για το οποίο έχει ζητηθεί με αίτηση η επιστροφή του.

7. Φόρος μεταβίβασης ακινήτων

Μετά την εισαγωγή το 1985 του αντικειμενικού συστήματος προσδιορισμού της αξίας των ακινήτων και τη σταδιακή εξάπλωσή του σε όλα τα αστικά και ημιαστικά κέντρα και ορισμένες παραθεριστικές περιοχές, οι δυνατότητες φοροδιαφυγής στο φόρο αυτό περιορίστηκαν σημαντικά. Ωστόσο ο ρυθμός σταδιακής επέκτασης της εφαρμογής της μεθόδου αυτής σε όλη τη χώρα έχει καθυστερήσει σημαντικά, με αποτέλεσμα σε πολλές περιοχές –και ιδιαίτερα σ' αυτές που βρίσκονται εκτός σχεδίου πόλεως- η τιμή της αξίας των ακινήτων για φορολογικούς σκοπούς να υπολογίζεται και σήμερα με τη μέθοδο των «συγκριτικών στοιχείων». Στις περιπτώσεις αυτές τα περιθώρια φοροδιαφυγής ή/και μη αμερόληπτου προσδιορισμού της αξίας των ακινήτων από τα φορολογικά όργανα είναι πολλά.

Δυνατότητες φοροδιαφυγής ή φοροαποφυγής υπάρχουν επίσης σε κάποιες ειδικότερες περιπτώσεις μεταβίβασης ακινήτων, όπως είναι για παράδειγμα, στη

μεταβίβαση αγροκτημάτων προς αγρότες, οι οποίοι ωστόσο δεν πληρούν τις προϋποθέσεις για να τύχουν των ειδικών φορολογικών ρυθμίσεων, στην περίπτωση της αγοράς δήθεν πρώτης κατοικίας, κ.λπ.

8. Φορολογία κληρονομιών, δωρεών και γονικών παροχών

Οι δυνατότητες και η έκταση της φοροδιαφυγής/φοροαποφυγής εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από το αν η κληρονομιά – δωρεά αποτελείται από ακίνητα ή άλλα περιουσιακά στοιχεία.

Όσον αφορά τη φοροδιαφυγή στα ακίνητα, ισχύουν και για το φόρο αυτό όσα αναφέρθηκαν παραπάνω για το φόρο μεταβίβασης ακινήτων. Έτσι, μετά την καθιέρωση του αντικειμενικού συστήματος προσδιορισμού της αξίας των ακινήτων η φοροδιαφυγή στις κληρονομίες – δωρεές που αποτελούνται από ακίνητα περιορίστηκαν σημαντικά. Όταν όμως πρόκειται για κινητά περιουσιακά στοιχεία ή μετρητά, η φοροδιαφυγή παραμένει σε υψηλά επίπεδα, γιατί τα περιουσιακά αυτά στοιχεία μεταβιβάζονται σχετικά εύκολα, χωρίς να απαιτείται πάντοτε η τήρηση κάποιων νομικών ή άλλων διαδικασιών. Η, όταν απαιτείται, μπορεί η τήρηση αυτών των διαδικασιών να αποφευχθεί, με συνέπεια να διαφεύγεται σε πολλές περιπτώσεις πλήρως η φορολογία.

Για παράδειγμα, στο φόρο κληρονομιών, η απφυγή του φόρου στην περίπτωση των τραπεζικών καταθέσεων επιτυγχάνεται με την εκ των προτέρων κατάθεση των χρημάτων σε κοινό λογαριασμό ή την έγκαιρη αναληψή τους. Στην περίπτωση των δωρεών και των γονικών παροχών σε μετρητά ή κινητά αντικείμενα μεγάλης αξίας η φοροδιαφυγή είναι επίσης μεγάλη, γιατί στις περισσότερες περιπτώσεις οι δωρεές αυτές είναι σχεδόν αδύνατον να διαπιστωθούν.

9. Φόρος μεγάλης ακίνητης περιουσίας

Η φοροδιαφυγή στο φόρο ακίνητης περιουσίας υπήρξε στην Ελλάδα ανέκαθεν μεγάλη και εκδηλωνόταν κυρίως με τη μη υποβολή φορολογικής δήλωσης εκ μέρους των υπόχρεων. Αλλά και στις περιπτώσεις που υποβάλλονταν φορολογική δήλωση, ή δηλωθείσα αξία των ακινήτων ήταν κατά κανόνα πολύ χαμηλότερη της πραγματικής.

Η κατάσταση αυτή έχει βελτιωθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια λόγω της επέκτασης του αντικειμενικού προσδιορισμού της αξίας των ακινήτων, της κατάρτισης του κτηματολογίου και των μέτρων που έχει λάβει το Υπουργείο Οικονομικών (έντυπο Ε9 κ.λπ.). Παραμένουν ωστόσο και σήμερα σημαντικά περιθώρια φοροδιαφυγής στα ακίνητα που είναι εκτός αντικειμενικού προσδιορισμού, στα «δασικά» ακίνητα κ.λπ.

10. Δασμοί και τέλη εισαγόμενων

Η δασμοδιαφυγή συντελείται κατά κανόνα με τη λαθρεμπορία (τσιγάρα, καύσιμα κ.λπ.). Μερικές φορές η δασμοδιαφυγή συντελείται σε καθ' όλα νόμιμες εισαγωγές. Αυτό συνήθως συμβαίνει όταν οι εισαγωγείς επιτυγχάνουν την κατάταξη

των προϊόντων σε διαφορετική δασμολογική κλάση από την κανονική, με αποτέλεσμα τη σημαντική μείωση των δασμών. Κλασική περίπτωση είναι η εισαγωγή των αυτοκινήτων λόγω της υψηλής τους φορολογίας. Ταυτόχρονα, ηπλυθώρα των ειδικών ρυθμίσεων που υπάρχουν στη σχετική νομοθεσία και γενικότερα το πολυδαίδαλο θεσμικό πλαίσιο ευνοούν ακόμη περισσότερο την τάση για φοροδιαφυγή.

Κυκλοφορία αυτοκινήτων με ξένες πινακίδες. Αυτοκίνητα ιδιοτική χρήσης με ξένες πινακίδες μπορούν να κυκλοφορούν στην Ελλάδα με το καθεστώς της προσωρινή εισαγωγής ή της προσωρινής χρησιμοποίησης και μπορούν κατ' επέκταση να απαλλάσσονται προσωρινά από τον ειδικό φόρο κατανάλωσης.

Παραποίηση ή πλαστογράφηση αριθμού πλαισίου. Αυτοκίνητα που έχουν εισαχθεί στη χώρα προσωρινός ή ατελώς νομιμοποιούνται με την αντικατάσταση του αριθμού πλαισίου (π.χ. από κάποιο κατεστραμμένο αυτοκίνητο).

Παράνομη μετατροπή αυτοκινήτων. Η φορολόγηση των οχημάτων ανάλογα με την κατηγορία στην οποία ανήκουν έχει οδηγήσει πολλούς στην αγορά αυτοκινήτων χαμηλής φορολογικής επιβάρυνσης και μετέπειτα μετατροπής τους σε άλλες κατηγορίες.

Πλαστογράφηση εγγράφων. Έκδοση από το Υπουργείο Συγκοινωνιών άδειας κυκλοφορίας σε αυτοκίνητα που έχουν εισαχθεί στη χώρα λαθραία με την προσκόμιση σ' αυτό από ιδιώτες πλαστών πιστοποιητικών τελωνισμού.

Παλινοστούντες. Επιβατικά αυτοκίνητα ιδιοτικής χρήσης έχουν δικαίωμα να κυκλοφορούν ατελώς από παλινοστούντες, όπως είναι οι έλληνες που ήταν εγκατεστημένοι στο εξωτερικό, οι πολιτικοί πρόσφυγες καθώς και άλλες κατηγορίες ομογενών. Η δυνατότητα αυτή γίνεται συχνά αντικείμενο εκμετάλλευσης επιτήδειων με συνέπεια αυτοκίνητα μεγάλης αξίας να παραμένουν αδασμολόγητα ως δήθεν ανήκοντα σε δικαιούχους αυτών των απαλλαγών.

Πολύτεκνοι. Ο ειδικός φόρος κατανάλωσης μειώνεται για την απόκτηση επιβατικού αυτοκινήτου ιδιοτικής χρήσης από πολύτεκνους. Έτσι δίνεται η δυνατότητα καταστρατήγησης με τη μέθοδο της μεταβίβασης, παραχώρησης κ.λπ. σε άλλα πρόσωπα.

Ανάπηροι. Ορισμένες κατηγορίες ανάπηρων ή οι γονείς αυτών έχουν δικαίωμα κυκλοφορίας επιβατικών αυτοκινήτων ιδιοτικής χρήσης με ατέλεια. Έτσι δίνεται η δυνατότητα καταστρατήγησης από μη πραγματικά ανάπηρους προκειμένου να αποφευχθεί η καταβολή φόρου.

11. Ειδικός φόρος κατανάλωσης υγρών καυσίμων

Λόγω του μεγέθους της φορολογικής βάσης και των υψηλών φορολογικών συντελεστών που επιβάλλονται, το πετρέλαιο και γενικότερα τα πετρελαιοειδή προϊόντα αποτελούν μια από τις σημαντικότερες πηγές εσόδων του κρατικού προϋπολογισμού. Έτσι η σημαντική διαφοροποίηση των φορολογικών συντελεστών

ανά κατηγορία προϊόντος έχει ως αποτέλεσμα τη νόθευση και λαθρεμπορία πετρελαιοειδών προϊόντων με στόχο τη φοροδιαφυγή.

Ενδεικτικά το πρώτο δεκάμηνο του 1999 το ΣΔΟΕ πραγματοποίησε πάνω από 3500 ελέγχους που έδειξαν 401 παραβάσεις και οι οποίες αφορούν συνολικά 20.751.174 λίτρα καυσίμων. Ιδικότερα, διαπιστώθηκαν 255 επιχειρήσεις εμπορίας καυσίμων που δεν εξέδωσαν στοιχεία πώλησης για 10.006.129 λίτρα, 5.084.833 λίτρα που είχαν διοχετευθεί σε μη επιτρεπόμενη χρήση (δηλαδή φορείς του δημοσίου, όπως κλινικές, νοσοκομεία, δήμοι κλπ.) και 5.660.212 λίτρα πετρελαίου κίνησης και ναυτιλίας τα οποία ήταν νοθευμένα.

Οι συνηθέστερες περιπτώσεις παράνομης διακίνησης και λαθρεμπορίας πετρελαιοειδών προϊόντων είναι οι εξής:

Τροφοδοσία πλοίων με δεξαμενόπλοια. Ένας τρόπος είναι η εικονική τροφοδοσία των πλοίων με πετρέλαιο ή η τροφοδοσία τους με ποσότητα μικρότερη αυτής που αναγράφεται στα συνοδευτικά. Το πετρέλαιο αυτό που παραμένει στα δεξαμενόπλοια διοχετεύεται στην αγορά.

Τροφοδοσία μεταφορικών δεξαμενόπλοιων από εφοδιαστικά δεξαμενόπλοια. Τα εφοδιαστικά δεξαμενόπλοια μεταβιβάζουν εν πλω μέρος του ναυτιλιακού πετρελαίου που μεταφέρουν με μεταφορικά δεξαμενόπλοια. Τα τελευταία με τη σειρά τους αδειάζουν το λαθραίο αυτό φορτίο σε απομακρυσμένες περιοχές των νησιών όπου δεν υπάρχει ουσιαστικός τελωνειακός ή λημενικός έλεγχος.

Τροφοδοσία πλοίων με βυτιοφόρα οχήματα. Ορισμένοι από τους συνηθέστερους τρόπους λαθρεμπορίας είναι οι εξής:

- Με παρέμβαση των οδηγών των βυτιοφόρων προς το μετρητή και το γενικότερο σύστημα παροχής και έτσι ενώ ο μετρητής δείχνει ότι το πετρέλαιο παραδόθηκε κανονικά, στην πραγματικότητα η ποσότητα που παραδόθηκε είναι μικρότερη της συμφωνημένης.
- Κατασκευάζονται στα βυτιοφόρα επιμέρους δεξαμενες, οι οποίες συνδέονται παρανόμως μεταξύ τους και μέρος του πετρελαίου, αντί να διοχετευθεί προς τα πλοία διοχετεύεται προς αυτές.
- Το σύνολο ή μέρος του βυτιοφόρου, αντί να διοχετευθεί στο πλοίο, αδειάζεται σε παράνομες αποθήκες ή πρατήρια καυσίμων, ενώ στα παραστατικά εμφανίζεται ότι παραδόθηκε κανονικά. Εναλλακτικά, το πετρέλαιο νοθεύεται με άλλα προϊόντα.

Πετρέλαιο και υγραέριο θέρμανσης. Το πετρέλαιο θέρμανσης διατίθεται σε μειωμένη τιμή τους χειμερινούς μήνες στους καταναλωτές, κάτι που οδηγεί συχνά σε καταστρατηγήσεις. Ειδικότερα, χρησιμοποιείται πετρέλαιο θέρμανσης σαν πετρέλαιο κίνησης ή για άλλες χρήσεις, για τις οποίες σύμφωνα με τις ισχύουσες διατάξεις δεν επιτρέπεται η χρήση του πετρελαίου αυτού. Το αντίστοιχο συμβαίνει πολλές φορές και με το υγραέριο.

12. Ειδικός φόρος κατανάλωσης οινοπνεύματος

Η φοροδιαφυγή που υπάρχει στο φόρο αυτό συντελείται με διάφορες μορφές. Υπάρχει η λαθραία εισαγωγή οινοπνευματωδών ποτών, όπου εκτός του ειδικού δόρου

αποφεύγεται και η πληρωμή του σχετικού φόρου πολυτελείας. Επίσης φοροδιαφυγή συντελείται και με τη μη έκδοση των σχετικών παραστατικών.

Ειδικότερα, ως συνηθέστερες περιπτώσεις παραβάσεων αναφέρονται οι εξής:

- ✓ *Εισαγωγή οινοπνεύματος με πλασματικά παραστατικά.*
- ✓ *Παράνομα εργαστήρια παρασκευής ποτών, τα οποία κατασκευάζουν απομιμήσεις παρόμοιων κυκλοφορούντων προϊόντων.*
- ✓ *Διάθεση συνθετικής αλκοόλης, η οποία κυκλοφορεί με ένδειξη επί της συσκευασίας ότι πρόκειται για καθαρό οινόπνευμα.*
- ✓ *Εικονικές εξαγωγές ή νοθευμένες εξαγωγές.*

13. Ειδικός φόρος κατανάλωσης καπνοβιομηχανικών προϊόντων.

Το σύστημα ελέγχου της παραγωγής και διακίνησης των εγχωρίως παραγομένων τσιγάρων είναι τέτοιο που δεν αφήνει σημαντικά περιθώρια για φοροδιαφυγή. Δεν ισχύει όμως το ίδιο για τα τσιγάρα ή άλλα καπνικά προϊόντα που παράγονται στο εξωτερικό, όπου η λαθραία εισαγωγή και διάθεσή τους αποτελούν συνηθισμένο φαινόμενο. Συγκεκριμένα, από στοιχεία του ΣΔΟΕ εκτιμάτε ότι 8% των τσιγάρων που καταναλώνονται στην Ελλάδα είναι λαθραία.

Η άνηση του λαθρεμπορίου στα χωρικά μας ύδατα οφείλεται στα τεράστια περιθώρια κέρδους, αφού η τιμή ενός πακέτου τσιγάρων στην κατανάλωση είναι τέσσερις φορές μεγαλύτερη από την τιμή εργοστασίου. Το 1999 οι ελληνικές λιμενικές αρχές κατέσχεσαν 8,5 εκατ. Πακέτα τσιγάρα. Μόνο από αυτά οι διαφύγοντες φόροι και δασμοί ανέρχονται σε 3,5 δις. δραχμές.

Η εξάπλωση του φαινομένου αυτού οφείλεται στο γεγονός ότι η Ε.Ε. έχει επιβάλει υψηλούς φόρους κατανάλωσης στα προϊόντα καπνού, για λόγους δημοσιονομικούς αλλά και υγείας. Να σημειωθεί ότι τα βιομηχανοποιημένα καπνικά προϊόντα επιβαρύνονται και με ΦΠΑ, ενώ αυτά που εισάγονται από τρίτες χώρες επιβαρύνονται επιπλέον από εισαγωγικό δασμό.

Ορισμένοι από τους συνηθέστερους τρόπους, λαθρεμπόρησης και κατ' επέκταση φοροδιαφυγής, που χρησιμοποιούνται στη χώρα μας είναι οι εξής:

- ✓ *Εικονικές εξαγωγές τσιγάρων.* Εγχωρίως παραγόμενα τσιγάρα απαλλάσσονται του ειδικού φόρου κατανάλωσης γιατί πρόκειται να εξαχθούν. Παρά το γεγονός ότι τα συνοδευτικά έγγραφα δείχνουν ότι τα τσιγάρα αυτά έχουν εξαχθεί, η εξαγωγή τους δεν γίνεται στην πραγματικότητα και τα τσιγάρα κυκλοφορούν στην εγχώρια αγορά αφορολόγητα.
- ✓ *Κυκλοφορία στην εγχώρια αγορά εξαχθέντων τσιγάρων.* Στην περίπτωση αυτή τα εξαχθέντα σε γειτονικές χώρες τσιγάρα, μετά την έξοδό τους από τα ελληνικά χωρικά ύδατα, μεταφορτώνονται σε μικροτερα σκάφη και επιστρέφουν στην Ελλάδα, η μεταφέρονται σε άλλες χώρες, όπου κυκλοφορούν ως λαθραία.
- ✓ *Λαθραία εξαγωγή.* Τα τσιγάρα φορτώνονται σε φορτηγά μαζί με άλλα προϊόντα μικρής συνήθως αξίας, που χρησιμοποιούνται συνήθως ως «βιτρίνα», κατά τέτοιο τρόπο που ο έλεγχος όλου του φορτίου στα σύνορα από τις τελωνειακές αρχές να είναι αδύνατος.

- ✓ *Με την επιστροφή ακατάλληλων εμπορευμάτων.* Τσιγάρα τα οποία δεν έχουν φορολογηθεί επειδή δεν πρόκειται να κυκλοφορήσουν στην εγχώρια αγορά, αποκρύπτονται σε μεγάλες ποσότητες μαζί με εμπορεύματα που επιστρέφονται στις χώρες προέλευσής τους ως ακατάλληλα.
- ✓ *Εικονικοί ή μη ειλικρινείς εφοδιασμοί πλοίων.* Συχνά γίνεται εφοδιασμός με τσιγάρα πλοίων που εκτελούν δρομολόγια γραμμών εξωτερικού για τις ανάγκες του πληρώματος, οι οποίες καλύπτονται ατελώς. Οι ποσότητες όμως αυτές είναι συχνά εξαιρετικά μεγάλες σε σχέση με το πλήρωμα και εκτιμάται ότι τελικά με κάποιο τρόπο επιστρέφουν λαθραία στη χώρα.
- ✓ *Λαθραία εισαγωγή τσιγάρων με μέσα οδικής μεταφοράς.* Αυτό γίνεται με την τοποθέτηση τσιγάρων σε ειδικά διασκευασμένους χώρους φορτηγών αυτοκινήτων και τουριστικών λεωφορείων.
- ✓ *Λαθρεμπορία με παρέκκλιση της Transit διακίνησης.* Ποσότητες τσιγάρων που εξάγονται, μέσω της Ελλάδος, από χώρες της Ε.Ε. ή τρίτες χώρες, σε άλλες χώρες της Ε.Ε. ή τρίτες χώρες παρ' όλο που τα συνοδευτικά έγγραφα και οι σφραγίδες από τις τελωνειακές αρχές δείχνουν ότι η διαδικασία transit έχει εφαρμοσθεί σωστά και ότι έχουν παραληφθεί, δεν φτάνουν ποτέ στον προορισμό τους, αλλά λαθρεμπορεύονται, είτε σε άλλες χώρες της Ε.Ε. χωρίς να διέλθουν από τη χώρα μας ή στην Ελλάδα.
- ✓ *Αποσφράγιση προς εξαγωγή προϊόντων.* Με τη μέθοδο αυτή τα containers που περιλαμβάνουν τσιγάρα προς εξαγωγή σε κάποιο σημείο της διαδρομής αποσφραγίζονται και επανασφραγίζονται, αφού προηγουμένος εκφορτωθεί μέρος του φορτίου τους, ώστε η διαπίστωση της παράβασης να είναι δύσκολη από τις αρμόδιες αρχές. Το εμπόρευμα που έχει εκφορτωθεί στη συνέχεια διοχετεύεται στην εγχώρια αγορά.
- ✓ *Επανεισαγωγή προϊόντων που έχουν εξαχθεί.* Με τη μέθοδο αυτή επιστρέφουν λαθραία στη χώρα μας προϊόντα που έχουν εξαχθεί, αφού προηγουμένως στη χώρα προορισμού τους έχουν ανασυσκευασθεί.
- ✓ *Ψευδής επιγραφή.* Τσιγάρα προερχόμενα από τρίτες χώρες περιγράφονται στα συνοδευτικά έγγραφα ως εμπορεύματα μικρής ποσότητας και αξίας. Αντιστοίχως, τσιγάρα που εξάγονται σε τρίτες χώρες επανεισάγονται στη χώρα περιγραφόμενα στα συνοδευτικά έγγραφα ως προϊόντα μικρής ποσότητας και αξίας.

14. Φορολογία κέντρων διασκέδασης και καταστημάτων ψυχαγωγίας.

Ο χώρος της διασκέδασης θεωρείται παραδοσιακά ως ένας χώρος στον οποία υπάρχει γενικά μεγάλη φοροδιαφυγή και στον οποίο παράγεται και κινείται ένα μεγάλο ποσοστό του εισοδήματος που δημιουργείται στην παραοικονομία. Μερικοί από τους τρόπους με τους οποίους επιτυγχάνεται φοροδιαφυγή τόσο στην άμεση, όσο και στην έμμεση φορολογία, αλλά και εισφοροδιαφυγή είναι οι εξής:

- Άσκηση παρεπόμενων ή δευτερευόντων οικονομικών δραστηριοτήτων στο χώρο λειτουργίας της επιχείρησης από την ίδια ή από άλλες επιχειρήσεις (π.χ. πώληση λουλουδιών, φωτογραφιών κλπ), οι οποίες σεν εμφανίζονται επισήμως ή στις οποίες γίνεται φοροδιαφυγή.
- Μετατροπή αιθουσών σε χώρους διασκέδασης. Για τις κατασκευές αυτές δεν εκδίδονται ή εκδίδονται ανακριβή φορολογικά στοιχεία και αφότου ολοκληρωθούν υπάρχει αφανής απασχόληση με συνέπεια τη φοροδιαφυγή και εισφοροδιαφυγή.
- Συνεργασία τραγουδιστών και μουσικών με κέντρα διασκέδασης χωρίς επίσημα καταχωρημένα συμφωνητικά ή με συμφωνητικά, στα οποία η αμοιβή που αναγράφεται δεν είναι η πραγματική.
- Μη έκδοση εισητηρίων εισόδου από επιχειρήσεις που από το νόμο έχουν υποχρέωση έκδοσης των εισητηρίων αυτών.
- Προμήθεια εξοπλισμού και μεταβίβαση εμπορικών σημάτων με μη διαφανείς διαδικασίες.
- Τροφοδοσία των επιχειρήσεων με τρόφιμα, ποτά, λουλούδια κλπ που παράχθηκαν ή διακινούνται λαθραία ή χωρίς τα απαραίτητα παραστατικά.
- Μη έκδοση φορολογικών στοιχείων για τα παρεχόμενα είδη ή υπηρεσίες ή χρησιμοποίηση των ίδιων στοιχείων περισσότερο από μια φορά.
- Έκδοση μη θεωρημένων αποδείξεων λιανικής πώλησης.
- Χρήση (λήψη ή έκδοση) πλαστών – εικονικών φορολογικών στοιχείων.
- Φοροδιαφυγή πραγματοποιείται επίσης και με την παραγωγή και διακίνηση πλαστών CD.

15. Τουριστικές επιχειρήσεις

Στον τομέα του τουρισμού δραστηριοποιείται ένας μεγάλος αριθμός επιχειρήσεων με διαφορετικό πολλές φορές αντικείμενο. Η φοροδιαφυγή μπορεί να επιτευχθεί και εδώ με πολλούς τρόπους οι κυριότεροι από τους οποίους είναι οι εξής:

- Υποτιμολόγηση παρεχόμενων υπηρεσιών κυρίως στις οργανωμένες επισκέψεις τουριστών από το εξωτερικό, η οποία γίνεται με τη μέθοδο των διπλών συμβολαίων που συνάπτονται μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών (ξενοδοχεία, τουριστικές επιχειρήσεις εσωτερικού και εξωτερικού).
- Μη τήρηση, ελλιπής ή ανακριβής τήρηση του ειδικού βιβλίου κίνησης πελατών των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων και κυρίως των επιχειρήσεων ενοικιαζόμενων διαμερισμάτων και δωματίων.
- Ενοικίαση δωματίων, τα οποία στην ανανέωση της άδειας που έχει χορηγηθεί έχουν καταχωρηθεί ως δωμάτια, τα οποία δεν θα διατεθούν για εκμίσθωση.
- Μη έκδοση, ελλιπής ή ανακριβής έκδοση φορολογικών στοιχείων για παρεπόμενες ξενοδοχειακές επιχειρήσεις, οι οποίες εμφανίζονται ότι περιλαμβάνονται στο «πακέτο», ενώ στην πραγματικότητα παρέχονται έναντι ιδιαίτερου τιμήματος, το οποίο δεν εμφανίζεται.
- Μη έκδοση, ελλιπής ή ανακριβής έκδοση φορολογικών στοιχείων για τις ίδιες ή παρεμφερείς υπηρεσίες που παρέχουν στους τουρίστες τρίτοι (καντίνες σε παραλίες, εκμάθηση θαλάσσιων σπορ κλπ)

- Ελλιπής ή ανακριβής έκδοση φορολογικών στοιχείων από επιχειρήσεις που πωλούν είδη τουριστικού ενδιαφέροντος (είδη λαϊκής τέχνης, κοσμήματα κλπ).
- Μη έκδοση ή ελλιπής έκδοση εισητηρίων από επιχειρήσεις εκμετάλευσης τουριστικών λεωφορείων, θαλάσσιων μεταφορικών μέσων περιήγησης και εκδρομών κ.ο.κ.
- Λήψη πλαστών και εικονικών φορολογικών στοιχείων, κυρίων από μεγάλες ξενοδοχειακές επιχειρήσεις, αλλά και ξενοδοχειακές επιχειρήσεις μικρότερης κλίμακας, επιχειρήσεις ενοικίασης αυτοκινήτων, σκαφών αναψυχής κ.λπ. με σκοπό τη διόγκωση των δαπανών που αφορούν επισκευές, συντήρηση, διαφήμιση, δαπάνες καυσίμων, δαπάνες διαφόρων εφοδίων κ.λπ. και απότερο στόχο τη μείωση των κερδών και του καταβλητέου ΦΠΑ.
- Λήψη πλαστών και εικονικών φορολογικών στοιχείων για υπηρεσίες διοργάνωσης ή διαμεσολάβησης ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων σε ξενοδοχεία, περιηγήσεις, εκδρομές κ.λπ.

16. Σωματεία

Τα σωματεία είναι παραδοσιακά συνυφασμένα με την επιδίωξη μη κερδοσκοπικών σκοπών και τη διάχυση του οφέλους που ανακύπτει από τη δραστηριότητά τους στο κοινωνικό σύνολο. Ωστόσο, σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιείται η νομική προσωπικότητα του σωματείου για την επιδίωξη κερδοσκοπικού σκοπού και ιδιαίτερα την ικανοποίηση προσωπικών οικονομικών συμφερόντων. Κυριος λόγος για τον οποίο επιλέγεται η μορφή του σωματείου για την άσκηση κάποιας δραστηριότητας είναι η ευκολία με την οποία μπορεί να συσταθεί ένα σωματείο, η επιχορήγηση την οποία έχουν συνήθως, η έλλειψη εποπτείας και γενικότερα ελέγχου για τις δραστηριότητες που αναπτύσσουν, οι δυνατότητες που παρέχουν για φοροδιαφυγή και φοροαποφυγή κ.λπ. Τα πλεονεκτήματα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα, μόνο από το Πρωτοδικείο Αθηνών, να έχουν εκδοθεί από το 1972 μέχρι το 1996 περίπου 21.000 αποφάσεις αναγνώρισης σωματείων. Άλλοτε πάλι, τα σωματεία χρησιμοποιούνται ως μέσο φοροδιαφυγής ή φοροαποφυγής τρίτων.

Ειδικότερα, μερικές από τις πλέον συνήθεις περιπτώσεις είναι οι εξής:

- ✓ Φιλανθρωπικά σωματεία ασκούν στην πραγματικότητα δραστηριότητες οίκων ευγηρίας, φύλαξης παιδιών κ.λπ. με ανάλογα οικονομικά οφέλη.
- ✓ Φιλοζωικά σωματεία μετατρέπονται σε καταστήματα εμπορίας μικρών ζώων ή/και σε κτηνιατρεία.
- ✓ Σωματεία που έχουν ως αντικείμενο ενδιαφέροντος φιλοσοφικό, θρησκευτικό κ.λπ. ασκούν επιχειρηματική δραστηριότητα και διανέμουν κέρδη.
- ✓ Σωματεία ή μη κερδοσκοπικές εταιρείες με αντικείμενο την υγεία και την ανάπτυξη του αθλητισμού μετατρέπονται σε επιχειρήσεις αδυνατίσματος, γυμναστήρια, εμπορίας ενδυμάτων, εμπορίας ειδών διατροφής, χώρους σκοποβολής κ.λπ.
- ✓ Μη κερδοσκοπικού καλλιτεχνικού, πνευματικού και πολιτιστικού χαρακτήρα δραστηριότητες μετατρέπονται σε εμπορικές με την κυκλοφορία βιβλίων και περιοδικών, καταχωρήσεις διαφημίσεων γενικά, πώθηση με διάφορους τρόπους (π.χ. διαφήμιση) οικονομικών συμφερόντων των μελών κ.λπ.
- ✓ Σωματεία ψυχαγωγικού χαρακτήρα μετατρέπονται σε καφωδεία, αίθουσες μπυλιάρδων, μέσα διαφήμισης και προώθησης αγαθών και υπηρεσιών κ.ο.κ.

Πολύ συχνά, η φοροδιαφυγή επιτυγχάνεται με την έκδοση των σχετικών τιμολογίων, όχι στ όνομα του νομικού προσώπου, αλλά στο όνομα της ατομικής του επιχείρησης με σκοπό να εμφανισθει η σχετική δαπάνη ως δαπάνη της ατομικής του επιχείρησης, κάτι που έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση της φορολογικής του επιβάρυνσης στη φορολογία εισοδήματος και τη μείωση καταβολής ΦΠΑ.

17. Φοροδιαφυγή στον κλάδο της υγείας

Ο τομέας της υγείας, λόγω του ισχύοντος ιατροασφαλιστικού συστήματος, των προσωπικών σχέσεων που δημιουργούνται μεταξύ του ασθενούς και του ιατρικού-νοσηλευτικού γενικά προσωπικού και της ψυχολογίας του ασθενούς, αποτελούσε ανέκαθεν ένα τομέα στον οποίο η παραοικονομία-φοροδιαφυγή έβρισκε ιδιαίτερα πρόσφορο έδαφος.

Σημειώνεται ότι ανάμεσα στις χώρες του ΟΟΣΑ, η Ελλάδα κατέχει τη δεύτερη, μετά τις ΗΠΑ, υψηλότερη θέση σε ιδιωτικές δαπάνες ως ποσοστό των συνολικών δαπανών για υγεία. Ειδικότερα, στην Ελλάδα οι ιδιωτικές δαπάνες αποτελούν περίπου το 43% που δαπανώνται συνολικά για την υγεία, ενώ στις χώρες της Ε.Ε. το αντίστοιχο ποσοστό είναι κατά μέσο όρο χαμηλότερο του 20%. Σύμφωνα με εκτιμήσεις, περισσότερες από τις μισές ιδιωτικές δαπάνες στην Ελλάδα έχουν ως αποδέκτες τους γιατρούς με τη μορφή του «μαύρου» χρήματος.

17.1. Ιατροί

Η φοροδιαφυγή των ιατρών πραγματοποιείται κατά κύριο λόγο με την απόκρυψη εσόδων, είτε με τη μη έκδοση αποδείξεων παροχής υπηρεσιών, είτε με την αναγραφή σ' αυτές που εκδίδονται μικρότερων ποσών. Η μη έκδοση απόδειξης είναι δύσκολο να αποκαλυφθει λόγω του ιατρικού απορρήτου και της αδυναμίας προσδιορισμού της φύσης των παρεχόμενων από τον ιατρό υπηρεσιών.

17.2. Φακελάκια

Τα ποσά που διακινούνται είναι τεράστια, ενώ ελάχιστα είναι αυτά που βλέπουν το φως της δημοσιότητας και φθάνουν τελικά στη δικαιοσύνη.

Σύμφωνα με εκτιμήσεις, τα ποσά που απευθύνονται στους γιατρούς και εισπράττουν ως «φακελάκια» κυμαίνονται ανάλογα με την ειδικότητα, το όνομα του γιατρού κ.λπ. Τα υψηλότερα κατα μέσο όρο ποσά φαίνεται ότι αφορούν καρδιοχειρουργικές επεμβάσεις. Το ποσό αυτό εξαρτάται από το όνομα του καρδιοχειρουργού, το όνομα του νοσοκομείου, καθώς και τα υψηλά ποσοστά επιτυχημένων επεμβάσεων που εμφανίζει ο καρδιοχειρουργός και το συγκεκριμένο νοσοκομείο.

17.3. *Ιδιωτικές κλινικές*

Οι σημαντικότεροι τρόποι φοροδιαφυγής από τις ιδιωτικές κλινικές είναι οι εξής:

Αναγραφή λιγότερων ημερών νοσηλείας. Η φοροδιαφυγή επιτυγχάνεται με την αναγραφή στο βιβλίο εισόδου-εξόδου των ασθενών που υποχρεούνται να τηρούν οι κλινικές και τα νοσοκομεία ως ημέρα εξόδου ενός ασθενούς προγενέστερη της πραγματικής. Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται η απόκρυψη ημερών νοσηλείας και κατ' επέκταση η απόκρυψη των εσόδων που αντιστοιχούν στις ημέρες αυτές.

Αναγραφή κατώτερης θέσης. Στην περίπτωση αυτή η φοροδιαφυγή επιτυγχάνεται με τη χρέωση του πελάτη σύμφωνα με τη θέση στην οποία νοσηλεύθηκε και την έκδοση της σχετικής απόδειξης παροχής υπηρεσιών με τίμημα που αντιστοιχί σε θέση κατώτερη από την πραγματική.

Απόκρυψη εσόδων από εκμετάλλευση ασθενοφόρου και από παρακλινικές εξετάσεις. Πολλές κλινικές διαθέτουν ασθενοφόρα για τη μεταφορά ασθενών τους και ενώ για τις υπηρεσίες που προσφέρουν χρεώνουν ιδιαίτερα τους ασθενείς, συχνά στην απόδειξη παροχής υπηρεσιών που εκδίδουν προς αυτούς δεν περιλαμβάνεται αυτή η χρέωση με αποτέλεσμα την απόκρυψη εσόδων.

Έσοδα από φάρμακα και αναλώσιμο ιατρικό υλικό. Τα φάρμακα και το αναλώσιμο ιατρικό υλικό είτε δεν εμφανίζονται στην απόδειξη παροχής υπηρεσιών που εκδίδουν τα νοσοκομεία και οι κλινικές, είτε αγοράζονται σε μεγαλύτερες ποσότητες από αυτές που χρειάζονται για την νοσηλεία των ασθενών διογκώνοντας τις δαπάνες των νοσοκομείων. Στη συνέχεια, τα φάρμακα και τα υλικά που δεν χρησιμοποιήθηκαν διοχετεύονται σε συνεργαζόμενα φαρμακεία σε μειωμένες τιμές και χωρίς πραστατικά.

Συμφωνία με ασθενείς για εμφάνιση μικρότερων ποσών. Σε ορισμένες περιπτώσεις γίνεται συμφωνία με τους ασθενείς πριν από την είσοδό τους στο νοσοκομείο να μην εμφανισθεί πλήρως το ποσό των νοσηλίων. Η διαφορά μεταξύ του συμφωνηθέντος και του εμφανιζόμενου στις αποδείξεις ποσού εισπράττεται είτε από την κλινική, είτε από γιατρό, είτε κατανέμεται μεταξύ τους.

Πλήρης απόκρυψη εσόδων από την νοσηλεία ασθενή. Η περίπτωση αυτή παρατηρείται συνήθως όταν ο ασθενής δεν είναι ασφαλισμένος, όταν η νοσηλεία του δεν καλύπτεται από το ασφαλιστικό του ταμείο ή όταν για την χειρουργική επέμβαση που του γίνεται δεν χρειάζεται να παρμείνει στην κλινική. Έτσι δεν καταχωρείται καθόλου ο ασθενής στο βιβλίο εισόδου και εξόδου και δεν ανοίγεται η αντίστοιχη μερίδα στο βιβλίο ασθενών.

Πλήρης απόκρυψη λοιπών εσόδων. Τα νοσοκομεία και οι κλινικές πέρα από τις αμοιβές για τις υπηρεσίες που παρέχουν έχουν και έσοδα από την εκμίσθωση χώρων εντός της κλινικής, από την προώθηση ασθενών σε διαγνωστικά κέντρα και εργαστήρια, από την προώθηση προϊόντων, από την εκμίσθωση μηχανημάτων ή την παροχή υπηρεσιών σε τρίτους κ.ο.κ. Συχνά τα έσοδα αυτά δεν εμφανίζονται στα βιβλία.

Διόγκωση δαπανών. Όπως και άλλες κατηγορίες φορολογουμένων, οι κλινικές και τα νοσοκομεία δεν φοροδιαφεύγουν μόνο με την απόκρυψη εσόδων, αλλά και με τη διόγκωση δαπανών. Οι συνηθέστερες μέθοδοι είναι η λήψη εικονικών τιμολογίων, οι υπερτιμολογήσεις αγορών, ο υπολογισμών αποσβέσεων σε μηχανήματα που έχουν τεχνολογικά απαξιωθεί και βρίσκονται σε αδράνεια και τα οποία δεν δικαιούνται αποσβέσεων κλπ.

18. Τοπικοί φόροι και τέλη

Για λόγους κυρίως οργανωτικού των ΟΤΑ, αλλά και λόγω των προσωπικών σχέσεων και του πολιτικού κόστους που υπάρχουν έντονα σε τοπικό επίπεδο, οι τοπικές αρχές και ο διοικητικός μηχανισμός δεν επιμένουν στην εφαρμογή των διατάξεων που αφορούν την είσπραξη φόρων και τελών, με αποτέλεσμα να εμφανίζονται έντονα συμπτώματα φοροδιαφυγής.

Οι περισσότερες επιβαρύνσεις της Τοπικής Αυτοδιοίκησης έχουν ως βάση υπολογισμού την επιφάνεια των ακινήτων (φόρος ηλεκτροδοτούμενων χώρων, τέλη καθαριότητας, τέλος ακίνητης περιουσίας). Η φοροδιαφυγή στις επιβαρύνσεις αυτές γίνεται με την υποεκτίμηση της επιφάνειας των ακινήτων που έχει δηλωθεί στη ΔΕΗ, η οποία είναι αρμόδιος φορέας είσπραξης των εσόδων, ή τη μη γνωστοποίηση προς τις αρμόδιες αρχές των μετέπειτα επεκτάσεων του κτίσματος.

Ένας άλλος φόρος στον οποίο υπάρχουν πολλά φαινόμενα φοροδιαφυγής είναι ο φόρος στα ακκαθάριστα έσοδα των κέντρων διασκέδασης, των μπαρ, των εστιατορίων και των λοιπών επισιτιστικών επαγγελματιών. Η φοροδιαφυγή στο φόρο αυτό πραγματοποιείται κυρίως με τη μη έκδοση παραστατικών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

ΤΟ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

1. Το μέγεθος και η διάρθρωση του φορολογικού τομέα

Το μέγεθος του φορολογικού τομέα στην Ελλάδα αυξήθηκε σημαντικά κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου. Σύμφωνα με τους Εθνικούς λογαριασμούς τα συνολικά φορολογικά έσοδα του Δημοσίου, δηλαδή της Κεντρικής Διοίκησης, της Κοινωνικής Ασφάλισης, της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και άλλων ΝΠΔΔ αυξήθηκαν από 15,9% του ΑΕΠ 1948 σε 34,3% το 1995, δηλαδή υπερδιπλασιάστηκαν. Σημαντική αύξηση των φορολογικών εσόδων ως ποσοστό του ΑΕΠ υπήρξε όμως και στις άλλες χώρες της ΕΕ ή του ΟΟΣΑ, αν και με κάπως βραδύτερους ρυθμούς, με συνέπεια η διαφορά μεταξύ της Ελλάδας και των χωρών αυτών να περιορισθεί.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η *διαχρονική εξέλιξη* των φορολογικών εσόδων στην Ελλάδα ως ποσοστό του ΑΕΠ. Από μελέτη της εξέλιξης αυτής προκύπτει ότι τα συνολικά φορολογικά έσοδα ως ποσοστό του ΑΕΠ δεν εμφανίζουν σταθερή πορεία. Ειδικότερα, παρατηρείται ότι η ανοδική τάση των φορολογικών εσόδων διακόπτεται ή ακόμη και αναστρέφεται πλήρως τα έτη των βουλευτικών εκλογών (π.χ. 1981, 1985, 1989, 1993 κ.λπ.) για να συνεχισθεί αμέσως μετά. Η σύμπτωση αυτή πιθανόν δείχνει ότι υπάρχει στη χώρα μας άμεση σχέση και αλληλεξάρτηση ανάμεσα σε καθαρά πολιτικούς παράγοντες και στην πορεία των δημοσιονομικών μεγεθών, άποψη που φαίνεται να ενισχύεται στη συνέχεια.

Κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου δεν άλλαξε, όμως, το μέγεθος του φορολογικού τομέα, αλλά και η συμμετοχή σ' αυτόν των διαφόρων βαθμίδων διοίκησης. Ειδικότερα, παρατηρείται ότι η αύξηση του φορολογικού τομέα δεν ήταν ισόρροπη ανάμεσα στα συστατικά μέρη αυτού, αλλά ότι αυξήθηκαν ως ποσοστό του ΑΕΠ μόνο τα φορολογικά έσοδα της Κεντρικής Διοίκησης και της Κοινωνικής Ασφάλισης, ενώ τα φορολογικά έσοδα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης μειώθηκαν σημαντικά. Δηλαδή, ότι σε αντίθεση με τη διεθνή τάση το φορολογικό σύστημα έγινε περισσότερο συγκεντρωτικό. Αυτό συνέβη με την οικειοποίηση φόρων από την Κεντρική Διοίκηση που είχαν αρχικά εκχωρηθεί στην Τοπική Αυτοδιοίκηση ή την κατάργηση και μη αντικατάσταση φόρων που είχαν εκχωρηθεί σ' αυτήν.

Τα δύο αυτά χαρακτηριστικά του ελληνικού φορολογικού συστήματος, δηλαδή η προσαρμογή του τρόπου λειτουργίας του στις πολιτικές συνθήκες και απαιτήσεις και ο έντονος συγκεντρωτισμός του είχαν, εκτός των άλλων, επιπτώσεις στην τάση και στις ευκαιρίες για ανάπτυξη παραοικονομικών δραστηριοτήτων και για φοροδιαφυγή. Γιατί, υπήρξε έλλειψη συνέχειας στην άσκηση φορολογικής πολιτικής, έγινε πλέον φανερό στους πάντες ότι οι αποφάσεις για την πολιτική αυτή επηρεάζονται από πολιτικούς παράγοντες και πιέσεις, κάτι που είχε αλυσιδωτές επιδράσεις στους παράγοντες που επηρεάζουν την φοροδιαφυγή, επιβαρύνθηκε ο φοροεισπρακτικός μηχανισμός με φόρους και διαδικασίες που θα μπορούσαν να εκχωρηθούν σε κατώτερες βαθμίδες διοίκησης και αποκλείστηκε πλήρως, ως μη έχον κανένα άμεσο ή έμμεσο ίδιο όφελος, ένα σημαντικό μέρος του δημόσιου τομέα από την προσπάθεια σύλληψης της φορολογητέας ύλης, το οποίο κάτω από τις

κατάλληλες συνθήκες και προϋποθέσεις θα μπορούσε να παίξει σημαντικό ρόλο στον τομέα αυτό.

2. Η διάρθρωση του φορολογικού συστήματος

Η αύξηση μεταπολεμικά του μεγέθους του φορολογικού τομέα στην Ελλάδα συνοδεύτηκε αναπόφευκτα και από μεταβολές στη διάρθρωση του φορολογικού συστήματος, από τις οποίες άλλες ήταν αποτέλεσμα μέτρων που έλαβε η Πολιτεία και άλλες προκλήθηκαν αυτόματα από αυτή την ίδια ανάπτυξη.

Σύμφωνα με την δημοσιονομική θεωρία και τα αποτελέσματα σχετικών εμπειρικών μελετών, οι χώρες που βρίσκονται στα πρώτα στάδια της ανάπτυξης δεν έχουν μεγάλες δυνατότητες επιλογής, όσο αφορά τη δομή του φορολογικού συστήματος (Masgreave, 1971, Hinrichs, 1966, Prest, 1962). Η κυριαρχία του αγροτικού τομέα και ο βαθμός οργάνωσης της οικονομίας κάνουν στις χώρες αυτές τη φορολογία του εισοδήματος φυσικών προσώπων προβληματική. Συνέπεια της αδυναμίας αυτής είναι ο φόρος εισοδήματος φυσικών προσώπων να έχει μικρή συμμετοχή στα συνολικά φορολογικά έσοδα, η οποία ως ένα βαθμό οφείλεται στο ότι η επιβολή του δεν είναι γενική, αλλά περιορίζεται στα εισοδήματα από ορισμένες μόνο πηγές: αυτές στις οποίες η επιβολή του φόρου εισοδήματος είναι διαχειριστικά και πολιτικά εφικτή. Μια τέτοια πηγή είναι το εισόδημα από μισθωτές υπηρεσίες. Αντίθετα, το αγροτικό εισόδημα, η υπεραξία κ.λπ. απαλλάσσονται, με τη μια ή την άλλη μορφή, από τη φορολογία, ενώ υπάρχουν προνομιακές ρυθμίσεις για τις επαγγελματικές και κοινωνικές ομάδες που μπορούν να ασκήσουν υψηλή πολιτική πίεση. Σημαντικές δυσκολίες εμφανίζει επίσης και η φορολόγηση των επιχειρήσεων. Έτσι, επειδή στις χώρες αυτές ο προσδιορισμός των κερδών είναι δύσκολος με βάση τις λογιστικές μεθόδους, το μέγεθος της φορολογικής βάσης προσδιορίζεται εξωλογιστικά. Δηλαδή, προσδιορίζεται με την εφαρμογή συντελεστών καθαρού κέρδους στα ακκαθάριστα έσοδα, ανάλογα με τον κλάδο στον οποίο λειτουργεί η επιχείρηση ή με ανάλογες εξωλογιστικές μεθόδους. Με τον τρόπο αυτό, ο φόρος που αναλογεί σε κάθε επιχείρηση εξαρτάται από το ύψος των πωλήσεων της, με αποτέλεσμα ο φόρος εισοδήματος να μετατρέπεται ουσιαστικά σε φόρο φόρο επι των πωλήσεων. Επειδή, όμως, και οι πωλήσεις (ακκαθάριστα έσοδα) δεν είναι εύκολο να προσδιοριστούν, τα έσοδα από την φορολογία των κερδών αποτελούν μικρό ποσοστό των συνολικών φορολογικών εσόδων. Αντίθετα, επίσης χώρες που βρίσκονται στα πρώτα στάδια επίσης ανάπτυξης είναι ιδιαίτερα σημαντική η συμμετοχή επίσης φορολογίας των ακινήτων και των φόρων επίσης εισαγωγές, λόγω των διαχειριστικών πλεονεκτημάτων που εμφανίζουν.

Καθώς αναπτύσσεται η οικονομία όλο και μεγαλύτερο μέρος του πλυθισμού συγκεντρώνεται στα αστικά κέντρα, ο αγροτικός τομέας συρρικνώνεται και αναπτύσσονται ο δευτερογενής και ο τριτογενής τομέας, κάτι που ευνοεί την επέκταση επίσης φορολογίας εισοδήματος. Η αγορά οργανώνεται, οι επιχειρήσεις εκσυγχρονίζονται και εξαπλώνεται η χρήση λογιστικών μεθόδων με συνέπεια να γίνεται ευκολότερη και η φορολόγηση των κερδών. Έτσι, είναι φυσιολογικό να αναμένει κανείς ότι με την αύξηση του επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης θα αυξηθεί και η συμμετοχή του φόρου εισοδήματος στα φορολογικά έσοδα. Η αύξηση αυτή αναμένεται επίσης και για μια σειρά από λόγους κοινωνικούς, πολιτικούς κ.λπ., οι οποίοι έχει αποδειχθεί ότι ασκούν σημαντική επίδραση στη διαμόρφωση του φορολογικού συστήματος.

Στον πίνακα 8.1 εμφανίζεται η διάρθρωση των φορολογικών εσόδων του κρατικού προϋπολογισμού στην Ελλάδα κατά κύριες κατηγορίες φόρων. Σε αντίθεση όμως με αυτά που θα περίμενε κανείς με βάση όσα αναπτύχθηκαν παραπάνω, παρατηρείται ότι η δομή του φορολογικού συστήματος δεν άλλαξε σημαντικά κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου. Ειδικότερα, παρατηρείται ότι η συμμετοχή των φόρων εισοδήματος στα συνολικά φορολογικά έσοδα μέχρι και το 1965, δηλαδή σε μια εποχή που η χώρα είχε τους ταχύτερους ρυθμούς ανάπτυξης, μειώνονταν συνεχώς. Σημαντική αύξηση του ποσοστού συμμετοχής παρατηρείται μετά το 1975, η οποία όμως οφείλεται στους υψηλούς ρυθμούς πληθωρισμού που χαρακτηρίζουν την περίοδο αυτή και στο φαινόμενο της δημοσιονομικής απορρόφησης. Συγκεκριμένα, όπως θα φανεί παρακάτω, οφείλεται στο γεγονός ότι η πολιτεία δεν έλαβε τα αναγκαία μέτρα για την αντιμετώπιση του φαινομένου της δημοσιονομικής απορρόφησης, το οποίο δεν θίγει στον ίδιο βαθμό όλες τις εισοδηματικές και επαγγελματικές τάξεις. Έτσι, η εξέλιξη αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί θετική, γιατί έκανε ακόμη πιο άδικη την άδικη κατανομή των βαρών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8.1

Ποσοστιαία διάρθρωση φορολογικών εσόδων κρατικού προϋπολογισμού

	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000
Φόρος εισοδήματος φυσικών προσώπων	14,90%	11,90%	11,60%	8,90%	11,60%	11,50%	17,70%	19,10%	16,50%	14,40%	15,10%
Φόρος εισοδήματος νομικών προσώπων		2,50%	1,90%	2,30%	1,90%	3,90%	4,40%	3,60%	5,40%	7,70%	10,60%
Φόροι στην περιουσία	5,30%	8,20%	6,60%	6,90%	7,80%	8,70%	9,90%	6,80%	8,40%	1,30%	1,50%
Λοιποί άμεσοι φόροι	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12,20%	9,60%
Φόροι συναλλαγών	12,00%	12,90%	14,30%	14,00%	19,30%	22,80%	22,30%	19,70%	9,20%	37,90%	39,30%
Λοιποί έμμεσοι φόροι	69,50%	64,40%	65,60%	67,90%	59,10%	53,00%	45,60%	50,70%	60,60%	26,40%	19,20%
Σύνολο	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Πηγή: Κρατικός Προϋπολογισμός.

Παρατηρείται ότι στην Ελλάδα, παρά τη σημαντική αύξηση των τελευταίων ετών, το ποσοστό συμμετοχής της φορολογίας εισοδήματος στα συνολικά φορολογικά έσοδα είναι συγκρινόμενο με άλλες χώρες πολύ χαμηλό. Ειδικότερα, παρατηρείται ότι το ποσοστό συμμετοχής στην Ελλάδα είναι 22,9% έναντι 35,6% του μέσου όρου των χωρών του ΟΟΣΑ, γεγονός που οφείλεται στο μέγεθος της φοροδιαφυγής και στο πλήθος των φορολογικών απαλλαγών και εκπτώσεων.

Από όσα αναφέρθηκαν παραπάνω προκύπτει ότι παρά το γεγονός ότι η Ελλάδα αναπτύχθηκε τη μεταπολεμική περίοδο εντυπωσιακά, η ανάπτυξή της δεν αντανακλάται στο φορολογικό σύστημα. Έτσι, για παράδειγμα, η φορολογία εισοδήματος στην Ελλάδα εξακολουθεί να έχει και σήμερα πολλά από τα χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν παραπάνω για τις χώρες που βρίσκονται στα πρώτα στάδια της οικονομικής ανάπτυξης (εξωλογιστικός προσδιορισμός κερδών, απαλλαγές πηγών εισοδήματος κ.λπ.). Με τα δεδομένα αυτά δεν εκπλήσει το γεγονός ότι το ποσοστό συμμετοχής του φόρου εισοδήματος στα συνολικά φορολογικά έσοδα

είναι σήμερα στην Ελλάδα στα ίδια περίπου επίπεδα ή αισθητά χαμηλότερα από ότι ήταν σε άλλες χώρες πριν από περίπου ένα αιώνα²³. Αλλά και σε σύγκριση με άλλες χώρες, που είναι πολύ λιγότερο αναπτυγμένες από αυτήν, η Ελλάδα δεν εμφανίζει καλύτερη εικόνα (IMF, 1996).

3. Το θεσμικό πλαίσιο

Το φορολογικό σύστημα πρέπει να είναι απλό και κατανοητό, τόσο από τους εφοριακούς, όσο και από τους φορολογούμενους. Αρκεί ωστόσο η απარიθμηση των νόμων που τίθενται σε εφαρμογή κάθε χρόνο, των ειδικών ρυθμίσεων, των υπουργικών αποφάσεων, των εγκυκλίων και των λιοπών νομοθετημάτων που περιλαμβάνουν φορολογικές ρυθμίσεις για να κατανοήσει κανείς την πολυνομία, την πολυπλοκότητα και την έλλειψη συνοχής όλων αυτών που συνθέτουν σήμερα το ελληνικό φορολογικό σύστημα.

Ενδεικτικά αναφέρεται ότι από το 1980 έως και το 1999 έχουν ψηφισθεί στη Βουλή σαράντα εννέα φορολογικά νομοσχέδια, ενώ ο αριθμός των νόμων στους οποίους υπάρχουν φορολογικές διατάξεις είναι άγνωστος. Την κατάσταση αυτή επιτείνουν οι υπουργικές αποφάσεις και οι εγκύκλιοι, ο αριθμός των οποίων την περίοδο 1996-1998 φαίνεται στον πίνακα 8.2. Και μόνο η απαρύθμηση αυτή δείχνει ότι το ελληνικό φορολογικό σύστημα είναι δύσκολο κανείς να το εμπεδώσει και να το εφαρμόσει. Η κατάσταση είναι όμως ακόμη χειρότερη αν ληφθεί υπόψη ότι δεν υπάρχει επίσημος μηχανισμός έγκαιρης κοινοποίησης ή γνωστοποίησης των εκατοντάδων αυτών εγκυκλίων και υπουργικών αποφάσεων στους φορολογούμενους, αλλά και στα ίδια τα στελέχη του Υπουργείου Οικονομικών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8.2

Αριθμός εγκυκλίων και υπουργικών αποφάσεων (1996-1998)

Έτος	Υπουργικές αποφάσεις	Εγκύκλιοι
1996	256	342
1997	205	344
1998	205	326,0
Σύνολο	666	1012

Μια ειδική κατηγορία υπουργικών αποφάσεων, η οποία αξίζει ιδιαίτερου σχολιασμού, είναι αυτή με τις οποίες θεσπίζονται ειδικές ρυθμίσεις τακτοποίησης φορολογικών εκκρεμοτήτων και οφειλών προς το Δημόσιο. Οι ρυθμίσεις αυτές αφορούν κυρίως απαλλαγές και εκπτώσεις από πρόσθετους φόρους, κυρώσεις, πλειστηριασμούς, παροχή αυξημένου αριθμού δόσεων για την πλρωμή των χρεών κ.λπ., οι οποίες καταδεικνύουν την αδυναμία των φοροεισπρακτικών μηχανισμών να επιβάλουν και να εφαρμόσουν το νόμο. Τα στοιχεία του πίνακα 8.3 δείχνουν ότι κατά μέσο όρο εκδίδονται πάνω από πέντε τέτοιες ειδικές ρυθμίσεις το χρόνο. Ο

²³ Το ποσοστό συμμετοχής της φορολογίας εισοδήματος στα συνολικά φορολογικά έσοδα ήταν 32,2% στη Γερμανία το 1881 και 21,3% στο Ην. Βασίλειο το 1890 (Musgrave, 1971).

λαβύρινθος της πολυνομίας δεν σταματάει όμως εδώ. Γιατί, εκτός των όσων αναφέρθηκαν παραπάνω, υπάρχουν και οι λεγόμενες «διοικητικές λύσεις», οι οποίες διακρίνονται σε γενικές και ειδικές, όπου οι πρώτες ρυθμίζουν θέματα γενικού ενδιαφέροντος που αφορούν το σύνολο της χώρας, ενώ οι δεύτερες ρυθμίζουν θέματα ειδικού ενδιαφέροντος όπως για παράδειγμα ερωτήματα πολιτών, συνδικαλιστικών φορέων, κ.λπ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8.3

Ειδικές φορολογικές ρυθμίσεις (1980-1998)

Έτος	Φορολογικοί νόμοι	Ειδικές ρυθμίσεις
1980	2	4
1981	2	2
1982	3	2
1983	2	2
1984	3	4
1985	1	5
1986	4	5
1987	2	3
1988	2	8
1989	5	16
1990	3	5
1991	2	12
1992	5	4
1993	3	2
1994	1	12
1995	2	4
1996	2	4
1997	2	3
1998	3	8
Σύνολο	49	105

Τέλος, εκτός από τους φορολογικούς νόμους, τους νόμους διαφόρων άλλων υπουργείων που περιλαμβάνουν φορολογικές διατάξεις, τα προεδρικά διατάγματα, τις υπουργικές αποφάσεις, τις εγκυκλίους και τις διοικητικές λύσεις ο μακρύς κατάλογος της πολυνομίας του φορολογικού συστήματος συμπληρώνεται με τις αποφάσεις των αρμόδιων διοικητικών και άλλων δικαστηρίων. Οι αποφάσεις αυτές αποτελούν μέρος της γενικότερης φορολογικής νομολογίας και διακρίνονται σε αποφάσεις του **Συμβουλίου της Επικρατείας**, του **Αρείου Πάγου** και των **Διοικητικών Πρωτοδικείων**. Μόνο οι αποφάσεις που μπόρεσαν να εντοπισθούν –και οι οποίες αποτελούν ποσοστό του συνόλου- υπερβαίνουν για την περίοδο από το 1995 μέχρι το πρώτο εξάμηνο του 1999 τις 200.

Προβλήματα όμως υπάρχουν και στο περιεχόμενο όλων αυτών των διατάξεων, οι οποίες χαρακτηρίζονται από έλλειψη εσωτερικής συνοχής, απουσία οικονομικής σκέψης και αδυναμίες από πλευράς νομοπαρασκευαστικής. Όμως, η συνθετότητα των πράξεων και περιπτώσεων που καλείται να αντιμετωπίσει στην

καθημερινή του λειτουργία το φορολογικό σύστημα απαιτεί ειδικές γνώσεις για το σχεδιασμό της φορολογικής πολιτικής και ειδικές γνώσεις στο να εκφραστούν οι στόχοι της πολιτικής αυτής σε κείμενα που να έχουν νομική ισχύ. Κάτι που δεν είναι εύκολο, γιατί απαιτεί ακρίβεια των λέξεων, σαφήνεια, και αυστηρότητα στη διατύπωση που να μην αφήνουν περιθώρια ερμηνειών. Ωστόσο, η αντίληψη που φαίνεται να κυριαρχεί στην Ελλάδα όσον αφορά το θέμα αυτό είναι ότι από τη στιγμή που θα ληφθούν οι πολιτικές αποφάσεις τα υπόλοιπα είναι εύκολα και απομένει η ψήφιση του σχεδίου νόμου στη Βουλή. Παράλληλα, η σύνταξη των νομοσχεδίων, εγκυκλίων κ.λπ. αποτελεί καθήκον που έχει ανατεθεί σε διοικητικούς υπαλλήλους και όχι σε ειδικούς.

Οι συνέπειες των πρακτικών αυτών στο σχεδιασμό και στη διοίκηση του φορολογικού συστήματος είναι προφανείς.

4. Η κατανομή των βαρών

Για να εκτιμηθούν οι αναδιανεμητικές επιδράσεις του φορολογικού συστήματος πρέπει να προσδιοριστεί ο τρόπος κατανομής του φορολογικού βάρους στις διάφορες οικονομικές τάξεις. Για να γίνει αυτό πρέπει καταρχήν να υπάρχουν στοιχεία για τη διανομή του εισοδήματος κατά εισοδηματικά κλιμάκια. Στοιχεία όμως τέτοια δεν υπάρχουν στην Ελλάδα με εξαίρεση τα στοιχεία από την εκκαθάριση του φόρου εισοδήματος φυσικών προσώπων, τα οποία είναι και αυτά ανακριβή. Δυσκολίες επίσης εμφανίζει ο υπολογισμός του απόλυτου ποσού των φόρων με το οποίο επιβαρύνεται κάθε εισοδηματική τάξη. Ο υπολογισμός αυτός δεν θα ήταν ιδιαίτερα δύσκολος, αν οι φορολογούμενοι έφεραν πράγματι το φορολογικό βάρος που προκύπτει από την εφαρμογή της φορολογικής νομοθεσίας, δηλαδή αν δεν υπήρχε το πρόβλημα της μετακύλισης και της φοροδιαφυγής.

Λόγω των παραπάνω δυσκολιών ο υπολογισμός της κατανομής του φορολογικού βάρους κατά εισοδηματικά κλιμάκια στην Ελλάδα εμφανίζει σοβαρά προβλήματα. Τα προβλήματα αυτά επιχείρησε να ξεπεράσει ο Καραγιωργας κάνοντας έμμεσους υπολογισμούς. Στις μελέτες του υπολόγισε το φορολογικό βάρος ανά κλιμάκιο εισοδήματος για τα έτη 1964, 1974, 1984 και παρά τις επιφυλάξεις που μπορεί να υπάρχουν για τη μεθοδολογία που εφαρμόστηκε τα αποτελέσματα είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικά.

Τα αποτελέσματα αυτά εμφανίζονται συνοπτικά στον πίνακα 8.4. Τα στοιχεία του πίνακα δείχνουν ότι το 1964 το φορολογικό σύστημα ήταν αντίστροφα προοδευτικό. Πιο συγκεκριμένα, δείχνουν ότι η πραγματική επιβάρυνση ήταν στα τρία τελευταία κλιμάκια αισθητά χαμηλότερη από ότι στα τρία πρώτα κλιμάκια. Δηλαδή, το φορολογικό σύστημα έκανε τη διανομή του εισοδήματος πιο άνιση από ότι ήταν πριν από την φορολογία. Τα αποτελέσματα για το 1974 δεν διαφέρουν σημαντικά από αυτά του 1964. Ειδικότερα, τα στοιχεία του πίνακα δείχνουν ότι η μέση πραγματική φορολογική επιβάρυνση μειώνεται συνεχώς και αυξάνει μόνο στα δύο τελευταία κλιμάκια. Παραμένει όμως πάλι χαμηλότερη από τη μέση επιβάρυνση των πρώτων εισοδηματικών κλιμακίων. Παρόμοια είναι σχεδόν η κατάσταση το 1984.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι κατά την περίοδο 1964-1984 το φορολογικό σύστημα, όχι μόνο δεν περιόρισε τις οικονομικές ανισότητες, αλλά αντίθετα τις αύξησε. Το ίδιο μπορεί να υποστηρίξει κανείς ότι ισχύει την περίοδο που ακολούθησε, γιατί δεν υπήρχαν αλλαγές στη φορολογική νομοθεσία τέτοιες που να

θεωρηθούν ικανές ότι μπορούν να αλλάξουν την κατάσταση. Αντίθετα, υπάρχουν ενδείξεις ότι σε ορισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις το φορολογικό σύστημα μπορεί ακόμη και να επέτεινε τις οικονομικές ανισότητες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8.4

Μέση φορολογική επιβάρυνση κατά εισοδηματικά κλιμάκια για τα έτη 1964, 1974 και 1984

Φόρος	Κλιμάκια ετήσιου οικογενειακού εισοδήματος, Έτος 1964							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Φόροι εισοδήματος	-	0,76	1,65	2,49	2,87	5,30	-	-
Φόροι περιουσίας	0,47	2,03	1,36	1,05	0,91	1,20	-	-
Έμμεσοι φόροι	22,79	21,65	19,38	14,28	10,60	13,15	-	-
Εισφορές στη κοινωνική ασφάλιση	9,60	8,10	7,60	6,30	5,00	5,20	-	-
ΣΥΝΟΛΟ	32,86	32,54	29,99	24,12	19,38	24,85	-	-

Φόρος	Κλιμάκια ετήσιου οικογενειακού εισοδήματος, Έτος 1974							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Φόροι εισοδήματος	1,10	1,60	2,34	3,10	3,40	3,60	3,80	8,12
Φόροι περιουσίας	0,60	0,87	0,96	1,00	1,10	1,14	1,18	1,29
Έμμεσοι φόροι	19,75	17,00	15,47	14,58	13,82	13,09	13,13	11,91
Εισφορές στη κοινωνική ασφάλιση	10,20	8,80	8,10	7,70	7,30	6,80	6,50	6,00
ΣΥΝΟΛΟ	31,65	28,27	26,87	26,38	25,62	24,63	24,61	27,32

Φόρος	Κλιμάκια ετήσιου οικογενειακού εισοδήματος, Έτος 1984							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Φόροι εισοδήματος	6,06	4,87	5,95	7,87	7,82	6,26	4,89	9,70
Φόροι περιουσίας	0,70	0,72	0,94	0,94	1,07	1,19	1,19	1,95
Έμμεσοι φόροι	17,57	16,10	15,58	14,90	14,56	14,98	15,01	16,08
Εισφορές στη κοινωνική ασφάλιση	14,00	12,60	11,90	11,40	11,00	10,70	10,20	9,70
ΣΥΝΟΛΟ	38,33	34,29	34,37	35,11	34,45	33,13	31,29	37,43

Πηγή: Καράγιωργας Δ. και Πάκος Θ., 1988, Καράγιωργας Δ., 1978 και Karagiorgas D., 1973.

Η αντίστροφη προοδευτικότητα του φορολογικού συστήματος οφείλεται σε πολλούς λόγους. Κατ' αρχήν οφείλεται στη μεγάλη συμμετοχή των έμμεσων φόρων, οι περισσότεροι από τους οποίους είναι από τη φύση τους αντίστροφα προοδευτικοί. Παράλληλα, οι προοδευτικοί φόροι στην Ελλάδα έχουν, όχι μόνο μικρή σχετικά συμμετοχή στα συνολικά έσοδα, αλλά και χαμηλό βαθμό προοδευτικότητας. Η διαπίστωση αυτή ισχύει και για το φόρο εισοδήματος φυσικών προσώπων, ο οποίος ήταν ανέκαθεν εξοπλισμένος με πολύ υψηλούς οριακούς συντελεστές. Ενώ όμως οι ονομαστικοί φορολογικοί συντελεστές είναι αρκετά υψηλοί, η πραγματική επιβάρυνση είναι υποπολλαπλάσια αυτής που προβλέπεται στη φορολογική νομοθεσία. Διαφορά που είναι ιδιαίτερα αισθητή σε ορισμένες επαγγελματικές και εισοδηματικές τάξεις, λόγω κυρίως της εκτεταμένης φοροδιαφυγής. Αποτέλεσμα της κατάστασης αυτής είναι να υπάρχει στην Ελλάδα μια μεγαλύτερη της φυσιολογικής συγκέντρωση των φορολογούμενων στα πολύ χαμηλά κλιμάκια.

Τα στοιχεία που περιλαμβάνονται στον πίνακα 8.5 είναι ιδιαίτερα χρήσιμα όσον αφορά το θέμα αυτό. Συγκεκριμένα, παρατηρείται ότι το 1960 οι μισθωτοί και οι συνταξιούχοι συμμετείχαν στα φορολογικά βάρη κατά 28,0%, ενώ το 1998 το ποσοστό συμμετοχής τους αυξήθηκε 58,4%. Ειδικότερα, παρατηρείται ότι μέχρι το 1975 η συμμετοχή των εμπόρων - βιομηχάνων ήταν αισθητά μεγαλύτερη από αυτή των μισθωτών, ενώ η συνολική φορολογική επιβάρυνση των ελεύθερων επαγγελματιών ήταν χαμηλότερη της συνολικής επιβάρυνσης των μισθωτών, αλλά διατηρούσε μια λίγο - πολύ σταθερή σχέση με αυτή. Μετά το 1975 η συνολική φορολογική επιβάρυνση των μισθωτών πέρασε την αντίστοιχη επιβάρυνση των εμπόρων - βιομηχάνων και αυξήθηκε πολύ σε σχέση με αυτή των ελεύθερων επαγγελματιών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8.5

Ποσοστιαία διάρθρωση φορολογικής επιβάρυνσης κατά επαγγελματική τάξη, 1960-1998

Επαγγελματική τάξη	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	1998
Εισοδηματίες	11,20%	11,50%	9,30%	8,30%	5,50%	4,40%	4,80%	5,40%	4,90%
Έμποροι-Βιομήχανοι - Βιοτέχνες- Επιτηδευματίες	50,90%	42,60%	41,20%	42,70%	29,80%	20,60%	25,30%	26,30%	22,90%
Γεωργοί - Κτηνοτρόφοι - Αλιείς - Έκμ. Δασών	0,20%	0,90%	0,10%	0,10%	0,20%	0,20%	0,30%	0,90%	1,10%
Μισθωτοί	21,00%	24,50%	23,60%	25,80%	38,80%	48,20%	42,40%	39,10%	43,60%
Ελεύθεροι επαγγελματίες	9,70%	13,30%	12,70%	11,50%	12,40%	8,90%	10,40%	13,90%	12,70%
Συνταξιούχοι	7,00%	7,20%	13,10%	11,60%	13,30%	17,70%	16,80%	14,40%	14,80%
Σύνολο	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Υπουργείου Οικονομικών

Με τις μελέτες για την κατανομή των βαρών που προαναφέρθηκαν συνειδητοποιήθηκε το μέγεθος τους προβλήματος και πάρθηκαν αρκετά μέτρα για την ελάφρυνση των χαμηλών και μεσαίων εισοδηματικών τάξεων. Τα μέτρα όμως αυτά πάρθηκαν σε μια περίοδο έντονης δημοσιονομικής απορρόφησης, η οποία είχε ως αποτέλεσμα να εξουδετερώσει την όποια θετική τους επίδραση, ήταν από τη φύση τους ανεπαρκή, δεν συνδυάστηκαν με την αποτελεσματική καταπολέμηση της φοροδιαφυγής και είναι πολύ πιθανόν να επέτειναν τελικά αντί να περιορίσουν το πρόβλημα.

5. Το επίπεδο της φορολογικής επιβάρυνσης

Το μέγεθος της φορολογικής επιβάρυνσης αναφέρεται συχνά ως ένας από τους σημαντικότερους προσδιοριστικούς παράγοντες των φαινομένων της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής. Και αυτό είναι αναμενόμενο, γιατί η

φορολογία με τη μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος που προκαλεί είναι αυτή που δημιουργεί την τάση για φοροδιαφυγή. Τα δύο αυτά λοιπόν φαινόμενα της φορολογίας και της φοροδιαφυγής είναι αλληλένδετα, αφού αν δεν υπήρχε φορολογία δεν θα υπήρχε και φοροδιαφυγή. Δεδομένου μάλιστα ότι, όσο αυξάνει το επίπεδο της φορολογικής επιβάρυνσης αυξάνει και το όφελος από τη φοροδιαφυγή, μπορεί να οδηγηθεί κανείς στο συμπέρασμα ότι υπάρχει θετική συσχέτιση ανάμεσα στις μεταβολές του φορολογικού συντελεστή και στο επίπεδο φοροδιαφυγής. Βασισμένοι στη συλλογιστική αυτοί ορισμένοι προτείνουν ως λύση για την αντιμετώπιση του φαινομένου της παραοικονομίας – φοροδιαφυγής τη μείωση των φορολογικών συντελεστών. Και ορισμένοι από αυτούς υποστηρίζουν επιπλέον ότι η πολιτική αυτή δεν θα προκαλέσει μείωση των εσόδων του Δημοσίου, αλλά μπορεί ακόμη και να τα αυξήσει, γιατί θα υπάρξει αύξηση του δηλωθέντος εισοδήματος και των συναλλαγών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Γενικά

Συχνά το φαινόμενο της παραοικονομίας ταυτίζεται με το φαινόμενο της φοροδιαφυγής. Η ταύτιση αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι ένα από τα σημαντικότερα κίνητρα δραστηριοποίησης στο χώρο της παραοικονομίας είναι η αποφυγή της πληρωμής φόρων. Αλλά και στις περιπτώσεις που το βασικό κίνητρο δεν είναι αυτό, η δραστηριοποίηση στο χώρο της παραοικονομίας οδηγεί σχεδόν αυτόματα στη φοροδιαφυγή, ώστε να μην είναι εύκολο οι παρανόμως ασκούμενες δραστηριότητες να αποκαλυφθούν. Έτσι, όπως αναλύθηκε στη μελέτη, αν και τα δυο αυτά φαινόμενα δεν ταυτίζονται, συνήθως συμπίπτουν. Επιπλέον, οι περισσότερα παράγοντες που προκαλούν την παραοικονομία προκαλούν επίσης τη φοροδιαφυγή. Για το λόγο αυτό, και επειδή η παρούσα μελέτη εστιάζεται στην ανάλυση των προσδιοριστικών αυτών παραγόντων της παραοικονομίας και φοροδιαφυγής, τα δυο αυτά φαινόμενα εξετάστηκαν από κοινού.

Η παραοικονομία-φοροδιαφυγή παρατηρείται σε όλες τις χώρες και η ύπαρξή της απασχολεί τελευταία όλο και εντονότερα τους επιστήμονες, τους ασκούντες την οικονομική πολιτική και τους διεθνείς οργανισμούς λόγω των δυσμενών επιπτώσεων που ασκεί στην οικονομία και την κοινωνία, αλλά και γιατί επιδεικνύει διεθνώς μια τάση αυξητική. Από την τάση αυτή δεν εξαιρείται η Ελλάδα, στην οποία το μέγεθος της παραοικονομίας βρίσκεται συγκριτικά με άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε υψηλότερα επίπεδα και έχει από ετών υπερβεί, σύμφωνα με εκτιμήσεις της παρούσας μελέτης και άλλων ερευνητών, το 30% του ΑΕΠ. Βέβαια, το μέγεθος της παραοικονομίας είναι κάτι που από τη φύση του είναι αδύνατο να μετρηθεί. Και επειδή τα μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται διεθνώς για την προσέγγιση της βασίζονται σε υποθέσεις και γενναίες παραδοχές, τα αποτελέσματα των εκτιμήσεων αυτών διαφέρουν μεταξύ τους ανάλογα με τις υποθέσεις στις οποίες βασίζονται, τα στοιχεία που χρησιμοποιούν και τη μεθοδολογία που έχει επιλεγεί. Λόγω των περιορισμών αυτών το ενδιαφέρον της μελέτης δεν εστιάσθηκε σε ποσοτικά ζητήματα (π.χ μέτρηση της παραοικονομίας κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας), αλλά σε ζητήματα ποιοτικού χαρακτήρα και πολιτικών. Ειδικότερα, το ενδιαφέρον της μελέτης εστιάσθηκε στη μελέτη των παραγόντων που θεωρούνται ότι επηρεάζουν την παραοικονομία-φοροδιαφυγή και στον προσδιορισμό κάποιων κοινών χαρακτηριστικών των ατόμων που δραστηριοποιούνται πρωτίστως στο χώρο αυτό. Γιατί, ο προσδιορισμός αυτών των παραγόντων και χαρακτηριστικών αποτελεί προϋπόθεση για το σχεδιασμό και τη λήψη μέτρων αντιμετώπισης του φαινομένου κατά τρόπο αποτελεσματικό.

2. Τα χαρακτηριστικά των παραοικονομούντων

Παρά τις δυσκολίες που υπάρχουν στο να προσδιορίσει κανείς με αξιοπιστία τα οικονομικά, κοινωνικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά αυτών που κατά τεκμήριο παραοικονομούν, επιχειρήθηκε στη μελέτη ο εντοπισμός κάποιων κοινών χαρακτηριστικών τους αξιοποιώντας τα πρωτογενή και ανεπεξέργαστα στοιχεία της Έρευνας Οικογενειακών Προϋπολογισμών. Με βάση τα στοιχεία αυτά και μετά από κατάλληλες επεξεργασίες και προσαρμογές προσδιορίστηκαν τα νοικοκυριά του δείγματος, τα οποία θα μπορούσαν σύμφωνα με τις υπάρχουσες ενδείξεις να θεωρηθούν ότι παραοικονομούν. Τα «παραοικονομούντα» αυτά νοικοκυριά, τα οποία αποτελούν μάλλον την ελάχιστη προσέγγιση αυτών που πράγματι παραοικονομούν, ή αλλιώς τα νοικοκυριά στα οποία είναι περισσότερο ευδιάκριτα από αλλού τα ίχνη της παραοικονομίας, μελετήθηκαν στη συνέχεια για τον προσδιορισμό κάποιων κοινών γνωρισμάτων ή χαρακτηριστικών.

Συγκεκριμένα, στη μελέτη συσχετίστηκαν τα εισοδήματα με τις δαπάνες που δήλωσαν οι συμμετέχοντες στην Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών, στις οποίες αξίζει να σημειωθεί δεν περιλαμβάνονται κάποιες σημαντικές κατηγορίες δαπανών, όπως είναι η δαπάνη για την καταβολή τοκοχρεωλυτικών δόσεων που αφορούν την εξόφληση στεγαστικών δανείων, κ.λπ. Και παρ' όλο που οι ήδη μειωμένες αυτές δαπάνες, με τις προσαρμογές που έγιναν στη μελέτη μειώθηκαν περαιτέρω κατά μέσο όρο 34%, η σύγκριση έδειξε ότι για το 67% των νοικοκυριών (δηλαδή 4.527 νοικοκυριά από τα 6.756 νοικοκυριά της έρευνας) εξακολουθούν οι υποεκτιμημένες αυτές δαπάνες τους να είναι ανώτερες του εισοδήματος που έχουν δηλώσει. Τα νοικοκυριά αυτά θεωρήθηκαν ότι αποτελούν μια ελάχιστη προσέγγιση των «παραοικονομούντων».

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις το 63% των «παραοικονομούντων» αυτών συγκεντρώνεται στις αστικές περιοχές, το 26,1 % στις αγροτικές περιοχές και το 10,7% στις ημιαστικές. Όμως, όσον αφορά το ποσοστό συμμετοχής των «παραοικονομούντων» στην κατηγορία πληθυσμού ανήκουν, η ανάλυση έδειξε ότι το υψηλότερο ποσοστό αυτών παρατηρείται στις αγροτικές περιοχές και φθάνει το 73,2% των νοικοκυριών που κατοικεί στις περιοχές αυτές. Όσον αφορά την κατανομή τους κατά γεωγραφική περιφέρεια, η ανάλυση έδειξε ότι το μεγαλύτερο με διαφορά ποσοστό των «παραοικονομούντων» συγκεντρώνεται στην Αττική, κάτι που ήταν αναμενόμενο λόγω της μεγάλης συγκέντρωσης πληθυσμού στην περιφέρεια αυτή. Το μεγαλύτερο, όμως, ποσοστό συμμετοχής «παραοικονομούντων» στο σύνολο του πληθυσμού της περιφέρειας παρατηρείται στις Κυκλάδες και στα Δωδεκάνησα, που φθάνει το 75,5% το οποίο πιθανότατα οφείλεται στη μεγάλη σημασία που έχει για τις περιοχές αυτές ο τουρισμός και στην παραοικονομία που υπάρχει στα επαγγέλματα που αναπτύσσονται γύρω από αυτόν.

Η ανάλυση έδειξε, επίσης, ότι η ροπή για παραοικονομική δραστηριότητα και φοροδιαφυγή είναι μεγαλύτερη στα υψηλά εισοδηματικά κλιμάκια και ότι σε απόλυτους όρους το μέσο αδήλωτο εισόδημα των υψηλών εισοδηματικών τάξεων είναι μεγαλύτερο αυτού των χαμηλών Έτσι, παρ' όλο που ο αριθμός αυτών που ανήκουν στα χαμηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια είναι πολλαπλάσιος του αριθμού αυτών που ανήκουν στα ανώτατα εισοδηματικά κλιμάκια, το ποσοστό του αδήλωτου εισοδήματος που αποδίδεται στους ανήκοντες στα κλιμάκια αυτά είναι πολύ μικρότερο του συνολικού αδήλωτου εισοδήματος αυτών που ανήκουν στα ανώτατα εισοδηματικά κλιμάκια.

Το μεγαλύτερο επίσης ποσοστό συμμετοχής των «παραοικονομούντων» παρατηρείται στους φοιτητές (80,7%) και στους άνεργους (76,07%) Ενώ, όσον

αφορά τη συμμετοχή τους στις επιμέρους κατηγορίες επαγγελματιών τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα σκήπτρα κρατούν οι εργαζόμενοι στις ένοπλες δυνάμεις (75,0%) και ακολουθούν οι γεωργοκτηνοτρόφοι αλιείς (71,3%), και οι ανειδίκευτοι εργάτες (70,8%). Οι εκτιμήσεις ωστόσο αυτές πρέπει να αντιμετωπισθούν με επιφύλαξη, δεδομένου ότι στόχος της μελέτης και της μεθοδολογίας που χρησιμοποιήθηκε δεν είναι να εντοπισθούν οι παραοικονομούντες, αλλά κάποια κοινά χαρακτηριστικά τους.

Με βάση το κριτήριο του κλάδου οικονομικής δραστηριότητας διαπιστώθηκε ότι ο μεγαλύτερος αριθμός «παραοικονομούντων» εντοπίζεται στη γεωργία (17% του συνόλου), στις μεταποιητικές βιομηχανίες (.8%), στο εμπόριο (14,5%) και στις κατασκευές (10,4%). Η εικόνα αλλάζει ωστόσο σημαντικά, αν εξετασθεί ο αριθμός των «παραοικονομούντων» ως ποσοστό του κλάδου οικονομικής δραστηριότητας στην οποία ανήκουν. Ειδικότερα, τα στοιχεία έδειξαν ότι το μεγαλύτερο ποσοστό «παραοικονομούντων» (76,9%) παρατηρείται στα νοικοκυριά στα οποία ο αρχηγός τους απασχολείται στην αλιεία και ακολουθούν τα ξεοδοχία-εστιατόρια (73,7%), η γεωργία (71,2%) και οι δραστηριότητες κοινωνικού χαρακτήρα (70,7%). Πολύ υψηλό επίσης ποσοστό παρατηρείται στα άτομα που απασχολούνται ως οικιακό προσωπικό σε ιδιωτικά νοικοκυριά (69%) και στις κατασκευές (67,9%). Δηλαδή, τα στοιχεία δείχνουν ότι η παραοικονομία αφήνει πιο έντονα τα ίχνη της σε κλάδους εποχιακής κυρίως δραστηριότητα και κλάδους, όπου είναι ιδιαίτερα δεδομένη η μερική και αδήλωτη απασχόληση.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η διαπίστωση ότι το ποσοστό των «παραοικονομούντων» στον ιδιωτικό τομέα ως ποσοστό των απασχολούμενων στον τομέα αυτό είναι απροσδόκητα κοντά στο αντίστοιχο ποσοστό των απασχολούμενων στο δημόσιο τομέα (66,4% έναντι 62,2%). Η διαπίστωση αυτή δείχνει ότι η απόκτηση εισοδήματος από μη δηλωθείσα δραστηριότητα των εργαζόμενων στο δημόσιο τομέα είναι αρκετά διαδεδομένη και ίσως ευρύτερη της αναμενόμενης. Δείχνει επίσης ότι η απασχόληση στον ιδιωτικό ή στο δημόσιο τομέα δεν μπορεί να θεωρηθεί a priori ότι επηρεάζει την τάση ή τη δυνατότητα παράλληλης δραστηριοποίησης στην παραοικονομία.

Με κριτήριο το είδος της απασχόλησης, η ανάλυση έδειξε ότι η συμμετοχή των «παραοικονομούντων» ανάμεσα στους μερικώς απασχολούμενους (78,2%) είναι αρκετά υψηλότερη από την αντίστοιχη συμμετοχή στους πλήρως απασχολούμενους (65,1 %). Το αποτέλεσμα αυτό είναι αναμενόμενο, γιατί οι μερικώς απασχολούμενοι έχουν εκ των πραγμάτων μικρότερες αντιστάσεις δραστηριοποίησης με τη μορφή αδήλωτης απασχόλησης από τους πλήρως απασχολούμενους. Μάλιστα, αυτό που εκπλήσσει δεν είναι το μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής στην κατηγορία των μερικώς απασχολούμενων από τους πλήρως απασχολούμενους αλλά η μικρότερη ίσως από την αναμενόμενη διαφορά που υποκύπτει μεταξύ τους. Η μικρή αυτή σχετικά διαφορά ενισχύει την άποψη οι εργαζόμενοι στην επίσημη οικονομία έχουν (λόγω γνωριμιών, ευκαιριών, γνώσεων κ.λπ.) μεγαλύτερες δυνατότητες δραστηριοποίησης στην παραοικονομία από ότι οι άνεργοι.

Επίσης, ως ποσοστό των ατόμων της αντίστοιχης ηλικιακής κατηγορίας, ο αριθμός των «παραοικονομούντων» είναι μεγαλύτερος στα άτομα μέχρι 25 ετών (79,5%) και στα άτομα 26-35 ετών (70,2%). Τα άτομα της ηλικίας αυτής φαίνεται ότι σε μεγάλο βαθμό καλύπτουν δαπάνες τους με κύρια ή συμπληρωματική πηγή εισοδήματος που αποκτάται στην παραοικονομία, κάτι που φαίνεται λογικό αν ληφθεί υπόψη ότι η ανεργία επηρεάζει κυρίως τους νέους, ότι ένας σημαντικός αριθμός φοιτητών εργάζεται παράλληλα με τις σπουδές του συνήθως σε μορφές αδήλωτης απασχόλησης καθώς και το χαμηλό σχετικά επί:τε αμοιβών που έχουν οι

νεοεισερχόμενοι στην αγορά εργασίας, που αναγκάζει πολλούς από αυτούς να έχουν και δεύτερη, αδήλωτη πολλές φορές, απασχόληση.

3. Παράνομη απασχόληση -εισφοροδιαφυγή

Φαινόμενα τα οποία συνδέονται άμεσα με την παραοικονομία-φοροδιαφυγή και στα οποία έγινε ιδιαίτερη αναφορά στη μελέτη είναι η παράνομη απασχόληση και η εισφοροδιαφυγή. Τα φαινόμενα αυτά εξετάστηκαν στη μελέτη αποκλειστικά μέσα από το πρίσμα της παραοικονομικής δραστηριότητας που συνεπάγονται και λόγω των προβλημάτων που παρουσιάζει η άμεση παρατήρηση η προσέγγισή τους ήταν έμμεση και επαγωγική. Έτσι, σε πρώτο στάδιο εξετάστηκαν οι οικονομικές παράμετροι που σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία φαίνεται ότι επηρεάζουν την εμφάνιση και ανάπτυξη αυτών των φαινομένων. Γιατί, αν και η διαχρονική εξέλιξη αυτών των παραμέτρων δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί απόδειξη ύπαρξης ή μη παραοικονομικής δραστηριότητας παρέχει σημαντικές ενδείξεις, οι οποίες συνυπολογιζόμενες με τα αποτελέσματα άλλων κεφαλαίων της μελέτης βοηθούν στην ορθότερη εκτίμηση των διαστάσεων του φαινομένου της παραοικονομίας-φοροδιαφυγής. Η θεωρητική αυτή προσέγγιση της αδήλωτης απασχόλησης συμπληρώθηκε στη συνέχεια με τα αποτελέσματα εμπειρικών μελετών, οι οποίες εστιάζουν κατά κύριο λόγο το ενδιαφέρον τους στην εκτίμηση του μεγέθους της εισφοροδιαφυγής που αποτελεί μια από τις σημαντικότερες επιπτώσεις της αδήλωτης απασχόλησης.

Ένας παράγων που θεωρείται ότι επηρεάζει σημαντικά την τάση για παράνομη απασχόληση-εισφοροδιαφυγή είναι η απόκλιση που υπάρχει σε μια χώρα μεταξύ συνολικού κόστους εργασίας και καθαρών αποδοχών. Συγκεκριμένα, θεωρείται ότι, όσο αυξάνει η διαφορά μεταξύ συνολικού κόστους εργασίας στην επίσημη οικονομία και διαθέσιμων αποδοχών, τόσο μεγαλύτερο γίνεται το κίνητρο αποφυγής αυτής της ανισότητας και συμμετοχής στην υπόγεια αγορά εργασίας. Και επειδή η διαφορά αυτή εξαρτάται ουσιαστικά από το επίπεδο των φορολογικών συντελεστών και τις εισφορές στην κοινωνική ασφάλιση, οι δυο αυτοί παράγοντες θεωρούνται ότι αποτελούν τις βασικότερες αιτίες αύξησης της παράνομης απασχόλησης. Η σύγκριση για μια μακρά περίοδο ετών της εξέλιξης των πριν από τη φορολογία αποδοχών στην Ελλάδα με την αντίστοιχη εξέλιξη του διαθέσιμου εισοδήματος έδειξε ότι η επίπτωση της ασκηθείσας κατά περιόδους αυστηρής εισοδηματικής πολιτικής στην αυξανόμενη απόκλιση μεταξύ καταβαλλόμενων και πραγματικών αποδοχών ήταν σαφής. Ειδικότερα, από τη μελέτη των στοιχείων προέκυψε ότι οι μέσες αποδοχές στην Ελλάδα για το σύνολο της οικονομίας μεταβάλλονται με γρηγορότερους ρυθμούς από το μέσο διαθέσιμο εισόδημα, υποδηλώνοντας τη συνεχή αύξηση της φορολογικής επιβάρυνσης. Ανάλογη, με τις συνέπειες της φορολογικής επιβάρυνσης στην ανάπτυξη του φαινομένου της φοροδιαφυγής, είναι η επίδραση των εισφορών στη χρηματοδότηση της κοινωνικής ασφάλισης. Συγκεκριμένα, τα στοιχεία έδειξαν ότι η σταδιακή αύξηση των εισφορών στην Ελλάδα που ξεκίνησε στα μέσα της δεκαετίας του '80, εντάθηκε και επεκτάθηκε σε όλα τα ασφαλιστικά ταμεία αγγίζοντας εξαιρετικά υψηλά επίπεδα, σε σύγκριση με τα διεθνή δεδομένα. Η ανάλυση έδειξε επίσης 'ότι ενώ ο αριθμός των ασφαλισμένων όλων των ταμείων και τα ποσοστά των εισφορών αυξάνουν, οι εισπράξεις αυξάνουν λιγότερο από αναλογικά υπονομεύοντας μοιραία το ύψος των παροχών και σε μεσοπρόθεσμο επίπεδο τη βιωσιμότητα των ασφαλιστικών ταμείων. Και τα υψηλά

ποσοστά εισφορών σε συνδυασμό με ένα επιλεκτικά γενναιόδωρο, αλλά άδικο σύστημα, η πληθώρα των ανενεργών διατάξεων και οι δυσκαμψίες του μηχανισμού πάταξης της παρανομίας αποτελούν ισχυρότατα κίνητρα εισφοροδιαφυγής.

Σημαντικός επίσης προσδιοριστικός παράγων της αδήλωτης απασχόλησης-εισφοροδιαφυγής είναι το επίπεδο των αμοιβών. Τα στοιχεία που παρουσιάστηκαν στη μελέτη δείχνουν ότι κατά περιόδους υπήρξε συγκράτηση των πραγματικών αμοιβών, που σε συνδυασμό με την υψηλή φορολογία και τους έντονους κρατικούς παρεμβατισμούς παρέχουν επίσης ισχυρότατο κίνητρο για προσφυγή στην παράνομη απασχόληση.

Η δομή και η οργάνωση της οικονομίας και η διάρθρωση του εργατικού δυναμικού αποτελούν επίσης ενισχυτικούς παράγοντες για την ανάπτυξη παραοικονομικών δραστηριοτήτων. Συγκεκριμένα, η ποσοστιαία αύξηση του εργατικού δυναμικού και η ανοδική εξέλιξη της καθαρής μετανάστευσης από το εξωτερικό χωρίς ανάλογη αύξηση ευκαιριών απασχόλησης στην επίσημη οικονομία, η μερική απασχόληση καθώς και ο αριθμός των μικρών οικογενειακών επιχειρήσεων δημιουργούν προϋποθέσεις και παρέχουν δυνατότητες εύκολης πρόσβασης στην αδήλωτη απασχόληση. Ειδικότερα στην Ελλάδα σημαντικό μέρος της συνολικής παραγωγής προέρχεται από μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις και αυτοαπασχολούμενους που εφαρμόζουν χαμηλή και μέση τεχνολογία και βασίζονται στην ανειδίκευτη εργασία. Μέρος όμως αυτής της οικονομικής δραστηριότητας παραμένει εντελώς αδήλωτο. Η απόκρυψη αφορά, στις περισσότερες περιπτώσεις, τον αριθμό των απασχολούμενων, ιδίως αν πρόκειται για μετανάστες, εποχικούς ή μερικώς απασχολούμενους ή ακόμα μέλη της ίδιας οικογενείας, ενώ υπάρχουν ενδείξεις για εντελώς αδήλωτες επιχειρηματικές δραστηριότητες, που διαφεύγουν οποιασδήποτε επίσημης καταγραφής.

Η συμμετοχή επίσης της αυτοαπασχόλησης στη συνολική απασχόληση θεωρείται ότι συνδέεται θετικά με την αδήλωτη απασχόληση και εξασφαλίζει ουσιαστικές δυνατότητες εισφοροδιαφυγής. Και στην Ελλάδα το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων στη συνολική απασχόληση είναι περίπου τριπλάσιο του μέσου όρου των χωρών του ΟΟΣΑ. Ειδικότερα η ανάλυση των στοιχείων για την απασχόληση στην Ελλάδα δείχνει ότι παρά τη φθίνουσα πορεία της συμμετοχής σ' αυτήν του αγροτικού τομέα το ποσοστό των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα είναι σημαντικά υψηλότερο αυτού των άλλων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και του ευρωπαϊκού νότου. Παράλληλα, έχει αποδειχθεί ότι η παράνομη απασχόληση και γενικότερα η παραοικονομία ενισχύονται σε οικονομίες όπου η αγροτική έξοδος δεν συνδυάστηκε με την οργάνωση και ανάπτυξη της βιομηχανίας, ώστε να καταφέρει ο δευτερογενής τομέας να απορροφήσει το σημαντικότερο μέρος του προερχόμενου από τη γεωργία εργατικού δυναμικού, με αποτέλεσμα την υπέρμετρη ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών Κατάσταση που αναμφισβήτητα περιγράφει την ελληνική οικονομία. Η ανάλυση έδειξε επίσης ότι την περίοδο 1965-1991 υπήρξε υπερδιπλασιασμός της συμμετοχής των υπηρεσιών στο σύνολο της απασχόλησης, δηλαδή του τομέα που θεωρείται διεθνώς ως ο πλέον πρόσφορος για την ανάπτυξη παραοικονομικών δραστηριοτήτων.

Στο δευτερογενή τομέα, κλάδοι με υψηλά ποσοστά αυτοαπασχόλησης είναι η βιομηχανία-βιοτεχνία (ιδιαίτερα οι μικρές, οικογενειακές και εποχικές επιχειρήσεις) και οι οικοδομές. Ιδιαίτερα ο κλάδος των οικοδομών παρουσιάζει υπερδιπλασιασμό του ποσοστού των αυτοαπασχολούμενων, που κυμαίνεται γύρω στο 40% του συνολικού δυναμικού του κλάδου, ενώ στο χώρο των υπηρεσιών, μεγάλη είναι η συμμετοχή των αυτοαπασχολούμενων στον κλάδο του εμπορίου, όπου σημαντικό ποσοστό κατέχουν οι μικρές προσωπικές επιχειρήσεις που δεν απασχολούν

προσωπικό, για τα εστιατόρια και τα ξενοδοχεία. Υπάρχει δηλαδή αυξημένη συγκέντρωση αυτοαπασχολουμένων στους κλάδους που παραδοσιακά θεωρούνται ότι υποθάλλουν την αδήλωτη απασχόληση και ενθαρρύνουν την εισφοροδιαφυγή κατασκευές, μεταποιητική βιομηχανία, εμπόριο, ξενοδοχεία-εστιατόρια.

Το φαινόμενο φυσικά της αδήλωτης απασχόλησης εντείνεται αποκτώντας νέες διαστάσεις με την ανάπτυξη φαινομένων που ήταν περιορισμένα ή ακόμα και άγνωστα στην ελληνική κοινωνία μέχρι πριν από μια ή δυο δεκαετίες. Η αύξηση της μακροχρόνιας ανεργίας και η κοινωνική περιθωριοποίηση που αυτή συνεπάγεται σε συνδυασμό με την εμφάνιση έντονων μεταναστευτικών προς τη χώρα ρευμάτων δημιουργούν μια νέα κατηγορία εργαζομένων με περιορισμένες απαιτήσεις έτοιμων να καταφύγουν στην ανεπίσημη αγορά εργασίας.

Στην Ελλάδα, όπως και σε όλη τη Νότια Ευρώπη, οι ευκαιρίες απασχόλησης στην παραοικονομία λειτουργούν ως μηχανισμοί προσέλκυσης τόσο των παράνομων ή και εγκληματικών δραστηριοτήτων, όσο και της παράνομης μετανάστευσης καθιστώντας θεμελιακή τη σχέση μεταξύ παραοικονομικής δραστηριότητας και παράνομης μετανάστευσης. Η διαπίστωση αυτή φαίνεται να ισχύει ιδιαίτερα σε κλάδους, όπως η γεωργία και η κτηνοτροφία, που απορροφούν σχεδόν το 50% των οικονομικών μεταναστών, οι κατασκευές καθώς και τα ιδιωτικά "νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό. Στους κλάδους αυτούς, όπου το υψηλό κόστος εργασίας και η προστατευτική νομοθεσία σχετικά με την απασχόληση λειτουργεί αποτρεπτικά στη νόμιμη πρόσληψη εγχώριου δυναμικού, το φθινό μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό υποκαθιστά τη νόμιμη απασχόληση.

Η δυσαναλογία μεταξύ αδειών εργασίας και αιτήσεων νομιμοποίησης δείχνει το μεγάλο αριθμό των μεταναστών που εξακολουθούν να διαμένουν και να εργάζονται παράνομα στη χώρα, ενώ αν ληφθεί υπόψη ότι ο πραγματικός αριθμός των μεταναστών είναι πολύ μεγαλύτερος εύκολα συνάγεται το εύρος και η διάδοση της αδήλωτης απασχόλησης μεταξύ των αλλοδαπών και το μέγεθος της εισφοροδιαφυγής. Εντούτοις, η νομιμοποίηση των αλλοδαπών δεν αποτελεί πανάκεια για την πάταξη της παράνομης απασχόλησής τους αφού πολλοί αλλοδαποί αποδέχονται οικειοθελώς χαμηλότερες από τις συμφωνηθείσες αμοιβές «αποζημιώνοντας» έτσι τους εργοδότες τους για το αυξημένο λόγω της νομιμοποίησής τους κόστος εργασίας, ενώ παράλληλα αξιοποιούν μέρος του εργάσιμου ή του ελεύθερου χρόνου τους σε παράνομη απασχόληση. Παρατηρείται, έτσι, αύξηση της νόμιμης εργασίας, που παρέχει τις προϋποθέσεις για οικονομική και κοινωνική ενσωμάτωση, με παράλληλη διατήρηση της παράνομης με στόχο την αποφυγή μέρους των νόμιμων επιβαρύνσεων και την ενίσχυση του εισοδήματος.

Αν και η πλήρης καταγραφή των επαγγελματιών που ασκούνται από παράνομους μετανάστες είναι εξαιρετικά δύσκολη, τα διαθέσιμα στοιχεία δείχνουν ότι η απασχόληση των αλλοδαπών επεκτείνεται σε ένα πολύ μεγαλύτερο από το λογικά και εμπειρικά «αναμενόμενο» εύρος κλάδων. Οι κλάδοι αυτοί φαίνεται ότι είναι κυρίως η γεωργία, οι οικοδομές, η μικρή βιομηχανία, τα ξενοδοχεία καθώς και η παροχή υπηρεσιών σε ιδιωτικά νοικοκυριά ή μικρές επιχειρήσεις. Τουριστικές επιχειρήσεις, λιανικό εμπόριο και εστιατόρια αποτελούν επίσης πηγές απασχόλησης αλλοδαπών κυρίως λόγω της εποχικότητας της εργασίας και του δύσκολου ωραρίου. Ολοένα αυξανόμενη είναι επίσης η συμμετοχή στο τομέα της φύλαξης παιδιών και ηλικιωμένων και γενικότερα παροχής οικιακών υπηρεσιών. Παράλληλα, η ανάπτυξη του «outsourcing» α:τοτελεί μια νέα τάση που ευνοεί την παράνομη απασχόληση αλλοδαπών (αλλά και ημεδαπών), μειώνοντας το κόστος εργασίας και παρακάμπτοντας τους περιορισμούς που τίθενται από την εργασιακή νομοθεσία. Η παραπάνω πρακτική έχει οδηγήσει σε μια «ψευδο-εξαρτώμενη» εργασιακή σχέση

μεταξύ εταιρειών που αναλαμβάνουν υπεργολαβίες και εργαζομένων, ενώ στην πραγματικότητα οι τελευταίοι είναι στην πλειονότητά τους αυτοαπασχολούμενοι αλλοδαποί. Φαινόμενο που ενισχύει την παράνομη απασχόληση αλλοδαπών και την αποφυγή καταβολής εισφορών, κάτι που μπορεί να περιορισθεί με τη δημιουργία κατάλληλου νομικού πλαισίου που θα ελέγχει το είδος των εργασιακών σχέσεων και το προσωπικό που συνεργάζεται με εταιρείες που αναλαμβάνουν υπεργολαβίες.

Ένας άλλος παράγων που επηρεάζει το επίπεδο της αδήλωτης απασχόλησης-εισφοροδιαφυγής είναι η ανεργία. Ο βαθμός ωστόσο της αλληλεπίδρασης των δύο αυτών μεταβλητών δεν είναι εύκολο να προσδιορισθεί. Σύμφωνα με μια ευρύτατα διαδεδομένη αντίληψη, σε περιόδους οικονομικής ύφεσης και ιδιαίτερα σε οικονομίες που χαρακτηρίζονται από υψηλό πληθωρισμό και δυσκαμψίες στην αγορά εργασίας, η αύξηση του επιπέδου της ανεργίας αποτελεί ενισχυτικό παράγοντα της «μαύρης απασχόλησης». Δεδομένου ότι οι περίοδοι οικονομικής ύφεσης είναι ι- διαίτερα πρόσφορες για την καταπάτηση των θεσμικών περιορισμών που επιβαρύνουν σημαντικά το κόστος εργασίας, η ανεργία φαίνεται ότι δρα ως ενισχυτικός παράγοντας ζήτησης, και κατ' επέκταση προσφοράς, αδήλωτης απασχόλησης.

Ευκαιρίες παρέχονται, επίσης, από τη δυνατότητα πρόωρης συνταξιοδότησης που είναι ευρύτατα διαδεδομένη στην Ελλάδα κυρίως λόγω των εξαιρετικά ευνοικών για τις γυναίκες και για ειδικές επαγγελματικές ομάδες διατάξεων που ίσχυαν μέχρι τη μεταρρύθμιση του 1992.

Συμπερασματικά τα στοιχεία δείχνουν ότι στο σύνολό της, η παραγωγική διαδικασία στην Ελλάδα έχει αποκτήσει μια σειρά χαρακτηριστικών που αποτελούν κράμα ενισχυτικών για την αδήλωτη απασχόληση παραγόντων: συγκριτικά υψηλό ποσοστό συμμετοχής του πρωτογενή τομέα στη συνολική απασχόληση, αργή διαδικασία ανάπτυξης και ενίσχυσης της βιομηχανικής παραγωγής που παρουσιάζει χαμηλά ποσοστά απορρόφησης εργατικού δυναμικού, ραγδαία και σε σύντομο διάστημα ανάπτυξη του τριτογενή τομέα που απασχολεί περισσότερο του 50% του συνόλου των απασχολούμενων παράλληλα με τη διατήρηση σε υψηλά επίπεδα του ποσοστού των αυτοαπασχολούμενων, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η απασχόληση, έτσι όπως καταγράφεται και περιγράφεται από τις επίσημες υπηρεσίες, δεν αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα. Ο έντονος κρατικός παρεμβατισμός στο δύσκαμπτο εργασιακό καθεστώς, τα υψηλά επίπεδα φορολογικών συντελεστών και εισφορών στην κοινωνική ασφάλιση παράλληλα με την αύξηση του κόστους εργασίας αποτελούν σημαντικά εμπόδια για την απασχόληση. Παράλληλα, η αύξηση της ανεργίας και τα φθηνά εργατικά χέρια των μεταναστών προσφέρουν σημαντικά κίνητρα παράκαμψης του θεσμικού πλαισίου που διέπει την αγορά εργασίας και ευνοούν την εξάπλωση της αδήλωτης απασχόλησης. Έτσι, είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι σχεδόν όλοι οι παράγοντες που διεθνώς έχουν αναγνωρισθεί ότι υποθάλλουν την παραοικονομική δραστηριότητα όχι μόνο υφίστανται, αλλά αποτελούν διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας.

Στη μελέτη επιχειρήθηκε επίσης να εκτιμηθεί το μέγεθος της εισφοροδιαφυγής. Με μετριοπαθείς υποθέσεις εκτιμήθηκε ότι τα έσοδα που διαφεύγουν του ΙΚΑ ανέρχονται περίπου στο 30% των πραγματοποιηθέντων εσόδων του, ποσοστό που είναι σαφώς υψηλότερο άλλων εκτιμήσεων και αποδίδεται στο συνυπολογισμό των παράνομων αλλοδαπών. Τα στοιχεία, ωστόσο, δείχνουν ότι υπάρχει μάλλον μια τάση συρρίκνωσης του ποσοστού εισφοροδιαφυγής.

Γενικά, από την ανάλυση προέκυψε ότι η εισφοροδιαφυγή, είτε ως συνέπεια της παράνομης απασχόλησης, είτε ως αυτόνομο φαινόμενο, είναι αποτέλεσμα διαρθρωτικών στρεβλώσεων στην αγορά εργασίας. Για την αντιμετώπιση των στρεβλώσεων αυτών απαιτούνται μέτρα όπως είναι η δικαιότερη φορολογική

αντιμετώπιση του εισοδήματος από μισθωτή εργασία, αφού η δυσανάλογη συμμετοχή τους στα φορολογικά βάρη καλλιεργεί ένα κλίμα αποδοχής και ανεκτικότητας απέναντι σε κάθε προσπάθεια παράκαμψης του θεσμικού πλαισίου, αφ' ενός μεν ενθαρρύνοντας την απόκρυψη, κατά το δυνατό, μέρους των πραγματικών εσόδων και αφ' ετέρου ευνοώντας την ανάπτυξη της δευτερεύουσας αγοράς εργασίας. Κατά συνέπεια, οι προσπάθειες μεταρρύθμισης του φορολογικού συστήματος θα ήταν σκόπιμο να προσανατολισθούν προς την κατεύθυνση αυτή. Κατά τον ίδιο τρόπο, τα ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα εισφορών για την κοινωνική ασφάλιση σε συνδυασμό με την απουσία ουσιαστικής ανταποδοτικότητας μεταξύ εισφορών και παροχών αποτελούν σημαντικό αντικίνητρο ασφαλιστικής πειθαρχίας. Οι παρεμβάσεις που απαιτούνται στον τομέα αυτόν είναι απαραίτητες, αφ' ενός για να διασωθεί από τη βέβαιη κατάρρευση το ασφαλιστικό οικοδόμημα, και αφ' ετέρου για να διαλευκανθεί το τοπίο και να καταστούν σαφείς οι υποχρεώσεις και τα δικαιώματα των ασφαλισμένων. Επιπλέον, αποτρέποντας τις εκάστοτε κυβερνήσεις από το να ασκούν «κοινωνική πολιτική» σε βάρος των ασφαλιστικών ταμείων, ελπίζεται ότι θα επιτευχθεί σταδιακά η αποκατάσταση της εμπιστοσύνης στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης με στόχο την ενίσχυση της ασφαλιστικής πειθαρχίας και την πάταξη της εισφοροδιαφυγής.

Αποτελεί κοινή διαπίστωση και γενική παραδοχή, ότι το μοναδικό μέσο πρόληψης και καταστολής της εισφοροδιαφυγής είναι οι τακτικοί ή έκτακτοι έλεγχοι των επιχειρήσεων. Η συστηματική παρακολούθηση των επιχειρήσεων αποτελεί ένα τεράστιο όγκο έργου που απαιτεί την απασχόληση εξειδικευμένου προσωπικού. Την ίδια στιγμή, η αποδοτικότητα των ατόμων που διενεργούν ελέγχους αξιολογείται στην Ελλάδα με μόνο κριτήριο τον αριθμό των ελεγμένων επιχειρήσεων. Δίνεται, έτσι, ιδιαίτερη βαρύτητα στον αριθμό των ελέγχων που διενεργούνται σε βάρος βέβαια της ποιότητάς τους. Ο ανασχεδιασμός της διαδικασίας ελέγχου των επιχειρήσεων και η ενίσχυσή τους, η απλοποίηση των διαδικασιών και η εξοικονόμηση χρόνου με την μηχανογράφηση του συστήματος, η άρτια στελέχωση των υπηρεσιών ελέγχου και η σωστή λειτουργία τους αποτελούν αναγκαίες μεταρρυθμίσεις, ώστε σημαντικό τμήμα της εισφοροδιαφυγής να αποτραπεί.

Τα υψηλά επίπεδα ανεργίας πέρα των κοινωνικών και οικονομικών προεκτάσεών τους σχετίζονται θετικά με την παράνομη απασχόληση και την παραοικονομία. Ως εκ τούτου η εφαρμογή μέτρων ενίσχυσης της απασχόλησης θα μπορούσε κατ' αρχήν να συμβάλει στον περιορισμό των θεσμικών καταστρατηγήσεων στην αγορά εργασίας. Εντούτοις, μια πιο επισταμένη ανάγνωση της εξέλιξης της συνολικής νόμιμης απασχόλησης παράλληλα με τις δυνατότητες συμμετοχής στην αδήλωτη απασχόληση που δημιουργεί ο κάθε κλάδος οικονομικής δραστηριότητας, αφήνει να διαφανεί ότι η αύξηση των επίσημων θέσεων εργασίας δεν συνάδει πάντα με τη συρρίκνωση της δευτερεύουσας αγοράς. Καθοριστικής σημασίας φαίνεται ότι είναι σειρά παραγόντων, όπως η εσωτερική διάρθρωση και τα χαρακτηριστικά του κλάδου οικονομικής δραστηριότητας, στον οποίο δημιουργούνται νέες θέσεις εργασίας. Η πολιτική που θα εφαρμοστεί για την αντιμετώπιση της ανεργίας θα πρέπει κατά συνέπεια να επιλεγεί βάσει συγκεκριμένων μελετών και διαπιστώσεων σχετικά με τις επιπτώσεις της αύξησης των απασχολούμενων στο σύνολο της οικονομικής (και, κυρίως, της παραοικονομικής) δραστηριότητας του κάθε κλάδου.

Σημαντική είναι, επίσης, η εφαρμογή συγκροτημένης μεταναστευτικής πολιτικής: Ο περιορισμένος αριθμός αδειών εργασίας, οι αυστηροί όροι χορήγησης της ελληνικής υπηκοότητας σε ξένους, η μεγάλη καθυστέρηση στην εφαρμογή της διαδικασίας νομιμοποίησης των μεταναστών και η πλήρης, μέχρι πρότινος,

απαγόρευση της απασχόλησης των αλλοδαπών στο δημόσιο τομέα αποτελούν τις κυριότερες ενδείξεις της εξαιρετικά περιοριστικής μεταναστευτικής πολιτικής που για χρόνια εφαρμοζόταν στη χώρα μας. Η μαζική εισροή μεταναστών της τελευταίας δεκαετίας καθιστά επιτακτική την αναπροσαρμογή της ακολουθούμενης πολιτικής στα νέα δεδομένα. Η εμπειρία των άλλων χωρών της Νότιας Ευρώπης που βρέθηκαν αντιμέτωπες με το ίδιο φαινόμενο έδειξε ότι τα αυστηρά μέτρα συννοριακών ή εσωτερικών ελέγχων με στόχο την απέλαση των παράνομων, δεν αποδίδουν παρά πενιγρά αποτελέσματα, ενώ η διαδικασία των επαναπροωθήσεων είναι ιδιαίτερα δαπανηρή. Ο αποτελεσματικότερος τρόπος ελέγχου του αριθμού και της δραστηριότητας των μεταναστών εφαρμόζεται μέσα από τη θέσπιση σαφούς νομικού πλαισίου και την εφαρμογή συντονισμένης μεταναστευτικής πολιτικής. Αν και με σημαντική καθυστέρηση έχουν γίνει βήματα προς την κατεύθυνση αυτή, αλλά το όλο εγχείρημα συναντά σειρά δυσκολιών που έχουν να κάνουν αφ' ενός με την αδυναμία του διοικητικού μηχανισμού να ανταποκριθεί στις αυξημένες απαιτήσεις του έργου και αφ' ετέρου με τις αντιδράσεις και την επιφυλακτικότητα που εκφράζονται τόσο από πλευράς εργοδοτών, όσο και μεταναστών. Παράλληλα, η νομιμοποίηση των μεταναστών και η συνεπακόλουθη αύξηση της προσφοράς νόμιμης εργασίας, αν δεν συνδυαστεί με αυστηρούς ελέγχους, δεν θα περιορίσει ουσιαστικά την προσφορά της παράνομης εργασίας. Μια άλλη σημαντική διάσταση της απασχόλησης μεγάλου αριθμού νόμιμων μεταναστών με ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις είναι η επιτάχυνση του ρυθμού εξέλιξης της ελληνικής κοινωνίας σε πολυπολιτισμική και πολυεθνική, κατάσταση που απαιτεί εξαιρετικά λεπτούς χειρισμούς από πλευράς πολιτείας προκειμένου να εξασφαλιστεί η ομαλή μετάβαση στη νέα πραγματικότητα. Η επερχόμενη απογραφή του πληθυσμού το 2001 αποτελεί, ίσως, μια ιδανική ευκαιρία καταγραφής και μελέτης της συγκεκριμένης μερίδας του πληθυσμού. Η αξιοποίηση αυτής της ευκαιρίας απαιτεί κατάλληλη και έγκαιρη προετοιμασία για τον επαναπροσδιορισμό των προϋποθέσεων νομιμοποίησης, προκειμένου να δοθεί στους ενδιαφερόμενους ο απαιτούμενος για τις γραφειοκρατικές διαδικασίες χρόνος, έτσι ώστε να εξασφαλιστεί η συνεργασία τους με τη Στατιστική Υπηρεσία.

4. Μέθοδοι φοροδιαφυγής

Στη μελέτη παρουσιάστηκαν επίσης οι τρόποι με τους οποίους γίνεται στην Ελλάδα συνήθως η φοροδιαφυγή. Η παρουσίαση αυτή έδειξε ότι φοροδιαφυγή γίνεται σε όλους τους φόρους, ακόμη και σε αυτούς που δημοσιονομική θεωρία, η διεθνής πρακτική και η κοινή λογική υπαγορεύουν ότι δεν θα έπρεπε να υπάρχει. Έδειξε, επίσης, ότι η φοροδιαφυγή στην Ελλάδα εκδηλώνεται με μέσα και πρακτικές που εξελίσσονται και διακρίνονται για την ευρηματικότητα και συνθετότητά τους. Συνήθως, όμως, η φοροδιαφυγή στην Ελλάδα πραγματοποιείται με απλές, αν όχι απλοϊκές, μεθόδους λόγω οργανωτικών ή άλλων αδυναμιών των φοροτεχνικών υπηρεσιών, κάτι που δείχνει ότι το μέγεθός της και η προκλητικότητα με την οποία συχνά εκδηλώνεται θα μπορούσαν με κάπως συστηματικότερη αντιμετώπιση να περιορισθούν σημαντικά. Η ανάλυση έδειξε, τέλος, ότι ενώ πολλές δραστηριότητες που εμπίπτουν στο χώρο της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας είναι αυθύπαρκτες, άλλες προϋποθέτουν την ανοχή, αν όχι τη συνεργασία, στελεχών του ελεγκτικού και γενικότερα του διοικητικού μηχανισμού. Η διαπίστωση αυτή οδήγησε στη μελέτη του φαινομένου της διαφθοράς σε σχέση με τη φοροδιαφυγή και την παραοικονομία.

5. Σύνοψη και τελικά συμπεράσματα

Η παραοικονομία στην Ελλάδα, οριζόμενη ως το μη καταγεγραμμένο από τους Εθνικούς Λογαριασμούς προϊόν, είναι υψηλή και αυξανόμενη. Εντοπίζεται τόσο στον τριτογενή τομέα των υπηρεσιών όσο και στον τομέα της μεταποίησης. Χρησιμοποιώντας επίσημα στατιστικά στοιχεία, η παραοικονομία εκτιμήθηκε για το 1982 γύρω στο 27% του ΑΕΠ, ενώ το 1988 ανήλθε στο 35%. Οι εκτιμήσεις αυτές θα πρέπει παραπέρα να θεωρηθούν μάλλον ως το κατώτατο όριο του μεγέθους της παραοικονομίας. Τα ποσοστά αυτά κατατάσσουν την Ελλάδα στις χώρες με υψηλή παραοικονομία. Ωστόσο, παρόμοιας τάξεως ποσοστά παραοικονομίας έχουν εκτιμηθεί και δημοσιευθεί και για άλλες νοτιοευρωπαϊκές χώρες. Στην Ιταλία, λ.χ., παρ' όλο που η Στατιστική της Υπηρεσία έκανε αναθεώρηση του ΑΕΠ για την περίοδο 1975-1977 αυξάνοντάς το κατά μέσον όρον στο 9-10%, η παραοικονομία εκτιμάται στο 20% για το 1976 (Blades, 1982, σ. 34-36). Είναι παραπέρα χαρακτηριστικό ότι η παραοικονομία στην Ιταλία εντοπίζεται και στις βιοτεχνικές ή χειροτεχνικές μονάδες που παράγουν ακόμη και εξαγόμενα προϊόντα. Στην Πορτογαλία, μελέτη του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης εκτιμά την παραοικονομία (στην οποία περιλαμβάνει και τις παράνομες-ανήθικες δραστηριότητες με οικονομικό περιεχόμενο) σε 22 % του ΑΕΠ (OECD, 1985, σ. 69, υποσημείωση). Η παραοικονομία στην Ισπανία εκτιμάται στο 15-25 % του ΑΕΠ της και το ένα τρίτο των ανέργων της εκτιμάται ότι εργάζεται παράνομα (Economist, 1987, σ. 22). Καθίσταται έτσι σαφές ότι το ύψος της παραοικονομίας στην Ελλάδα δεν αποτελεί κάποια ιδιαιτερότητα της ελληνικής οικονομίας, αλλά κυμαίνεται στα ίδια περίπου επίπεδα με τα αντίστοιχα των νοτιοευρωπαϊκών χωρών, με τις οποίες έχει κοινά ή παραπλήσια οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά. Η παραοικονομία στην Ελλάδα και στις άλλες παρόμοιες χώρες αντανακλά το επίπεδο οικονομικής της ανάπτυξης και την οικονομική της διάρθρωση και όχι ελληνικό φαινόμενο. Ο εντοπισμός μονοψήφιου ποσοστού παραοικονομίας περιορίζεται στις αναπτυγμένες, και όχι σε όλες, δυτικές οικονομίες.

Η ύπαρξη εκτεταμένης παραοικονομίας εγείρει αμφιβολίες για την αξιοπιστία των εκτιμήσεων των Εθνικών Λογαριασμών. Το εθνικό προϊόν και εθνικό εισόδημα είναι συστηματικά υπεκτιμημένα. Προκύπτει ότι οι ΕΛ, αξιοποιώντας πληρέστερα και ταχύτερα όλες τις επίσημες πηγές στατιστικών στοιχείων, θα μπορούσαν να εκτιμήσουν ακριβέστερα τα μακροοικονομικά μεγέθη, οπότε και το μέγεθος της παραοικονομίας θα μειωνόταν δραστικά. Η ακριβέστερη εκτίμηση του ΑΕΠ, αλλά και των άλλων μακροοικονομικών μεγεθών, είναι κρίσιμη για τον αποτελεσματικό σχεδιασμό και τη χάραξη της οικονομικής πολιτικής. Εάν, λ.χ., η παραοικονομία βρίσκεται σε έξαρση και τα επίσημα στοιχεία εμφανίζουν ύφεση, μέτρα ενίσχυσης της ζήτησης θα προξενήσουν απρόσμενο πληθωρισμό, αφού η αργούσα παραγωγική δυναμικότητα της οικονομίας είναι μικρότερη από ό,τι δείχνουν τα επίσημα στοιχεία.

Βασική διαπίστωση της παρούσας ανάλυσης είναι ότι η εγχώρια κατανάλωση των νοικοκυριών των ΕΛ είναι υπεκτιμημένη περίπου κατά 40% και κατά 47% το 1988, ενώ το 1974 φαίνεται ότι είχε εκτιμηθεί μάλλον επακριβώς. Η υπεκτίμηση αυτή υποδηλώνει κατά την εξεταζόμενη περίοδο, ιδιαίτερα την περίοδο 1974-1982, ότι έλαβε χώρα μια υπολογίσιμη μεγέθυνση της παραγωγής και των εισοδημάτων, την οποία δεν κατέγραψαν οι ΕΛ (παραοικονομία). Αυτό σημαίνει ότι ο ρυθμός ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας είναι υπεκτιμημένος κατά μέσον όρο κατά 0,7% έτησίως την περίοδο 1974-1982 και κατά 0,6% την περίοδο 1982-1988. Η υπεκτίμηση αυτή δεν φαίνεται αδικαιολόγητα υψηλή. Ορισμένες ενδείξεις

συνηγορούν ότι πράγματι, τη δεκαετία του 1970 η μεγέθυνση της οικονομίας είναι μάλλον υπεκτιμημένη. Ο τουρισμός και γενικότερα οι υπηρεσίες ανδρώθηκαν τη δεκαετία του 1970. Την περίοδο 1975-1982 υπερδιπλασιάστηκαν οι διανυκτερεύσεις αλλοδαπών τουριστών και ξεπέρασαν τα 40 εκατ., ενώ οι συνολικές έφθασαν τα 70 εκατ. Επίσης από τις Απογραφές φαίνεται ότι οι νέες κατοικίες, την περίοδο 1971-1981, είναι λίγο πάνω από το ένα εκατομμύριο, ενώ τη δεκαετία του 1960 ανήλθαν στις 680 χιλ. Χωρίς να μπορεί η παρούσα εργασία να το τεκμηριώσει αποτελεσματικά, διαφαίνεται ότι η οικονομική επίδοση την εξεταζόμενη περίοδο, ιδιαίτερα από το 1974 ως το 1982, δεν ήταν τόσο μικρή, όσο δείχνουν τα στοιχεία των ΕΛ.

Το υψηλό ποσοστό παραοικονομίας, άρα και φοροδιαφυγής, θεωρείται από αρκετούς ως ο βασικός παράγοντας της αδυναμίας περιορισμού των ελλειμμάτων του δημόσιου τομέα. Το γεγονός ότι παρόμοια ποσοστά παραοικονομίας εμφανίζονται και σε χώρες παρόμοιες με την Ελλάδα συνεπάγεται ότι η προσπάθεια περιστολής της φοροδιαφυγής δεν μπορεί παρά να είναι μακροχρόνια. Ακόμη και εάν η παραοικονομία μπορούσε να περιοριστεί στα ποσοστά των αναπτυγμένων χωρών (λ.χ. στη Σουηδία εκτιμάται η παραοικονομία, για το 1978, σε 13% του ΑΕΠ - Klouland, 1980), χωρίς να μειωθεί ο όγκος της, πράγμα απίθανο, γιατί ο όγκος της παραοικονομίας επηρεάζεται αρνητικά από την καταβολή φόρων, η αύξηση των φορολογικών εσόδων δεν θα ήταν επαρκής για να καλύψει τα εκτεταμένα ελλείμματα του δημόσιου τομέα.

Το 1982, λ.χ., το έλλειμμα του δημόσιου τομέα ανερχόταν σε 15,4% του ΑΕΠ, ενώ η μέση συνολική φορολογική επιβάρυνση σε 32,2%. Εάν ο μισός όγκος της παραοικονομίας, που εκτιμήθηκε στο 27% του ΑΕΠ, εφορολογείτο με το μέσο φορολογικό συντελεστή, θα απέδιδε φορολογικά έσοδα ισοδύναμα με το 4,5% του ΑΕΠ, έναντι του 15,4% που ήταν τα ελλείμματα του Δημοσίου. Τα αντίστοιχα ποσοστά για το 1988 είναι 5,3% και 14,5% του ΑΕΠ.

Προφανώς αυτά τα ποσοστά ισχύουν μόνο, εάν ολόκληρα τα επιπλέον έσοδα από την καταπολέμηση της παραοικονομίας εχρησιμοποιούντο για τη μείωση του ελλείμματος και' όχι για την παραπέρα αύξηση των αυξανόμενων δημόσιων (καταναλωτικών) δαπανών. Εάν συνέβαινε το δεύτερο, όχι μόνο δεν θα βελτιώνονταν τα δημόσια οικονομικά, αλλά θα χειροτέρευαν τα διαρθρωτικά προβλήματα της χώρας, μια και θα διογκωνόταν το (καταναλωτικό) μερίδιο του δημόσιου τομέα στην οικονομία μέσω λ.χ. νέων προσλήψεων και παροχών. Το ενδεχόμενο της παραπέρα αύξησης των δημόσιων δαπανών δεν μπορεί να θεωρηθεί απίθανο λόγω της ενεργού πολιτικής δαπανών και ελλειμμάτων που εφαρμόστηκε στην Ελλάδα επί 15 τουλάχιστον χρόνια, και λόγω της διαδεδομένης κοινωνικής αντίληψης για μια καθοριστική παρουσία του κράτους στην οικονομική ζωή. Ενδεικτικό τούτου είναι εξάλλου, ότι το σταθεροποιητικό πρόγραμμα 1985-1987 δεν είχε την επιθυμητή επιτυχία στη συγκράτηση των δημόσιων ελλειμμάτων.

Συναφές με τα πιο πάνω είναι το συχνά προβαλλόμενο επιχείρημα, ότι η παραοικονομία ενισχύει τον πληθωρισμό. Αναλυτική όμως αιτιολόγηση τέτοιας σχέσης δεν προσφέρεται. Η παραγόμενη και προσφερόμενη από τον τομέα της παραοικονομίας παραγωγή είναι ίση ή μεγαλύτερη από τη ζήτηση που δημιουργεί. Επειδή τμήμα των εισοδημάτων από την παραοικονομία αποταμιεύεται, οι αποταμιεύσεις (και επενδύσεις) μάλλον είναι υψηλότερες από ό,τι εάν δεν υπήρχε η παραοικονομία.

Τα πιο πάνω δεν σημαίνουν καθόλου ότι λόγω μη φορολόγησης των εισοδημάτων που προέρχονται από τη σφαίρα της παραοικονομίας, η επίπτωση του φορολογικού βάρους δεν είναι άδικη και οι συνθήκες ανταγωνισμού μεταξύ των

επιχειρήσεων άνισες. Ενδεικτικό είναι ότι σχεδόν τα τρία τέταρτα των φορολογικών εσόδων από φόρο εισοδήματος προέρχονται από μισθούς και συντάξεις, ενώ αυτά τα κονδύλια αντιπροσωπεύουν λίγο πιο πάνω από το μισό του επίσημα εκτιμώμενου εθνικού εισοδήματος. Δεν μπορεί να θεωρηθεί εξάλλου τυχαίο, ότι μόνιμο και πρωταρχικό αίτημα των εκπροσώπων της επίσημης οικονομίας είναι η πάταξη της παραοικονομίας. Έτσι οι Εμπορικοί Σύλλογοι διαμαρτύρονται για τη λειτουργία του μη οργανωμένου εμπορίου, του λεγόμενου "παραεμπορίου", οι ενώσεις ξενοδόχων για τη λειτουργία αδήλωτων ενοικιαζόμενων δωματίων (παραξενοδοχία) κτλ.

Αυτό που μπορεί να υποστηριχτεί είναι, ότι οποιαδήποτε πολιτική έναντι της παραοικονομίας πρέπει να αναγνωρίζει και να λαμβάνει υπόψη τα αίτια και χαρακτηριστικά της τελευταίας. Το γεγονός, λ.χ., ότι η παραοικονομία εντοπίζεται κυρίως στον τομέα των υπηρεσιών και σε μικρές οικογενειακές μονάδες, όπου οι συναλλαγές διεξάγονται κυρίως σε προσωπική βάση, καθιστά την απόκρυψη από το κράτος τέτοιων συναλλαγών αμοιβαίως επωφελή, τόσο για τον πωλητή, που αποφεύγει την καταβολή φόρων, όσο και για τον αγοραστή, που πληρώνει χαμηλότερη τιμή. Τέτοιες γενεσιουργές αιτίες έχουν καταστήσει το φαινόμενο της παραοικονομίας διεθνές, και συναντάται λίγο-πολύ σε όλων των τύπων τις οικονομίες. Προσπάθειες ελέγχου και περιορισμού της παραοικονομίας δεν μπορεί να είναι επιτυχείς, εάν δεν αποβλέπουν στην εκλογίκευση των συναλλαγών αλλά και των μέτρων οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής.

Το γεγονός ότι η ελληνική οικονομία την τελευταία δεκαετία βρίσκεται ουσιαστικά σε στασιμότητα και ότι πρόσφατα εφαρμόζεται περιοριστική οικονομική πολιτική, υποβοηθά μάλλον παρά αποθαρρύνει την ανάπτυξη της παραοικονομίας. Αν μη τι άλλο, αρκετοί στρέφονται προς την παραοικονομία για να αναπληρώσουν τη μείωση του εισοδήματός τους ή και να βρουν απασχόληση, την οποία αδυνατεί να τους δώσει ο επίσημος τομέας της οικονομίας. Η λογική αντίδραση ενός μακροχρόνιου άνεργου νέου είναι η καταφυγή σε αδήλωτη αυτοαπασχόληση και παραγωγή. Επιπλέον, επειδή οι μισθοί στον επίσημο τομέα τις οικονομίας, ιδιαίτερα στο Δημόσιο, είναι ουσιαστικά συνάρτηση μόνο των τυπικών προσόντων και ετών προϋπηρεσίας, το χρηματικό κόστος ευκαιρίας τέτοιας στροφής φαίνεται να είναι επουσιώδες. Από την άλλη πλευρά, η ζήτηση για αγαθά και υπηρεσίες, που παράγονται στον ανεπίσημο τομέα της οικονομίας, μάλλον αυξάνει, τόσο λόγω δυσκολιών του κράτους και της επίσημης οικονομίας να καλύπτει επαρκώς και έγκαιρα τις διαρκώς αυξανόμενες ανάγκες σε υπηρεσίες, όσο και επειδή ο οργανωμένος ιδιωτικός τομέας τις παράγει και τις πωλεί σε σχετικά υψηλό κόστος.

Εάν οι διαπιστώσεις αυτές είναι σωστές, η πολιτική έναντι της παραοικονομίας απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή, γιατί πιθανό να έχει ανάμεικτες επιδράσεις. Λόγω των ποικίλων και αντιτιθέμενων επιπτώσεων της παραοικονομίας υπάρχει δίλημμα για το πώς να την χειριστούν οι αρχές. Η επίμονη και μακροχρόνια παρουσία της παραοικονομίας σημαίνει ότι δεν καταπολεμάται με διοικητικά μέσα και απαγορεύσεις. Η δε προσπάθεια να ενσωματωθεί η παραοικονομία στην επίσημη οικονομία, λόγω του κόστους που συνεπάγεται τέτοια ενσωμάτωση στους παραοικονομούντες, συνεπάγεται μείωση της ικανότητας της παραοικονομίας στη δημιουργία απασχόλησης και προϊόντος σε περίοδο με υψηλή καταγραφόμενη ανεργία. Από την άλλη πλευρά, ανοχή έναντι της παραοικονομίας σημαίνει αποδοχή από το κράτος ότι ένα τμήμα του λειτουργεί πέρα από τους κανόνες της οργανωμένης κοινωνίας.

Έτσι στη χάραξη της πολιτικής υπάρχει η πρόκληση, πώς θα αυξηθεί η απασχόληση (μείωση της ανεργίας), επιδίωξη στην οποία αναμφισβήτητα συμβάλλει η παραοικονομία, και πώς ταυτόχρονα θα επικρατήσουν ίσοι όροι ανταγωνισμού και

προστασίας των οικονομικών μονάδων και των εργαζομένων. Ενώ αυτοί οι στόχοι φαίνονται σε πρώτη ματιά ως μεταξύ τους αντιτιθέμενοι, μπορούν με κατάλληλη σφαιρική συνεπή πολιτική να προωθηθούν ταυτόχρονα. Εάν επιδίωξη είναι η ενσωμάτωση της παραοικονομίας στην επίσημη οικονομία, θα πρέπει να συνεξεταστεί το θέμα με τις πιθανές αλλαγές που πρέπει να γίνουν στην πολιτική που αφορά ολόκληρη την οικονομία και όχι απλώς πώς θα επηρεαστεί η παραοικονομία. Πιθανό να πρέπει να γίνουν αλλαγές για να ενσωματωθεί και ο ανεπίσημος τομέας στην υπόλοιπη οικονομία. Εάν οι νόμοι και ρυθμίσεις ευνοούν αδικαιολόγητα την επίσημη οικονομία, ίσως πρέπει να αναθεωρηθούν και να δίνουν ίσες ευκαιρίες κάτω από τις ίδιες προϋποθέσεις και στους δύο τομείς της οικονομίας. Αυτό βέβαια προϋποθέτει γνώση του ποιος είναι και πώς λειτουργεί ο τομέας της παραοικονομίας, πράγμα δύσκολο λόγω της φύσης του. Για να ενσωματωθεί η παραοικονομία στην επίσημη οικονομία, πρέπει να εντόπιστούν και να αρθούν οι περιοριστικοί παράγοντες που δρουν στην ανάπτυξή της. Το πρόβλημα εντοπίζεται στην έλλειψη κεφαλαίων, την έλλειψη τεχνολογίας, την έλλειψη εκπαίδευσης και κατάρτισης ή την ανεπάρκεια υποδομής ή απλώς παραοικονομούν για λόγους φοροδιαφυγής; Για να δοθεί απάντηση σε αυτά τα ερωτήματα θα μπορούσαν να βοηθήσουν, όπου αυτό είναι δυνατό, οι ίδιοι οι παραοικονομούντες ή οι εκπρόσωποί τους. Ο στόχος πρέπει να είναι ο εντοπισμός και η υποβοήθηση των μικρών επιχειρήσεων που έχουν αναπτυξιακές προοπτικές σε αντίθεση με αυτές που συνιστούν πρόσκαιρη "παρασιτική" δραστηριότητα, όπως λ.χ. περιφερόμενοι μικροπωλητές.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Α.Ε.	ανώνυμη εταιρεία
Α.Ε.Π.	ακαθάριστο εγχώριο προϊόν
Δ.Ο.Υ.	δημόσια οικονομική υπηρεσία
Δ.Σ.	διοικητικό συμβούλιο
Εγκ. Υπ. Οικ.	εγκύκλιος υπουργείου οικονομίας
Ε.Ε.	ευρωπαϊκή ένωση
Ε.Ε.Δ.	έρευνες εργατικού δυναμικού
Ε.Λ.	εθνικοί λογαριασμοί
Ε.Ο.Κ.	ευρωπαϊκή οικονομική κοινότητα
Ε.Ο.Π.	έρευνες οικογενειακών προϋπολογισμών
Ε.Π.Ε.	εταιρεία περιορισμένης ευθύνης
Ι.Κ.Α.	ίδρυμα κοινωνικών ασφαλίσεων
Ι.Ο.Β.Ε.	ίδρυμα οικονομικών βιομηχανικών ερευνών
Κ.Β.Σ.	κώδικας βιβλίων στοιχείων
Κ.Ε.Π.Ε.	
κ.λπ.	και λοιπά
Κ.Φ.Ε.	κώδικας φορολογίας εισοδήματος
Ν.	νόμος
Ν.Δ.	νομοθετικό διάταγμα
Ν.Π.Δ.Δ.	νομικό πρόσωπο δημόσιου δικαίου
Ν.Π.Ι.Δ.	νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου
Ο.Α.Ε.Δ.	οργανισμός απασχόλησης εργατικού δυναμικού
Ο.Ο.Σ.Α.	οργανισμός οικονομικής συνεργασίας και ανάπτυξης
Ο.Τ.Α.	οργανισμός τοπικής αυτοδιοίκησης
Π.Δ.	προεδρικό διάταγμα
Σ.Δ.Ο.Ε.	σώμα δίωξης οικονομικού εγκλήματος
Υ.Ε.Λ.	υπηρεσία εθνικών λογαριασμών
Φ.Α.Π.	φόρος ακίνητης περιουσίας
Φ.Ε.Κ.	φύλλο εφημερίδας κυβέρνησης
Φ.Ε.Φ.Π.	φόρος εισοδήματος φυσικών προσώπων
Φ.Μ.Υ.	φόρος μισθωτών υπηρεσιών
Φ.Π.Α.	φόρος προστιθέμενης αξίας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Μπαλής Θεοχάρης, Σύγχρονη Ελεγκτική, Αθήνα 2001, Εκδόσεις Αθαν. Σταμούλης
- Κοντός-Μάναλης Λεονάρδος, Ελληνικό Φορολογικό Δίκαιο, Τόμος Ι, Αθήνα 2002, Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας
- Παραοικονομία και φοροδιαφυγή : Μετρήσεις και Οικονομικές Επιπτώσεις, Αθήνα 1995, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών
- Τάτσος Ν., Παραοικονομία και φοροδιαφυγή στην Ελλάδα, Αθήνα 2001, Εκδόσεις Παπαζήση
- Παυλόπουλος Π., Η παραοικονομία στην Ελλάδα : μια πρώτη ποσοτική οριοθέτηση, Αθήνα 1987, Ι.Ο.Β.Ε.
- Νεγρεπόντη – Δελιβάνη Μ., Η οικονομία της παραοικονομίας στην Ελλάδα, Αθήνα 1991
- Μανεισιώτη Β., Η φοροδιαφυγή στην Ελλάδα, Αθήνα 1991, Εκδόσεις ΤΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ
- Καράγιωργας Δ. και Πάνος Θ., Η κατανομή του φορολογικού βάρους στην Ελλάδα, Αθήνα 1988, Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης
- Βαβούρας – Καραβίτης – Τσούχλου Λ., Παραοικονομία : Μία άμεση μέθοδος εκτίμησης του μεγέθους της παραοικονομίας και εφαρμογής της στην περίπτωση της Ελλάδας (Επιμέλεια Γ. Βαβούρας), Αθήνα 1990, Εκδόσεις Κριτική
- Βαβούρας Ι. Κούτρας Α., Παραοικονομία : Η έκταση του φαινομένου στην Ελλάδα και το εξωτερικό, Αθήνα 1991, Εκδόσεις Παπαζήση
- Ίδρυμα Μεσογειακών Ερευνών, Φορολογικό καθεστώς παραοικονομία και φοροδιαφυγή στην Ελλάδα, Υπεύθυνος έρευνας Κ. Καλυβιανάκης, Αθήνα 1993, Εκδόσεις Παπαζήση
- Καλυβιανάκης Λεβέντης Μανεισιώτης Ξανθάκης Τραχανάς Φλεσιοπούλου, Φορολογικό καθεστώς παραοικονομία και φοροδιαφυγή στην Ελλάδα, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1991